

“Oog voor elkaar”

Onderzoeksscriptie naar vriendschapsrelaties van
jongeren met een visuele beperking

“Handen Samen”, schilderij van Toon Van Gelder, 100 x 70 cm.

Doctoraalscriptie (Ortho)pedagogiek
Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen (FMG)
Universiteit van Amsterdam
Sara Kalksma, studentnummer: 0013188
Begeleid door: Dr. S. Kef
Amsterdam, juni 2005

“Looking after one another”

Thesis about friendships of adolescents with a visual impairment

Sara Kalksma, University of Amsterdam, The Netherlands

Abstract

This thesis reports on a study of the friendships of 79 Dutch adolescents, aged 15-21, with visual impairments. With a self-report questionnaire, they answered questions concerning the way they achieve, continue and end friendships. A special emphasis was placed on the role of the visual impairment and possible difficulties they might encounter. Results indicated that the visual impairment has some influence on their friendships, but not much. About 47 % of the visually impaired adolescents experience some difficulties and 39 % experience no difficulties at all. Groups that are more at risk for having difficulties with friendships are visually impaired adolescents with a different ethnic background, adolescents who have fewer social skills, who are younger, girls, respondents who have no common interests or hobbies with their friends and who have low vision. Finally this study indicates that the number of friends as well as the quality of friendships influence the psychosocial development (for example; the well-being and feelings of competency) of adolescents with a visual impairment.

Voorwoord

Niet eens zo heel lang geleden kwam ik een man tegen op het perron van het Centraal station in Amsterdam. Het was zo'n koude gure winterse dag. Wegens sneeuw had de NS "wisselstoringen", of zoiets anders bekends, waardoor in ieder geval de treinen te laat of niet kwamen opdagen. Door microfoons werd omgeroepen waar iedereen heen kon om nu net die en die trein te halen. Wie wel eens op het Centraal station is geweest weet ook dat het wegens het lawaai meestal onmogelijk is om daar iets van te verstaan. Hoe het nu gekomen is dat ik met die man in gesprek raakte, weet ik niet meer. Misschien was het wel de saamhorigheid die ontstaat bij onrust en lang moeten wachten. "Help, waar moet ik heen, weet u het misschien?" In ieder geval was het zo dat ik daar op die ongure dag ineens een wel heel indrukwekkende man tegen het lijf liep. Door alle drukte en chaos heen stond hij daar rustig van zijn koffie te genieten. Hij leek mij te taxeren. Af en toe keek hij naar het gele bord met vertrektijden, nam een slokje van zijn koffie en wisselde wat woorden met mij. Hij bleek dezelfde kant op te moeten. Gerust gesteld dat ik niet de enige was, vroeg ik hem waarom hij eigenlijk steeds naar alle vertrektijden keek. Nou, zei hij, ik kan ze niet zien, maar misschien wou ik even voor hem kijken. Hij vroeg zich af hoe laat de trein er op normale dagen zou moeten zijn en of ik toevallig op het station werkte. Het bleek dat deze, toch al wat oudere man, al jaren blind was. De gewoonte om toch dingen te bekijken was ontstaan doordat hij soms ineens toch wat kon zien. Af en toe zei hij, moest hij gewoon wachten.

Zo kwam het dat ik op die dag ineens deze oudere man ontmoette en hem begeleide naar de juiste trein. Indrukwekkend omdat hij op oudere leeftijd zo zelfstandig van hot naar her reisde, nog indrukwekkender omdat hij een visuele beperking had en dan nog met die sneeuw, menigeen was al thuisgebleven.

Nu, een aantal jaren later, ligt hier mijn scriptie over vriendschappen van blinde en slechthziende adolescenten. Ik heb met veel plezier aan dit laatste onderdeel van mijn studie gewerkt en wil ook een aantal mensen bedanken, zonder wie het niet mogelijk was geweest deze scriptie af te ronden, of zonder wie het in ieder geval minder plezierig was geweest.

Ten eerste alle jongeren die mee hebben gewerkt aan mijn onderzoek. Zonder jullie was het niet mogelijk geweest om mijn onderzoek af te ronden. Ik wil jullie dan

ook heel erg bedanken voor jullie medewerking en openhartigheid! Ik heb veel geleerd van jullie beleving van vriendschappen en hoop dat ik jullie verhalen recht doe met deze scriptie.

Ten tweede wil ik Sabina Kef bedanken voor haar enthousiasme, begeleiding, advies, opbouwende kritiek en geduld. Zelden heb ik iemands begeleiding als zodanig prettig ervaren. Hierbij dus tevens mijn complimenten!

Ten derde wil ik mijn ouders, familie, vrienden en Eelko (mijn vriendje) bedanken. Mijn ouders omdat ze er altijd voor me zijn en mij gesteund hebben in mijn keuzes en studie. Mijn familie wegens hun interesse. Wat fijn dat jullie ook bij mijn presentatie aanwezig waren! (met een extra knipoog naar mijn zusje, ik ben verschrikkelijk trots op je!). Mijn eigen vrienden wegens alle avonturen, het delen van geluk en verdriet en alle ontelbare dingen waar nu geen ruimte voor is. Mijn vriendje voor alle steun. Dank je wel voor het in je eentje klussen aan ons nieuwe huisje! Ik ga nu weer helpen, echt. Ook niet te vergeten; dank je wel voor het helpen met de interviews. Menigmaal heb je me zelfs heen en weer gereden naar verschillende uithoeken van Nederland.

Ten vierde wil ik ook de jongvolwassenen van het onderzoek van Sabina Kef bedanken voor hun verhalen. Sommige boeiende, ontroerende of interessante ontmoetingen zal ik niet snel vergeten! Hier nog tot slot één van de lessen die ik geleerd heb tijdens mijn onderzoek:

“Blindness is not nearly so terrible a handicap as are those paralysing demons for which it serves as a metaphor: ignorance, intolerance and prejudice.” –author unknown

Inhoudsopgave

Inleiding en probleemstelling	1
Hoofdstuk 1: Theoretische achtergrond	2
1.1 Visuele beperking	2
1.2 Vriendschappen	4
1.3 Sociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking	8
Hoofdstuk 2: Onderzoeksopzet	14
2.1 Doel en vraagstellingen.	14
2.2 Achtergrondinformatie	15
2.3 Methode	16
2.4 Instrumenten	18
2.5 Respondenten	23
Hoofdstuk 3: Resultaten	27
3.1 Contact met leeftijdgenoten	27
3.2 Onderhouden van vriendschappen	38
3.3 Afbreken van vriendschappen.	46
3.4 De rol van de visuele beperking	47
3.5 Verschillen tussen de subgroepen	51
3.6 De relatie met sociale netwerkaspecten en sociale competentie	57
Hoofdstuk 4: Conclusies en discussie	67
4.1 Conclusie	67
4.2 Discussie	74
4.3 Aanbevelingen	76
Samenvatting	80
Literatuuropgave	83

Inleiding

Intergratie is een belangrijk begrip in onze samenleving als het om mensen met een beperking gaat. Het gehandicaptenbeleid van het ministerie is zich in de laatste jaren gaan richten op de individualisering van de zorg. In 1996 kwam er hiervoor het persoonsgebonden budget. Via samenwerking van verschillende instellingen moet de klant nu de hulp krijgen die hij/zij nodig heeft, niet de hulp die een instelling nu eenmaal te bieden heeft. Daarbij horen alleen mensen met ernstige gedragsstoornissen en mensen die veel hulp nodig hebben, volgens het nieuwe beleid nog in speciale instellingen thuis. Alle anderen horen in de maatschappij, zoveel mogelijk in eigen woningen. Ook binnen het onderwijs is er gestreefd naar intergratie. Het “Weer Samen naar school beleid”, dat in 1990 ingevoerd werd, was erop gericht leerlingen in reguliere scholen onderwijs op maat te bieden. Dit heeft ertoe bijgedragen dat er veel meer kinderen en jongeren naar dezelfde school gaan (Gemert en Minderaa, 2000).

Enkel de aanwezigheid van deze kinderen en jongeren is echter niet genoeg om van werkelijke integratie te spreken. Naast de fysieke integratie, het fysiek aanwezig zijn in de samenleving, is er ook de functionele integratie, het gebruik maken van de geboden diensten in de samenleving, zoals winkels en openbaar vervoer. Een deel van integratie impliceert daarnaast ook sociale integratie, het geaccepteerd worden als volwaardig persoon met gelijke rechten (Van Genneep, 1989). Hoe worden mensen met een beperking daadwerkelijk opgenomen in de samenleving? Hoe ervaren zij zelf de vriendschappen die zij sluiten? Hoe sluiten zij deze vriendschappen en met wie? Mijn scriptie gaat dan in het bijzonder over jongeren met een visuele beperking. De centrale probleemstelling van mijn scriptie is; wat is de rol van de visuele beperking bij het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen?

In het literatuurgedeelte van mijn scriptie zal ik ten eerste de definitie van een visuele beperking geven en een model beschrijven met de factoren die invloed hebben op het visueel functioneren. Daarna zal ik aandacht besteden aan de diverse theorieën over vriendschappen in de adolescentiefase en inzichten over de sociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking. In mijn onderzoeksgedeelte zal ik de resultaten presenteren van de dataverzameling onder jongeren met een visuele beperking. Vanuit deze gegevens zal ik proberen een beeld te schetsen van hun vriendschapsrelaties.

Hoofdstuk 1: Theoretische achtergrond

Dit hoofdstuk bestaat uit drie delen. Het eerste deel gaat over de definitie van slechthoofzienheid en blindheid en de factoren die van invloed zijn op het visueel functioneren. Het tweede deel gaat over vriendschappen in de adolescentiefase en het derde deel gaat over de sociale ontwikkeling van blinde en slechthoofziende jongeren.

1.1 Visuele beperking

Het zicht wordt gedefinieerd naar aanleiding van gezichtsscherpte en gezichtsveld. Daarnaast is het belangrijk dat de donkeradaptatie en lichtadaptatie normaal zijn, ogen moeten zich voldoende aan kunnen passen bij overgang van licht naar donker en vice versa. De gezichtsscherpte is normaal als er gesproken kan worden van een gezichtsscherpte van 100% of meer. Dit betekent dat je de onderste regel bij de opticien of oogarts kan lezen. Er is sprake van slechthoofzienheid als de gezichtsscherpte van het beste oog, ook na correctie met lenzen of een bril, minder dan 30% is. Dit betekent dat iemand met een gezichtsscherpte van 30% op ongeveer 30 meter afstand hetzelfde ziet als iemand met een normale gezichtsscherpte op 100 meter afstand. Het gezichtsveld bepaald hoeveel graden iemand kan zien. Het buitenste deel van het gezichtsveld heeft normaliter een signalerende functie en is onontbeerlijk voor ruimtelijke oriëntatie. Iemand is slechthoofziend als het gezichtsveld tussen de 30 en 10° in ligt. Van blindheid wordt gesproken als iemand een gezichtsscherpte van 3/60 of minder heeft of een gezichtsveld van 10° of minder (Bartméus, 2003; Hoekstra-Vrolijk, 1996). Een blinde is dus niet iemand die per definitie niets ziet, er kunnen mogelijk nog contouren waargenomen worden, omdat het oog het verschil tussen licht en donker waar kan nemen. Het is ook mogelijk dat het gezichtsveld erg beperkt is, maar dat iemand wel nog scherp ziet, bijvoorbeeld met een beperkte kokervisus (zie voor de indeling van slechthoofzienheid en blindheid, tabel 1).

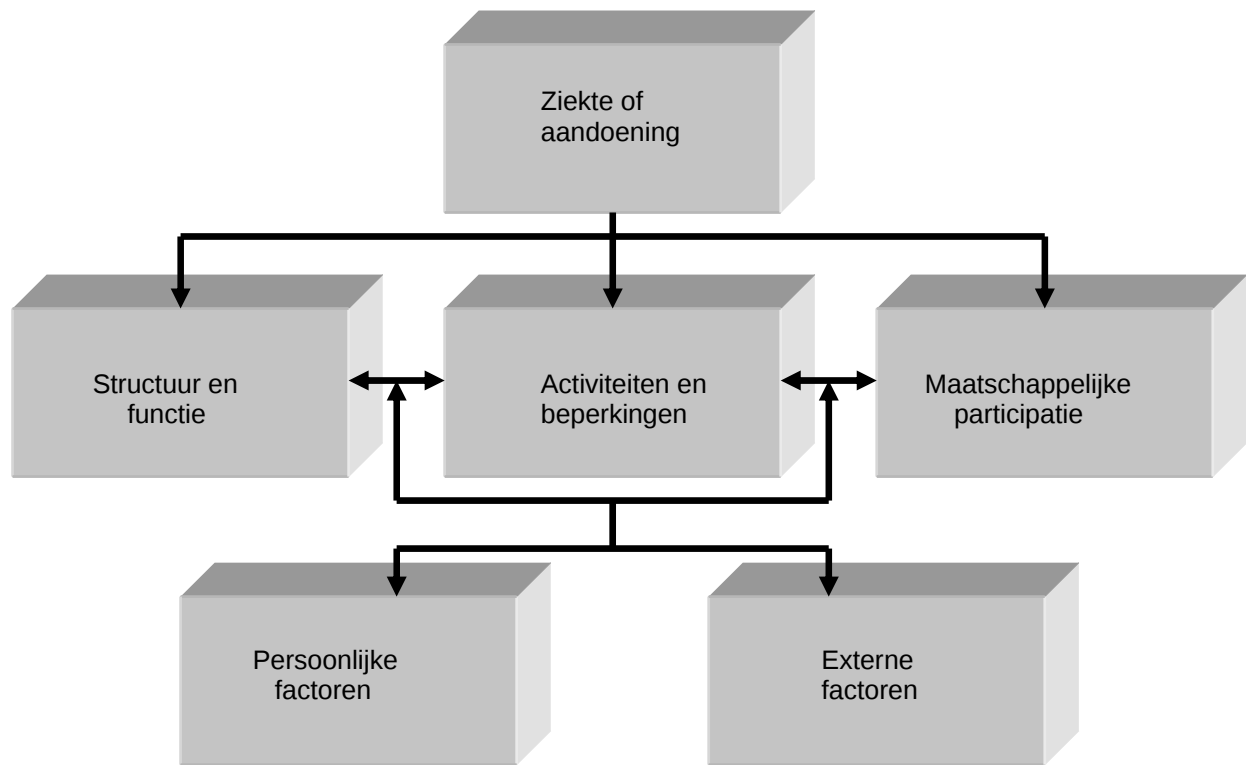
Tabel 1 Onderscheid normaal ziend, slechthoofziend en blind naar gezichtsscherpte en gezichtsveld (Gunther, 1993, blz. 75).

	Normaal ziend	Slechthoofziend	Blind
Gezichtsscherpte	> 1/3 a 1/4	< 1/4 en > 3/60 en/of	< 3/60 en/of
Gezichtsveld	Normaal	< 30° en > 10°	< 10°

In de praktijk is de grens tussen slechthoortheid en blindheid echter minder scherp dan in het bovenstaande naar voren komt. Er is een aantal factoren die van invloed kunnen zijn op het visueel functioneren van een persoon. Wat bijvoorbeeld iemand met zijn ogen doet wordt mede bepaald door persoonlijke kenmerken als intelligentie, aard, interesse en motivatie. Daarnaast spelen ook persoonlijke omstandigheden een rol, zoals vermoeidheid, een oogontsteking of een tijdelijk verhoogde oogdruk. Bovendien kunnen er omgevingsfactoren zijn die het zien beïnvloeden, zoals (de al eerder genoemde) lichtomstandigheden (Corn, p. 182 in: Gringhuis, Moonen en Van Woudenberg, 1996). Ten slotte is de aard van de beperking van belang. Blind en slechthoort zijn immers verzameltermen voor een groot aantal verschillende stoornissen van de visuele functies. Het is mogelijk dat de beperking aangeboren is of verworven. Stabiel is of progressief. Het maakt natuurlijk veel uit voor het verloop van iemands leven of je bijvoorbeeld blind geboren bent, door ziekte slechthoort geworden bent of weet dat je langzaam blind zult worden.

Aangezien jongeren met een zelfde visuele beperking zich dikwijls anders ontwikkelen is er een pedagogisch kader nodig dat de relatie kan verduidelijken tussen visuele stoornissen, vaardigheden en beperkingen, participatie en handicap, ontwikkeling en opvoeding. Dit is onmisbaar voor een persoonsgebonden hulpverlening. Uit het onderzoek van Looijestijn (2004) komt naar voren dat dit mogelijk is met een individueel Visueel Profiel, een toepassing voor mensen met een visuele beperking van de Internationale Classificatie van het Menselijk functioneren (ICF¹) van de World Health Organisation (WHO). Dit model biedt de mogelijkheid de negatieve benamingen, zoals stoornis, beperking en handicap, ook in positieve woorden te kunnen benoemen, zoals structuur en functie, activiteiten en participatie. Bovendien worden de persoonlijke factoren en de invloed van de omgeving ook expliciet genoemd in dit model en geeft het de samenhang weer tussen deze variabelen (zie figuur 1). Met een individueel Visueel Profiel kan duidelijk worden op welke deelvaardigheden de participatie, volgens de betrokkenen, verbetering behoeft. Hier kan de hulpverlening dan op inspringen (Looijestijn, 2004).

¹ Oorspronkelijk "International Classification of Functioning, Disability and Health" (ICIDH-2), in 2002 ICF genoemd.

Figuur 1: Schema van het conceptueel model van de IFC van de WHO

1.2 Vriendschappen

Uit de literatuur over de adolescentiefase is bekend dat jongeren steeds meer tijd buiten het ouderlijke huis met vrienden spenderen. Dit wil niet zeggen dat de relatie met ouders niet belangrijk is. Adolescenten met een goede band met hun ouders scoren hoger op zelfstandigheid, autonomie, schoolresultaten, welzijn, zelfvertrouwen en gezondheid (Thiede Call en Mortimer, 2001). Uit een onderzoek van Helsen, Vollebergh en Meeus (1997) is zelfs gebleken dat de relatie met de ouders meer voorspellende waarde heeft als het om welzijn gaat. Dit wil niet zeggen dat vrienden niet belangrijk zijn. Vriendschappen met leeftijdgenoten kunnen onder andere zorgen voor een positief zelfbeeld, meer onafhankelijkheid van de ouders en het gevoel het leven aan te kunnen. Behalve dat beïnvloedt de keuze van vrienden wat voor feedback de adolescent krijgt over wie hij of zij is. Dit resulteert vaak in een voorkeur voor vrienden die passen bij het zelfbeeld dat iemand graag van zichzelf heeft (Thiede Call en Mortimer, 2001). Adolescenten hebben dan ook vaak vriendschappen met jongeren van dezelfde sociale klasse, dezelfde interesses of hobby's, dezelfde uiterlijke kenmerken (Aantrekkelijkheid of kledingstijl), dezelfde populariteit, dezelfde etniciteit, dezelfde leeftijd en dezelfde sekse (Dieleman, Van der Linden, Perreijn, 1993).

Dwyer (2000) onderscheidt zes factoren die invloed hebben op het aangaan van vriendschappen en liefdesrelaties. Namelijk; nabijheid, de bovengenoemde gelijkheid en aantrekkelijkheid, wederzijds elkaar aardig vinden en competentie. De eerste, nabijheid, ziet zij als een van de belangrijkste factoren. Als mensen veel met elkaar optrekken, bijvoorbeeld op school of werk, en steeds meer bekend raken met elkaar is er meer kans op vriendschap of een liefdesrelatie. Daarnaast werken gelijkheid in manier van doen, denken en mate van aantrekkelijkheid ook bevorderlijk voor het aangaan van relaties. Tevens geldt in het algemeen dat mensen eerder geneigd zijn iemand die hen aardig vindt ook te mogen en iemand die hen niet aardig vindt ook niet aardig te vinden. Als laatste noemt Dwyer dat mensen iemand die competent is, maar niet “te perfect”, eerder mogen.

In de literatuur wordt er meestal een onderscheid gemaakt tussen verschillende vriendschapsgroepen. Er zijn cliques en crowds. Cliques zijn kleine groepjes van ongeveer 3 tot 10 adolescenten. In deze groepjes is er sprake van hechte vriendschapsrelaties en wordt er veel tijd met elkaar doorgebracht. Crowds zijn grotere groepen van ongeveer 20 adolescenten. Dit is meestal een samenkomst van 2 of 3 verschillende cliques. Niet alle leden van een crowd hoeven goed bevriend met elkaar te zijn, maar voelen zich meestal wel op hun gemak bij elkaar. Het is zeldzaam om bij een crowd te horen als je niet lid bent van één van de cliques. Het is echter heel gewoon om wel bij een clique te horen, maar niet bij een crowd (Dieleman, et al., 1993).

Als er groepen zijn ontstaan is er dikwijls sprake van een in- en een outgroup. Hierbij spelen positieve en negatieve stereotypische overtuigingen, over mensen als functie van een groepslidmaatschap, een rol. Leden die tot de groep behoren, de “ingroup” waarderen elkaar terwijl ze de leden van de “outgroup”, behorend tot een andere groep, negatief beoordelen. Daarbij worden de leden die tot dezelfde groep behoren meestal meer als hetzelfde gezien. Naast dat er vanaf het begin al overeenkomsten waren tussen de leden (bijvoorbeeld kledingstijl), worden deze overeenkomsten dientengevolge ook groter. De bovenstaande overtuigingen hebben onder meer de functie de eigen status te beschermen en zijn zeer resistent tegen veranderingen, omdat zij in stand worden gehouden door een bevooroordeelde waarneming (Meeus, 1994).

Naast cliques en crowds zijn er ook individuele vriendschappen en adolescenten die wel sociaal actief zijn en vrienden hebben in verschillende cliques,

maar niet echt tot een van deze groepjes behoren en adolescenten die geïsoleerd zijn en weinig of geen vrienden hebben (Dieleman, et al., 1993). Het is niet zeldzaam dat adolescenten zich buitengesloten voelen, dit gaat meestal om een tijdelijke periode die aan een bepaalde situatie gebonden is, maar het kan ook voor een langere tijd zijn en meer chronisch zijn. Ook adolescenten die wel bij een crowd horen hebben dit soort gevoelens soms. Wat hierbij interessant is is dat onderzoek laat zien dat adolescenten die zich eenzaam voelen in het algemeen aan evenveel activiteiten participeren als leeftijdgenoten die zich prettiger voelen in de omgang met anderen (Gordon & Grant, 1997). Jongeren die zich (langdurig) eenzaam voelen hebben vaak te maken met een laag zelfvertrouwen, een attributiestijl waarbij ze zichzelf vaker de schuld geven van iets dat niet goed verloopt en lage verwachtingen van sociale interacties. Ook kunnen ze veel kritiek op zichzelf en anderen hebben en kan er sprake zijn van inadequate zelfopenbaringen. Er kunnen bij deze jongeren van tevoren tekorten zijn in hun sociale vaardigheden, maar die kunnen ook ontstaan. Een voorbeeld van een dergelijk tekort is een overdreven zelfbewustzijn of een te grote focus op de communicatiepartner (Erwin, 1998).

Vriendschappen in de adolescentie zijn dynamisch en vaak aan veel veranderingen onderhevig. Hierbij zijn ook de cliques en crowds aan veel wijzigingen onderworpen. Vriendschappen veranderen geregeld, de status van een persoon echter (bijvoorbeeld behorend bij een clique of geïsoleerd zijn) is aan minder verandering onderhevig. Er is binnen de bestaande vriendschapsrelaties van jongeren sprake van loyaliteit, intimiteit, zelfopenbaring en ondersteuning. Dit is vaak gebonden aan strikte regels waardoor er ook conflicten kunnen ontstaan binnen individuele vriendschappen, een clique of crowd. Deze conflicten worden binnen de literatuur vaak gezien als een goede oefening van vaardigheden die later nodig zijn om onder andere langdurige intieme relaties aan te gaan. Hierdoor kan de druk van leeftijdgenoten echter ook groot zijn in de adolescentiefase. Dit kan zowel een positief effect hebben en antisociaal gedrag voorkomen als een negatief effect hebben wegens “negatieve vrienden”. Wel is het zo dat de druk afneemt naarmate de adolescenten ouder worden, de adolescenten bepalen dan steeds meer hun eigen weg (Thiede Call & Mortimer, 2001).

In de adolescentiefase worden vriendschappen steeds meer onvervangbaar. Vriendschappen krijgen vaak een nieuw karakter met meer intimiteit (Erwin, 1998). Meestal is er daarbij een daling te zien in het aantal hechte vriendschappen die iemand

heeft, omdat sommige vriendschappen afgebroken en niet meer vervangen worden (Hallinan, 1980). Daarentegen wordt het totale netwerk vaak groter. Vriendschappen worden vaak gevormd uit de intrinsieke motivatie om banden aan te gaan met andere mensen (Erwin, 1998). Daarnaast hebben vriendschappen in de puberteit zes functies (Kelly & Hansen, 1987: geciteerd in Meeus, 1994).

1. Het reguleren van agressie. Jongeren doen ervaring op met conflicten en kunnen zien hoe anderen deze oplossen.
2. Emotionele steun en ondersteuning bij het onafhankelijk worden.
3. Het kunnen experimenteren met nieuwe gevoelens, emoties en gedrag. Vriendschappen zijn belangrijk omdat het jongeren onder andere de mogelijkheid geeft om te oefenen in sociale situaties.
4. Opvattingen opdoen over seksualiteit en seksueel gedrag.
5. Opvattingen opdoen over moreel oordelen en sociale situaties. In meer gelijke relaties kun je hier dan ook beter over discussiëren.
6. Opdoen van zelfwaardering en voor het eerst strategische afspraken maken. Deze strategische interacties zijn om bijvoorbeeld de eigen zelfwaardering te vergroten en niet meer alleen om de interactie zelf.

In de literatuur wordt een verschil aangegeven tussen de vriendschappen van jongens en meisjes. Door beide groepen worden emotionele ondersteuning, hulp, acceptatie en oprechtheid als belangrijk gezien. Bij meisjes ligt de nadruk echter meer op het emotionele, intieme aspect van vriendschap. In een onderzoek van Jones en Costin (1995), scoren meisjes hun vriendschappen hoger op affectie, intimiteit en tevredenheid. In een onderzoek van Helsen, Vollebergh en Meeus (1997) ervaren meisjes ook meer sociale steun van hun vrienden. Vaak hebben meisjes vooral nauwe banden met één of enkele vriendinnen waarin ze veel investeren en vertrouwen een belangrijk aspect is. Meisjes hebben dan ook meer hechte vriendschappen (Rosenblum, 1997; Erwin, 1998). Jongens voelen zich vaak verbonden aan een grotere vriendengroep, waarmee ze vaak participeren aan een gezamenlijke activiteit. Jongens zijn over het algemeen minder geïnteresseerd in diepe analyses van gebeurtenissen en zichzelf. In sommige literatuur hebben daarentegen zowel jongens als meisjes een even groot sociaal netwerk (Erwin, 1998). Andere melden dat het totale netwerk van jongens groter is (Bryant, 1994).

Tussen de 14 en 16 jaar gaan vriendschappen van meisjes een turbulente fase door. Het is een periode waarin meisjes meer van hun nabije vriendschappen verwachten en verlangen. Ze verwachten meer gelijkheid en een gelijke vorm van geven en nemen (Erwin, 1998). Dit kan leiden tot een conflict, waarbij de vriendschap afgebroken wordt. Jongens hebben geen gelijksoortige periode in hun vriendschappen. Een ander verschil hangt met leeftijd samen. Voor zowel jongens als voor meisjes geldt dat de steun van de ouders afneemt en die van vrienden toeneemt. Bij jongens lijkt dit alleen later te gebeuren. Na het 17de jaar neemt de steun van de ouders nog af en van vrienden toe, terwijl dat bij meisjes niet meer het geval is (Helsen, Vollebergh & Meeus, 1997).

In het begin van de adolescentie worden jongeren van dezelfde sekse als belangrijker aangegeven. Er kan zelfs een taboe liggen op het omgaan met de andere sekse. Buiten school worden vriendengroepen sneller kleiner en sekse gemengd dan binnen school (Erwin, 1998).

1.3 Sociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking

Jongeren met een visuele beperking zijn over het algemeen meer aangewezen op hulp van anderen dan hun ziende leeftijdgenoten. Dit met name als de jongere zich niet goed zelfstandig kan verplaatsen of bijvoorbeeld in een nieuwe situatie, zoals een disco, waar het, met name voor adolescenten met ernstige slechtziendheid of blindheid, moeilijk is om zich te oriënteren. Dit zou in conflict kunnen zijn met het streven naar onafhankelijkheid en het verwerven van autonomie in de adolescentiefase. Ook omdat de handicapacceptatie voor een deel inhoudt dat de jongere vrede heeft met de afhankelijkheid die het met zich meebrengt (Beek, 1986).

In de adolescentiefase wordt het netwerk van leeftijdgenoten uitgebreid. Blinden en slechtziende jongeren hebben vaak een kleiner netwerk dan hun ziende leeftijdgenoten. In plaats van gemiddeld 20 personen, bestaat hun netwerk uit gemiddeld 15 personen (Kef, Hox & Habekothé, 1997; Kef, 1999). Omdat de steun van dit netwerk zo belangrijk is staat er misschien meer druk op de leden ervan en is er meer verlies als één van de leden bijvoorbeeld verhuisd of van school wisselt (Kef, 2002).

Net als andere adolescenten willen jongeren met een visuele beperking er graag bijhoren en niet anders zijn. Ze willen zich, net als hun leeftijdgenoten, graag conformeren aan de regels en waarden binnen een groep. Hierdoor kan het lastig zijn

om voor hun beperking uit te komen en/of om een bijzondere status aan te nemen (Brandenburg, 1990, vermeldt in Sloep & Reek, 1998). Je kunt daarbij bijvoorbeeld ook denken aan extra hulpmiddelen in de klas, zoals een loep of computer met brailregel. Bovendien kan het extra lastig zijn voor blinde en slechtziende jongeren om erbij te horen omdat ze moeilijker een beeld krijgen van de uiterlijke kenmerken van een groep, hun kleding en groepsgebonden gedrag. Ze kunnen zich hierdoor wellicht minder makkelijk aanpassen. Ook kunnen er extra onzekerheden ontstaan voor sommige blinde en slechtziende jongeren, omdat ze de verandering van hun lichaam moeilijker kunnen vergelijken met anderen. Jongeren met visuele beperking hebben vaak ook op latere leeftijd ervaringen met verkering dan hun ziende leeftijdgenoten (Sloep & Reek, 1998). Ook Schep (1998) vermeldt dat de seksuele ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking verschilt met die van hun ziende leeftijdgenoten. De ontwikkeling verloopt trager, jongeren moeten meer specifieke kennis vergaren over seksueel gedrag en er is extra aandacht nodig voor de vaardigheden die nodig zijn voor de sociale en seksuele ontwikkeling (Zie voor meer informatie: Sloep & Reek; Schep, 1998).

Uit onderzoek (Corsaro, 1979; Corsaro, 1985) is gebleken dat jongeren die zich bij een groep willen aansluiten het meeste succes hebben als ze de groep in eerste instantie indirect benaderen. Hiermee wordt bedoeld: het gedrag van de groep nadoen, dichtbij zijn en non-verbale signalen oppikken en geven. Een directe benadering, zoals meteen vragenstellen, mee gaan doen, etc., heeft minder kans op slagen. Omdat oogcontact, visuele uitlokking, visuele controle, en visuele feedback geheel of gedeeltelijk ontbreken, kan het voor blinde en slechtziende jongeren moeilijker zijn dit soort sociale vaardigheden aan te leren. Tussen leeftijdgenoten zonder visuele beperking is dan de kans op isolatie groter (Kekelis & Sacks, in Sacks, Kekelis & Gaylord-Ross, 1992).

Blinde en slechtziende jongeren kunnen ook moeite hebben met het onderhouden van contacten. Ze kunnen moeite hebben met het juist interpreteren van een situatie, omdat ze non-verbale sociale gedragingen niet adequaat waarnemen. Het onderzoek van Beattie ondersteunt de gedachte dat visuele informatie een belangrijk deel is van communicatie (2003). Hij heeft onderzoek gedaan naar de informatiewaarde van non-verbale en verbale communicatie en komt tot de conclusie dat visuele input relevante en/of extra informatie biedt, onder andere over de grote van een object waarover gesproken wordt, de relatieve positie hiervan of meer over de

emotionele betekenis van wat er gezegd wordt. Ook andere non-verbale informatie is belangrijk. Oogcontact reguleert onder andere wie er aan het woord is en wie luistert, gebaren en blikken bepalen vaak het onderwerp waarover gesproken wordt, en de sociale lach of glimlach, oogcontact en kleine gebaren (zoals knikken) erkennen de gesprekspartner en zijn ook uitnodigend voor de ander om door te gaan. Daarnaast is de contextinformatie vaak belangrijk om in te kunnen gaan op de interesses van de ander (Kekelis in Sacks, et al., 1992). Ook kan het zo zijn dat blinden en ernstig slechtzienden onvoldoende besef hebben van de manier waarop ze gezien worden door hun omgeving, ze krijgen immers minder feedback. Dit kan leiden tot gedrag dat door anderen als “anders” gezien wordt en in enkele gevallen leiden tot tics zoals met het hoofd bewegen of de ogen rollen (Mulder & Van Otterloo, 1982; Zijlstra, 1996). Bovendien zijn er activiteiten waarin sommige blinden en slechtzienden niet goed kunnen participeren en gespreksonderwerpen waar ze niet goed mee kunnen praten. Je kunt hierbij bijvoorbeeld denken aan sommige balsporten en gymoefeningen of gespreksonderwerpen over de kleding van bepaalde soapsterren of scooter rijden.

Naast problemen die verband houden met hun visuele beperking kunnen slechtziende en blinde adolescenten ook oplopen tegen problemen in hun omgeving. Ziende mensen weten niet altijd hoe ze met iemand met een visuele beperking om kunnen gaan. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat jongeren met een visuele beperking te maken krijgen met vooroordelen, of zich meer moeten bewijzen ten opzichte van de rest, onderschatting van wat hij of zij kan, onbegrip, stigmatisering en buitengesloten worden (Sloep & Reek, 1998).

Op school is het mogelijk dat klasgenoten jaloers worden vanwege de extra aandacht of speciale behandeling die blinde of slechtziende krijgen, zoals extra begeleiding van de leerkracht, extra tijd voor proefwerken en vrije uren met gym. Ook is het mogelijk dat klasgenoten geïrriteerd raken omdat ze soms langer moeten wachten op de blinde of slechtziende jongere. Andersom is het ook wel zo dat slechtziende jongeren jaloers kunnen zijn op hun klasgenoten. Vooral omdat hun ziende klasgenoten bijvoorbeeld met alles mee kunnen doen en makkelijker afspraken maken na schooltijd² (Sier, 2000).

In een Amerikaans onderzoek van Sacks, Wolfe en Tierny (1998) is gekeken naar de persoonlijke kenmerken en sociale activiteiten van adolescenten met en

² Als een blinde of slechtziende jongere bijvoorbeeld met de taxi naar school komt, is het door de vaste tijden moeilijker om buiten schooltijd iets af te spreken.

zonder een visuele beperking. In een vergelijking tussen deze groepen kwam naar voren dat adolescenten met een visuele beperking meer tijd alleen doorbrengen dan hun ziende leeftijdgenoten. Daarnaast moeten jongeren met een visuele beperking harder werken om vriendschappen te onderhouden. Ook kwam naar voren dat jongeren met een visuele beperking significant minder tijd spenderen in actieve sociale interacties (groepsactiviteiten zoals op scouting zitten) dan hun ziende leeftijdgenoten (Sacks, et al., 1998). Ook door onderzoekers in Zweden en Amerika wordt dit laatste bevestigd. Adolescenten met een visuele beperking spenderen meer tijd aan passieve of voorgestructureerde activiteiten en spenderen minder tijd met hun vrienden (Kroksmark & Nordell, 2001; Rosenblum 1997). In het onderzoek van Rosenblum (1997 en 1998) naar adolescenten met een visuele beperking wordt hier een reden voor aangedragen. Bij de verkozen activiteiten wordt de invloed van de visuele beperking geminimaliseerd en is het makkelijker om op basis van gelijkheid met elkaar om te gaan. Je kunt hierbij denken aan samen praten of samen een hobby uitoefenen (zoals met de auto klussen) in plaats van bijvoorbeeld balsporten. Opvallend is wel dat maar een paar jongeren uit haar onderzoek aangaven sommige dingen niet met hun vrienden te kunnen doen wegens hun visuele beperking. Tevens zeiden ze daarbij dat het geen sterke negatieve impact heeft op hun vriendschap. Uit het onderzoek van Rosenblum kwam verder naar voren dat de jongeren met een visuele beperking evenveel beste vrienden noemden als hun leeftijdgenoten zonder een visuele beperking (een gemiddelde van 2 ½, maar hierbij moet wel genoemd worden dat alleen respondenten met beste vrienden aan het onderzoek mee mochten doen), dat blinde adolescenten minder beste vrienden noemde dan de slechtziende respondenten, dat vooral het aangaan van vriendschappen meer moeite kostte en dat de beste vrienden vaak ook als “anders” (minder populair) worden gezien door de rest (Rosenblum, 1997; Rosenblum 1998; Rosenblum 2000).

Cole (1998) beschrijft in zijn boek een aantal casussen van geheel blinde volwassenen, waarvan er twee vanaf de geboorte blind zijn en twee blind zijn geworden. Deze kwalitatieve interviews zijn interessant omdat Cole beschrijft dat hij tijdens het interview nauwelijks merkt dat hij met iemand spreekt die hem niet kan zien. Met name bij de blinden die zo geboren zijn en niet anders weten. Ook hebben beide blinde volwassenen niet het gevoel iets te missen. Informatie over iemand halen ze uit wat ze horen. Niet alleen uit de inhoud ervan, maar ook intonaties en bijvoorbeeld verschillende pauzes. De twee blind geworden volwassenen hebben

daarentegen wel het gevoel iets te missen en maken beide een onderscheidt tussen waarneer ze nog wel zagen en waarneer niet meer (en daarbij ook een onderscheidt tussen wie ze ontmoet hebben voor na het blind worden). Waarbij voornamelijk degene die recenter blind is geworden veel moeite heeft met wat hij nu mist, van handicapacceptatie is in dit geval nog geen sprake. Wel schetst dit een positiever beeld na wat je na bovenstaande zou verwachten.

Ook uit het onderzoek van Kef et. al. (1997) en Kef (1999) kwam naar voren dat er niet zoveel verschillen tussen de groepen van jongeren met en zonder visuele beperking waren als werd verwacht. De verschillen die gevonden werden waren de volgende: De netwerken van jongeren met een visuele beperking waren kleiner dan dat van ziende jongeren, waarbij bleek dat de steun die ervaren werd door familie, vrienden en leerkrachten voor deze groep belangrijker was dan voor ziende jongeren. Zij kregen gemiddeld genomen ook meer steun dan dat ze anderen steunen, maar ervoeren meer evenwicht in het geven en nemen van steun dan ziende jongeren en waren ook tevreden met de steun die zij ontvingen. Wat betreft het aantal vrienden was er een trend gevonden. Jongeren met een visuele beperking noemen gemiddeld minder vrienden dan hun ziende leeftijdgenoten (4.18 versus 5.89). Veel respondenten gaven ook aan meer contacten met leeftijdsgenoten te wensen. Verder bleek dat de jongeren veel vrienden hadden die aanmerkelijk ouder waren dan de zichzelf. Gemiddeld genomen had één op de vier vrienden een visuele beperking (Kef et. al., 1997; Kef, 1999). Contact met leeftijdsgenoten die ook een visuele beperking hebben kan veel steun en begrip opleveren. Ook kunnen ze elkaar advies geven en leren hoe een ander met de visuele beperking omgaat (Gringhuis, 1996). Van de subgroepen noemde meisjes, jongeren boven de 20 jaar en jongeren met een progressieve stoornis meer vrienden dan jongens, jongeren onder de 20 jaar en jongeren met een stabiele stoornis (Kef et. al., 1997; Kef, 1999).

Wat betreft de psychosociale ontwikkeling hadden de jongeren met een visuele beperking een iets hogere zelfwaardering en ervoeren zij net zoveel controle over gebeurtenissen als hun ziende leeftijdgenoten. Bij stressvolle situaties gebruikten de jongeren die blind of slechtziend zijn meer actieve probleemoplossende strategieën, evenveel emotiegerichte strategieën, maar ook meer vermijdingsstrategieën. Bij de eenzaamheidsscores waren geen verschillen te constateren en bij algemeen welbevinden scoorden de blinde of slechtziende jongeren iets lager. Ondanks de iets lagere score voelde zijn zich in het algemeen gelukkig (Kef

et. al., 1997). Een opmerkelijk verschil in vergelijking met adolescenten zonder visuele beperking is dat het welzijn van slechtziende en blinde jongeren meer beïnvloed wordt door sociale steun van leeftijdgenoten. Dat terwijl er minder steun ervaren wordt, en dat met name van leeftijdgenoten (Kef & Deković, 2004).

Op basis van het onderzoek van Kef et. Al. en Kef (1997 en 1999) kan ook met voorzichtigheid een aanwijzing gegeven worden over welke groepen respondenten meer risico op problemen kunnen hebben. Hierbij kan gedacht worden aan meer problemen rond contacten met netwerkliden, de ervaren steun, de zelfwaardering of de mate waarin de jongere zijn of haar beperking geaccepteerd heeft. Dit zijn meisjes, jongeren die zich meer afhankelijk voelen bij het verplaatsen, jongeren waarbij de stoornis na hun 13de jaar is ontstaan, jonge respondenten (14 tot 17 jaar), adolescenten met een progressieve stoornis, jongeren die blind zijn, jongeren die geen bijbaan hebben tijdens hun opleiding of die werkloos zijn en adolescenten die speciaal onderwijs volgen of gevolgd hebben. Ondanks dat het met deze groepen in het algemeen ook goed gaat, komt het binnen deze groepen vaker voor dat er sprake is van een minder gunstige sociale situatie of minder positieve gevoelens (Kef et. al., 1997; Kef 1999).

Huurre, Aro en Komulainen (1999) en Huurre en Aro (1998 en 2000) hebben een soortgelijk onderzoek gedaan in Finland. In hun onderzoek kwam ook naar voren dat de psychosociale ontwikkeling van adolescenten met een visuele beperking niet veel verschilt van die van hun ziende leeftijdgenoten. Wel hadden de blinde en slechtziende adolescenten meer problemen met sociale contacten. Ze hadden minder vrienden, zagen hun vrienden minder vaak en hadden vaker nog nooit verkering gehad. Het grootste deel van de respondenten noemde ook dat hun beperking interfereerde met hun sociale contacten (82%) Dit in tegenstelling tot het onderzoek van Rosenblum (1997, 1998). Ook kwam naar voren dat het zelfvertrouwen van slechtziende en blinde adolescenten niet anders was dan van hun leeftijdgenoten en dat vrienden een significante bijdrage leveren aan het zelfvertrouwen. In hun onderzoek waren de risicogroepen: blinden, adolescenten die de visuele beperking vanaf hun geboorte hadden en meisjes. Wat betreft de psychosociale ontwikkeling kwam in hun onderzoek naar voren dat meisjes vaker een lage zelfwaardering hebben, vaker depressief zijn en minder goede schoolresultaten behalen dan hun ziende leeftijdgenoten. Meer in het algemeen kwam naar voren dat adolescenten met een visuele beperking zich eerder eenzaam voelen.

Hoofdstuk 2: Onderzoeksopzet

Dit hoofdstuk bestaat uit vijf delen. Ten eerste zullen het doel en vraagstellingen van deze scriptie beschreven worden. Ten tweede zal er aandacht besteedt worden aan de achtergrondinformatie van dit onderzoek. Daarna wordt de methode uiteengezet en de instrumenten beschreven. Tot slot komt de onderzoeksgroep aan bod. Hoeveel respondenten doen er aan het onderzoek mee en hoe is de samenstelling van de groep?

2.1 Doel en vraagstellingen

In de eerste plaats is het doel van deze onderzoeksscriptie meer inzicht te verkrijgen in de sociale ontwikkeling van blinde en slechtziende jongeren. Op precies te zijn over het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen. In de literatuur zijn er zowel aanwijzingen te vinden dat dit mogelijk moeilijker verloopt als aanwijzingen dat het ondanks de kleine verschillen met hun ziende leeftijdgenoten over het algemeen goed gaat (zie paragraaf 1.3). Om van daadwerkelijke integratie van jongeren met een visuele beperking te spreken, is de sociale integratie, naast de fysieke en functionele integratie, erg belangrijk. Een deel van deze integratie impliceert onder andere dat adolescenten met een visuele beperking participeren in het sociale leven. Bij jongeren die moeite hebben met de omgang met leeftijdgenoten en gerelateerde zaken (zoals sociale vaardigheden opdoen) is wellicht meer steun geïndiceerd. Misschien is het mogelijk om door middel van de resultaten van dit scriptieonderzoek mogelijke specifieke kenmerken op te sporen en daarop aansluitend aanknopingspunten te bieden aan ouders, familieleden, leerkrachten, hulpverleners en/of vrienden om jongeren met een visuele beperking die dat nodig hebben (nog) beter te kunnen ondersteunen.

De vraagstellingen van deze scriptie zijn:

1. Hoe leggen jongeren met een visuele beperking contact met leeftijdgenoten?
Is er hierbij een verschil tussen jongeren met veel vrienden die ook blind of slechtziend zijn en jongeren met weinig vrienden die ook blind of slechtziend zijn? Is er daarnaast een samenhang met het je wel of niet gemakkelijk voelen in hechte vriendschapsrelaties?

2. Hoe onderhouden jongeren met een visuele beperking vriendschapsrelaties? Is er hierbij een verschil in sociale vaardigheden tussen jongeren met een visuele beperking en jongeren zonder een beperking?
3. Hoe gaat het met het afbreken van vriendschapsrelaties bij jongeren met een visuele beperking?
4. Wat is de rol van hun visuele beperking bij het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschapsrelaties (respectievelijk vraag 1,2 en 3)?
5. Zijn er verschillen tussen de subgroepen (gebaseerd op: sekse, leeftijd, etniciteit, afhankelijkheid, ernst van de beperking en het tijdstip van het ontstaan van de beperking) wat betreft het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen bij jongeren die blind of slechtziend zijn?
6. Wat is de relatie van vriendschapskenmerken met sociale netwerk-aspecten en persoonlijkheidskenmerken, zoals: netwerkgrootte, netwerk samenstelling, tevredenheid met netwerk-aspecten, sociale competentie, eenzaamheid, zelfwaardering, acceptatie van de beperking en welbevinden?

2.2 Achtergrondinformatie

In 1992 heeft er een onderzoek plaatsgevonden naar de leefsituatie van visueel gehandicapten van 19 tot en met 32 jaar (Habekothé & Peters, 1993). Uit dit onderzoek kwam naar voren dat het op bepaalde aspecten niet goed ging met deze groep. Ze ondervonden knelpunten in hun leven. Dit met name rond de acceptatie van hun beperking door zichzelf en anderen, afhankelijkheid van anderen en problemen met sociale contacten. Van 1994 tot 1999 heeft er opnieuw een onderzoek plaatsgevonden naar de psychosociale ontwikkeling en sociale netwerken van jongeren die blind of slechtziend zijn (Kef et. al., 1997; Kef, 1999). In dit onderzoek werden zij dit keer ook vergeleken met leeftijdgenoten die goed kunnen zien (zie paragraaf 1.3). Onder persoonlijk netwerk werden de personen waarmee de jongeren veel omging en die hij of zij belangrijk vond verstaan. Onder psychosociale ontwikkeling werd de zelfwaardering, locus of control, gebruikte copingstrategieën bij stressvolle situaties, acceptatie van de beperking, gevoel van eenzaamheid en het adaptieve vermogen van de jongere verstaan (zie Kef et. al., 1997; Kef, 1999).

Anno 2003 start er een vervolg onderzoek met dezelfde respondenten, die nu jongvolwassenen te noemen zijn, en een nieuwe groep blinde of slechtziende adolescenten. Het is na afloop hiervan mogelijk om te kijken naar het verloop van de

beperking, de sociale relaties, psychosociale ontwikkeling en wederom verschillende samenhangen hiertussen. Deze scriptie sluit aan bij het onderzoek naar de netwerken en psychosociale ontwikkeling van de groep “nieuwe” adolescenten. Naast de gegevens die daardoor beschikbaar zijn, is er sprake van een aanvullende vragenlijst die meer ingaat op hoe jongeren die blind of slechtziend zijn relaties aangaan, onderhouden en afbreken (zie paragraaf 2.4).

2.3 Methode

Bij het vervolgonderzoek van Kef (2005) is gebruik gemaakt van een computergestuurde vorm van dataverzameling, namelijk CAPI (Computer Assisted Personal Interviewing). Verschillende studenten orthopedagogiek zijn door het land heen gereisd en hebben voor dit onderzoek meer dan 150 adolescenten met een visuele beperking thuis geïnterviewd. Na elk interview werd de jongere gevraagd of hij of zij ook mee wou doen aan dit scriptieonderzoek. De introductietekst, die alle interviewers hiervoor mee hadden, is terug te lezen in bijlage I. In paragraaf 2.5 staan de respons gegevens en de samenstelling van de onderzoeksgroep beschreven.

Als de betreffende jongere mee wilde doen aan dit scriptieonderzoek, kreeg hij of zij een diskette met vragenlijst thuisgestuurd. Deze methode heet CSAQ (Computer Self Administered Questionnaire) of DBM (Disk By Mail). Er is daarnaast één interview telefonisch afgenomen in verband met moeilijkheden met het programma thuis (CATI, Computer Assisted Telephone Interview).

De vragenlijst voor het onderzoek is met behulp van het programma Ci3 (Hutchinson & Metegrano, 1991) opgesteld door Kalksma en Kef en bestaat uit zowel gesloten als open vragen. Er is daarbij voor een deel gebruik gemaakt van al bestaande vragenlijsten, om de vergelijking met ziende leeftijdsgenoten mogelijk te maken, en voor een deel uit eigen instrumenten (zie voor meer informatie over de instrumenten paragraaf 2.4).

Er is om verschillende redenen gekozen voor het opsturen van een vragenlijst in plaats van een interview. Ten eerste zijn de gebruikte vragenlijsten niet geschikt voor een persoonlijk interview. Deze zijn bedoeld om zelf in te vullen. Er is de mogelijkheid dat er ten onrechte een verschil tussen jongeren met een visuele beperking en zonder een beperking gevonden wordt, als de methode die gebruikt is van elkaar verschilt. Ook is er bij het zelfstandig invullen van een vragenlijst minder snel de neiging sociaal wenselijk te antwoorden. Tot slot kost het afnemen van de

verschillende interviews meer tijd, waardoor het versturen van vragenlijsten voordelig is.

Wegens de doelgroep (blinde en slechthziende jongeren van 14-22 jaar) is ervoor gekozen een diskette op te sturen in plaats van een schriftelijke vragenlijst. Via de computer kan een tekst namelijk in braille omgezet worden via een braileregel of vergroot worden. Er is ook nog een aantal andere voordelen bij een computergestuurde vorm van dataverzameling. Fouten in de vraagvolgorde en routingfouten worden uitgesloten. Op basis van het gegeven antwoord bepaalt het computersysteem welke volgende vraag gesteld gaat worden. Als een jongere bijvoorbeeld geen vrienden heeft, wordt er een groot deel van de vragen over vrienden overgeslagen. Ook is het programma makkelijk in gebruik. Bij gesloten vragen gaat de respondent, na het intypen van het een cijfertoets als antwoord, direct door naar de volgende vraag. Bij de open vragen kan de respondent na het intypen van zijn of haar antwoord op "Next" klikken of de toetsen "Alt" en "n" tegelijk indrukken. Daarnaast zijn er minder tot geen onbeantwoorde vragen (missings). Een ander voordeel is de automatische controle op re range van de antwoordcategorieën.

Na het invullen van een vragenlijst worden de gegevens direct door het computerprogramma opgeslagen. De gegevens die daarbij verkregen zijn door middel van gesloten vragen worden meteen gereed gemaakt voor de verwerking in het statistiek programma SPSS. De open vragen worden omgezet in een Word-bestand en kunnen vervolgens worden gecodeerd en geanalyseerd.

Bij de analyse van de data is, naast de beschrijving van de kwalitatieve antwoorden, voornamelijk gebruik gemaakt van parametrische technieken, zoals T-testen en variantie analyses. Dit om frequenties, verschillen tussen de groepen en samenhang tussen de variabelen te berekenen. In hoofdstuk 3 worden de resultaten uiteengezet. Hierbij worden significante verschillen en samenhangen aangegeven door de p-waarden te vermelden ($p < .05$). De nulhypothese hierbij is telkens dat er geen samenhang of verschil is.

2.4 Instrumenten

In dit scriptieonderzoek zal gebruik worden gemaakt van een deel van de gegevens uit het onderzoek van Kef (2005). Dit hoofdstuk begint dan ook met de beschrijving van een aantal instrumenten van haar onderzoek. Daarna zal de vragenlijst voor het onderzoek naar vriendschappen besproken worden. Zie bijlage II voor de volledige versie hiervan (copyright Kalksma en Kef, 2004).

In het onderzoek van Kef is, naast vragen over de verschillende achtergrondgegevens, zoals geslacht en de opleiding, de Social Network Map (Tracy & Whithaker, 1990) in licht aangepaste vorm opgenomen in het onderzoek. Hierbij komen er verschillende sectoren van het sociale netwerk één voor één op het beeldscherm en kunnen de namen van belangrijke personen worden ingevuld. De sectoren bestaan uit; gezin, familie, vrienden, klasgenoten/collega's, clubgenoten, burens en hulpverleners. Bij vrienden wordt ook naar de leeftijd gevraagd, of de betreffende vriend blind of slechtziend is en waar ze die persoon van kennen.

In de vragenlijst zijn ook competentieschalen opgenomen, over sociale acceptatie, romantiek en vriendschappen (15 items, Harter, 1990). Er zijn daarnaast vragen over de omgang met klasgenoten (8 items, Smits & Vorst, 1982). Voor Zelfwaardering wordt de Rosenberg Vragenlijst voor zelfwaardering gebruikt (RVZW, Rosenberg, 1965; vertaald door Van der Linden, Dijkman & Roeders, 1983) en voor eenzaamheid wordt de Eenzaamheidsschaal voor adolescenten gebruikt (De Jong-Gierveld, 1985). Dit is een schaal met 11 items met ieder drie antwoordcategorieën, ja, soms en nee. Bij dit onderdeel typt de respondent zelf de antwoorden in om de betrouwbaarheid van de antwoorden te vergroten. Tevens worden er in de vragenlijst onderdelen afgenomen die speciaal gericht zijn op deze doelgroep zoals het gebruik van hulpmiddelen of over hun mobiliteit en informatie over het visueel functioneren (voor een deel uit Kef et. al., 1997; Kef, 1999; Kef, 2005).

De vragenlijst die ten behoeve van dit scriptieonderzoek is opgesteld bestaat uit 10 onderdelen (zie voor een overzicht tabel 2 en bijlage II). Er is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van al bestaande vragenlijsten, om de resultaten beter te kunnen vergelijken met andere onderzoeken. Een aanzienlijk deel is echter ook zelf samengesteld.

Tabel 2: Overzichtstabel instrumenten, onderzoek Kalksma

Deel	Onderwerp	Aantal items	Origine
1	Vrijtijdsbesteding	4	Sloep & Reek (1998)
2	Vrienden en Vriendengroep.	22	Samengesteld op basis van literatuur over cliques en crowds van onder andere Dieleman et. al. (1993)
3 & 4	Sociale vaardigheden	14 en 32	Utrecht-Groningen Identity Development Scale (U-GIDS, Meeus, 1991) en de schaal voor Interpersoonlijk gedrag (SIG-A, Arrindell et al., 1984, bewerkt in 1993 door Bijlstra, van de Kooi, Bosma, Jackson en van der Molen).
5	Initiatief nemen in contactleggen	1	Zelf toegevoegd
6	Mogelijke struikelblokken met het aangaan, onderhouden of afbreken van relaties door de visuele beperking.	12	Gebaseerd op de literatuur zoals in paragraaf 1.3 beschreven
7	Onderhouden en afbreken van vriendschapsrelaties	11	Geïnspireerd door Sloep & Reek (1998)
8	Sociale Steun	20	Sociale Steun Lijst- Interacties (SSL-I) en Sociale Steun Lijst- Discrepanties (SSL-D), Van Sonderen, 1993.
9	Vignetten	4	Relationship Questionnaire (RQ), Shaver, Hazan & Bradshaw (1988), bewerkt door Bartholomew & Horowitz (1991), vertaling onbekend.
10	Perspective taking, zien door andermans gezichtspunt	7	Interpersonal Reactivity Index (IRI, Davis, 1983)

Het eerste onderdeel gaat over de vrijtijdsbesteding en is overgenomen uit het scriptieonderzoek van Sloep en Reek (1998). Dit onderdeel bestaat uit 3 gesloten vragen met een range van 1-3 en één open vraag. Hieruit wordt onder andere duidelijk of de betreffende respondent meer vrije tijd met leeftijdgenoten met of zonder visuele beperking besteedt en wat de respondenten doen in hun vrije tijd. De antwoorden zijn beschrijvend en worden gebruikt voor het beantwoorden van onderzoeksvraag 1.

Het tweede onderdeel gaat over de hoeveelheid vrienden en de vriendengroep. Dit onderdeel is zelf samengesteld op basis van de verschillende literatuur over cliques en crowds (onder andere Dieleman et. al., 1993, zie paragraaf 1.2). Van de 22 items zijn er 11 over de gelijkenis tussen de respondent en zijn of haar vrienden. Hierbij kan je onder andere denken aan kledingstijl en interesses of hobby's. Deze vragen variëren in range van 1 tot 3 of 4. Het is de bedoeling om met deze vragen te

kijken of jongeren met een visuele beperking, net als jongeren zonder beperking, vriendschappen aangaan met leeftijdgenoten die op hen lijken. De vragen over de vrienden en de vriendengroep bevatten daarnaast vragen over het aantal vrienden, hoelang ze gemiddeld al bevriend zijn, uit hoeveel leeftijdgenoten de vriendengroep bestaat en hoelang iemand al lid is van een vriendengroep. Wat betreft de vriendengroep, zijn er ook 2 open vragen. Over de activiteiten die de respondenten ondernemen met deze groep en hun eigen rol binnen de vriendengroep. Ook wordt er met een gesloten vraag aandacht besteed aan de stabiliteit van de vriendengroep (zie voor de antwoordmogelijkheden bijlage II). Deze vragen worden gebruikt voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen 1, 2 en 3.

Het derde en vierde onderdeel zijn delen van bestaande vragenlijsten die sociale vaardigheden meten, zoals het uiten van gevoelens en betrokkenheid bij vriendschapsrelaties. De vragenlijsten heten de U- GIDS (Utrecht-Groningen Identity Development Schaal, Meeus, 1991) en de SIG (de adolescentieversie van de Schaal voor Interpersoonlijk Gedrag, Arrindell, De Groot & Walburg, 1984, in 1993 bewerkt door Bijstra, Van de Kooi, Bosma, Jackson & Van der Molen). Van beide schalen zijn de resultaten bekend van “Opvoeden in Nederland” (OIN, 1998, N= 498 en N = 501). Dit maakt de vergelijking van de sociale vaardigheden van blinde en slechtziende jongeren met jongeren zonder een beperking mogelijk. De resultaten worden dan ook gebruikt voor het beantwoorden van onderzoeksvraag 2. Daarnaast staan er losse vragen in verschillende schalen van de SIG waar afzonderlijk naar gekeken wordt. De resultaten hiervan worden gebruikt bij het beantwoorden van vraag 1³.

De eerste vragenlijst, de U-GIDS, meet in het bijzonder de betrokkenheid en exploratie van een adolescent ten aanzien van vriendschapsrelaties en bestaat uit 14 vragen. De antwoordmogelijkheden zijn: 1 klopt helemaal niet, 2 klopt niet, 3 klopt soms wel/ soms niet, 4 klopt wel en 5 klopt precies (range 1-5). De tweede vragenlijst, de SIG, meet de mate waarin jongeren angstig zijn om bepaalde sociale situaties aan te gaan en de frequentie waarmee ze ook in deze situaties betrokken zijn (range 1-5). De vragenlijst is verkort opgenomen en bestaat nu uit 3 subschalen in plaats van 4. De oorspronkelijk 44 vragen maakte de vragenlijst te lang en is daarom teruggebracht naar 32. Op subschaal niveau is de vragenlijst nog wel intact, waardoor vergelijking

³ Het gaat hierbij om de vragen 1, 13, 20, 26 en 42, zie voor de volledige vragen paragraaf 3.1 en bijlage II.

mogelijk blijft. De eerste subschaal meet de uiting van de eigen onzekerheid, de tweede de zelfpresentatie door contact te leggen en eigen mening te geven en de derde de uiting van positieve gevoelens (de uiting van negatieve gevoelens is niet opgenomen). Eerder onderzoek heeft aangetoond dat angst en frequentieschalen onder andere samenhangen met sociale acceptatie en psychosociaal welbevinden (Bijstra, Bosma & Jackson, 1994; in Engels, Decović & Meeus, 2000).

Het vijfde deel van de vragenlijst is een eigen toevoeging van de auteur over het nemen van initiatief in contact leggen (onderzoeksvraag 1). Neemt de jongeren zelf vaker de eerste stap, of doen andere dit vaker? Het zesde onderdeel van de vragenlijst gaat over moeilijkheden die de jongeren tegen kunnen komen door hun visuele beperking met betrekking tot het aangaan, onderhouden of afbreken van vriendschapsrelaties (onderzoeksvraag 4). Dit deel bestaat uit 12 vragen en omvat de mogelijke problemen die in paragraaf 1.3 beschreven werden (onder andere moeilijkheden met non-verbale communicatie en mogelijke vooroordelen van anderen). De lijst is zelf samengesteld. Naast negen gesloten vragen (range 1-5) bevat dit deel ook open vragen, zodat de jongeren hun eigen verhaal kwijt kunnen. Het zevende deel van de vragenlijst gaat in op het onderhouden en afbreken van relaties. Het onderdeel bestaat uit 11 vragen en is door de auteur samengesteld (geïnspireerd door Sloep & Reek, 1998).

Het achtste deel van de vragenlijst is een bestaande vragenlijst die sociale steun meet (onderzoeksvraag 2). Deze vragenlijst bestaat uit twee delen, de Sociale Steun Lijst-Interacties (SSL-I) en de Sociale Steun Lijst-Discrepanties (SSL-D, Van Sonderen, 1993). Het eerste deel meet de frequentie van de sociale steun en het tweede deel meet of de betreffende respondent wenst dat het vaker of minder vaak gebeurt. Hiervan zijn 2 subschalen (20 vragen) meegenomen in dit scriptieonderzoek, namelijk: Alledaagse emotionele interacties en Waarderingssteun. De vragen omvatten steeds vier antwoordmogelijkheden. De SSL is echter genormeerd op studenten, waardoor de vergelijking van de resultaten niet optimaal is ($N = 514$).

Het negende deel van de vragenlijst bestaat uit vier vignetten over relaties en gevoelens die jongeren daarover kunnen hebben. Hierbij konden de respondenten aangeven of het wel of niet op hun van toepassing is (5-puntsschaal). Uit de vragenlijst komt naar voren of een respondent zich bijvoorbeeld wel of niet op zijn of haar gemak voelt in hechte vriendschapsrelaties of nou juist op zijn of haar gemak voelt zonder veel intimiteit. De vignetten zijn bedoeld om de hechting van jongeren

met hun vrienden te meten. Het eerste vignet staat voor een veilige hechting aan vrienden, het tweede voor een angstig vermijdende hechtingsstijl, de derde voor een angstige/ ambivalente hechting en de laatste voor een gereserveerde hechtingstijl. Zie voor de volledige inhoud van de vignetten paragraaf 3.1 of bijlage II. Het is een aangepaste vorm van een vragenlijst die afkomstig is van Bartholomew en Horowitz (1991). De resultaten van de afzonderlijke vignetten worden gebruikt voor het beantwoorden van vraag 1.

Het laatste deel van de vragenlijst is een subschaal van de Interpersonal Reactivity Index (IRI, Davis, 1983; Beven, O'Brien-Malone & Hall, 2004). Deze laatste 7 vragen gaan over het wel of niet kunnen inleven in anderen. Deze is door de auteur vertaald van het Engels in het Nederlands en heeft een range van 1-5. Dit onderdeel is bedoeld voor het beantwoorden van vraag 2. De resultaten van de IRI kunnen vergeleken worden met de normscores van een groot aantal Amerikaanse studenten. Hierbij zijn er alleen aparte resultaten bekend van jongens ($N = 579$) en meisjes ($N = 582$). Hierbij ligt de leeftijd en het opleidingsniveau echter hoger dan bij de jongeren met een visuele beperking. Daar moet rekening mee gehouden worden bij de interpretatie van de verschillen tussen de gemiddelde scores.

In tabel 3, op de volgende pagina, staat de betrouwbaarheid van de schalen die gebruikt zijn voor het onderzoek. De alpha komt niet bij elke schaal boven de .60 uit (.60 betekent dat de schaal voldoende intern consistent is, een alpha boven de .60 is dus gewenst). Bij de U-GIDS is bij één schaal de alpha .55 en bij de SSLD is bij de “allerdaagse emotionele steun” de alpha .59.⁴ Ondanks dat het verwijderen van twee vragen voor een kleine verbetering zou zorgen, is ervoor gekozen om de schalen intact te laten. Dit omdat anders de vergelijking met leeftijdsgenoten zonder een beperking minder goed mogelijk zou zijn (zie onderzoeksvraag 2). Dit betekent wel dat de resultaten van deze twee onderdelen met voorzichtigheid moeten worden gezien. Bij de vignetten is de betrouwbaarheid zodanig laag dat er niet meer gesproken kan worden van een schaal (alpha .29). Dit kan komen door een onjuist gebruik van de vragenlijst. Dit komt doordat, bij de start van het onderzoek, de oorsprong van de vragenlijst niet bekend was bij de auteur. Hierdoor is het ook niet goed mogelijk de hechting aan vrienden in kaart te brengen. Er is voor gekozen de

⁴ Bij de U-Gids past vraag 2 “Ik merk regelmatig dat anderen heel anders denken over hem/haar.” het minst bij de vragenlijst. Als deze vraag verwijderd zou worden is de alpha .60. Bij de SSLD geldt dat voor vraag 1 over het aangehaald worden door vrienden. Als deze vraag verwijderd zou worden is de alpha .64.

afzonderlijke vignetten apart te beschouwen en te spreken over het wel of niet op zijn of haar gemak voelen in vriendschapsrelaties. Hier wordt immers rechtstreeks naar gevraagd.

Tabel 3: Betrouwbaarheid (Alpha)

Schaal	Betrouwbaarheid onderzoek Kalksma	Eerder gemeten betrouwbaarheid
Vragen over het onderhouden van vriendschappen	.69	-
Moeilijkheden in vriendschapsrelaties die samenhangen met de visuele beperking	.73	-
U-GIDS, binding t.a.v. relaties	.87	.88
U/GIDS, exploratie t.a.v. relaties	.55	.74
SIG, frequentie van het zichzelf kenbaar maken (bestaat uit drie delen: uiten van eigen onzekerheid en ontoereikendheid, contact leggen en je mening geven, en het uiten van positieve gevoelens)	.74, .83 en .62	.86 .82 en .81
SIG, spanning bij het zichzelf kenbaar maken (bestaat uit bovenstaande drie delen)	.75, .84 en .80	.83, .82, .85
SSLI, Sociale Steun Lijst- Interacties, alledaagse emotionele steun en waarderingssteun	.66 en .78	.81 en .79
SSLD, Sociale Steun Lijst- Discrepanties, alledaagse emotionele steun en waarderingssteun	.59 en .83	.78 en .79
IRI, Interpersonal Reactivity Index	.62	.74

2.5 Respondenten

De adolescenten die meededen aan het onderzoek van Kef waren blinde en slechtziende jongeren van 14 tot en met 21 jaar. Naast de visuele beperking mocht er geen andere beperking aanwezig zijn, zoals een cognitieve beperking of ernstige slechthorendheid. Via instellingen en scholen voor speciaal onderwijs in Nederland zijn er ongeveer 680 jongeren benaderd om mee te doen aan het onderzoek. Hiervan hebben slechts 290 adolescenten de antwoordkaart teruggestuurd. Van deze 290 adolescenten wilden er 130 niet meedoen. Van de 163 die wel mee wouden doen (dit is ongeveer 24 %) bleken er een aantal nog een andere beperking te hebben (8) en konden enkele respondenten niet bereikt worden (3). De uiteindelijke onderzoeksgroep bestond uit 154 jongeren.

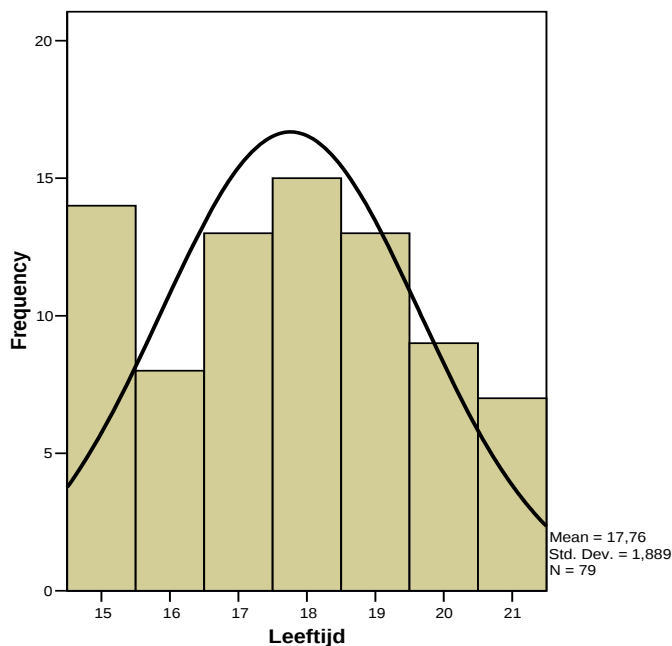
Van de 154 respondenten uit het onderzoek van Kef hebben 118 zich opgegeven voor dit scriptieonderzoek. Van 39 respondenten is echter geen diskette binnen gekomen. Hiervan hebben 6 jongeren zich afgemeld. De redenen die hiervoor werden opgenoemd zijn: familieomstandigheden, moeilijkheden met het programma en geen tijd. Drie respondenten hebben na een herinneringsbrief opgebeld om te zeggen dat ze de diskette wel al opgestuurd hadden. Deze zijn nooit aangekomen. Eén respondent heeft de vragenlijst opnieuw ingevuld en opgestuurd. Uiteindelijk hebben 81 respondenten de vragenlijst per diskette teruggestuurd. Van 79 respondenten konden de gegevens gebruikt worden voor dit onderzoek (67 % van de 118 die oorspronkelijk wilden meedoen). Zie tabel 4 voor een overzicht.

Tabel 4: Responsgegevens

	Aantal respondenten	Percentage
Totaal onderzoek Kef	154	100 %
Niet geïnteresseerd Kalksma	37	24 %
Wel geïnteresseerd Kalksma	118	76 %
Verstuurde pakketten	118	100 %
Ontvangen data	79	67 %
Non-respons ⁵	39	33 %

De onderzoeksgroep bestaat uit 41 jongens en 38 meisjes in de leeftijd van 15 tot en met 21 jaar (zie figuur 2 voor de verdeling van de leeftijd). De gemiddelde leeftijd is 17,8 jaar.

⁵ 6 jongeren hebben zich afgemeld en 2 diskettes hebben we niet ontvangen

Figuur 2: leeftijd van de respondenten (N = 79)

Om iets te kunnen zeggen over de ernst van de beperking zijn de gegevens van het onderzoek van Kef gekoppeld aan de gegevens van dit scriptieonderzoek. De gegevens van twee respondenten zijn echter kwijtgeraakt. Dit zijn daardoor missende waarde. Van de respondenten is 17 % maatschappelijk blind (N = 13). Dat wil zeggen dat deze respondenten geen licht of donker waar kunnen nemen, geen bewegende dingen kunnen zien en/of braille gebruiken om te lezen. Ongeveer 81 % is slechtziend (N = 64). Bij ongeveer 28 % van de respondenten is er sprake van een progressieve beperking (N = 22) en bij 70 % (N = 55) is de beperking stabiel.

Van de respondenten is 58 % blind of slechtziend geboren. Bij 31 % is de beperking voor het 7de levensjaar ontstaan. Bij maar weinig respondenten is de beperking tussen hun 7de en 13de (7 %) of na hun 13de ontstaan (3 %). Bij 6 respondenten is de afkomst anders dan Nederlands (8 %). Dit wil zeggen dat de respondent of in ieder geval één van de ouders in een ander land is geboren. Daarnaast is bekend dat de meeste respondenten bij hun ouder of ouders wonen. Dit zijn er 63 (80 %). Acht respondenten wonen in een leefgroep van een instelling, twee respondenten wonen zelfstandig en vier respondenten wonen op kamers (één daarvan krijgt hierbij begeleiding van een instelling). Zie tabel 5 voor een overzicht. Hierin staat ook de verdeling van de subgroepen van het Onderzoek van Kef.

Tabel 5: vergelijking respondenten Kef (2005) en Kalksma

	Onderzoek Kef	Onderzoek Kalksma
Gemiddelde leeftijd	17,5	17,8
Man	54 %	52 %
Vrouw	46 %	48 %
Blind	20 %	17 %
Slechtziend	80 %	81 %
Stabiel	65 %	70 %
Progressief	35 %	28 %
Bij geboorte	52 %	58 %
Voor 7 ^{de} jaar	36 %	31 %
Tussen 7 en 13 jaar	10 %	7 %
Na 13 ^{de} jaar	2 %	3 %
Nederlands	86 %	90 %
Andere etniciteit	14 %	8 %
Regulier onderwijs	48 %	49 %
Speciaal onderwijs	9 %	10 %
Beide	43 %	37 %
Thuiswonend	82 %	80 %
Leefgroep instelling	13 %	10 %
Op kamers/ zelfstandig	5 %	8 %

Hoofdstuk 3: Resultaten

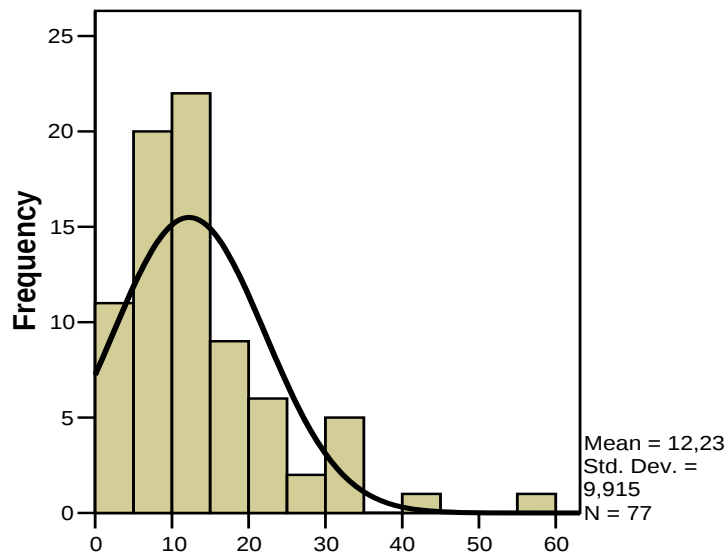
Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van het onderzoek. Per deelvraag wordt er een antwoord gegeven met behulp van de eerder beschreven vragenlijsten. (Zie voor de deelvragen paragraaf 2.1 en voor de gebruikte instrumenten paragraaf 2.4). Paragraaf 3.1 gaat over hoe jongeren met een visuele beperking vriendschappen aangaan en of er een verschil is als deze vrienden ook een visuele beperking hebben. Paragraaf 3.2 behandelt hoe adolescenten die blind of slechtziend zijn vriendschapsrelaties onderhouden. Paragraaf 3.3 betreft het afbreken van vriendschapsrelaties. Paragraaf 3.4 gaat in op de rol van de visuele beperking bij het aangaan, onderhouden en afbreken van relaties. In paragraaf 3.5 komen de verschillen tussen de sekse bij het aangaan, onderhouden en afbreken van relaties aan bod. Ook zullen andere verschillen binnen de groep de revue passeren, zoals de leeftijd van de respondenten en de ernst van de beperking. En tot slot beschrijft paragraaf 3.6 de relatie met sociale netwerkaspecten en persoonlijkheidskenmerken, zoals: netwerkgrootte, netwerk samenstelling, tevredenheid met netwerkaspecten en sociale competentie.

3.1 Contact met leeftijdgenoten

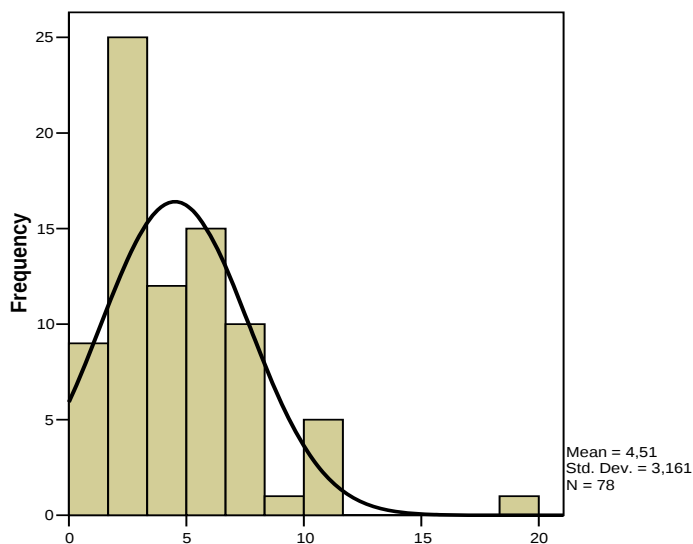
Er is de respondenten eerst gevraagd hoeveel vrienden ze hebben en daarna hoeveel vrienden ze als hechte vrienden beschouwen. Gemiddeld hebben de jongeren uit de onderzoeksgroep 12 vrienden. Het aantal vrienden varieert van 0 tot 60, waardoor de spreiding vrij groot is. Er waren echter maar twee respondenten die meer dan 30 vrienden noemden. Vanwege het kleine aantal zijn deze niet uit de onderzoeksgroep gehaald. Het gemiddelde aantal vrienden bleek namelijk niet te veranderen bij het verwijderen van deze twee respondenten. Van het totale aantal vrienden worden gemiddeld 5 vrienden als heel hechte vrienden beschouwt, variërend van 0 tot 20 (zie figuur 3 en 4 voor de verdeling van het aantal vrienden en hechte vrienden). Er zijn bij beide variabelen een aantal missende waarden, omdat een aantal respondenten geen getallen heeft ingevuld. Opvallend is dat 22 % minder dan 6 (gewone) vrienden noemt en het grootste deel (36 %) meer dan 5, maar minder dan 11 vrienden heeft. Vier respondenten zeiden geen vrienden te hebben⁶. Het aantal vrienden en het aantal hechte vrienden hangt sterk samen ($r = .72$ en $p = .00$). Dus jongeren met een visuele

⁶ De vier respondenten zonder vrienden hebben de overige vragen over vriendschappen niet beantwoord.

beperking die meer vrienden noemen, noemen over het algemeen ook meer hechte vrienden. Gemiddeld kennen de respondenten hun vrienden 5 jaar, variërend van een gemiddelde van 1 jaar tot 14 jaar.

Figuur 3: Aantal vrienden

Figuur 4: Aantal hechte vrienden

De meeste respondenten brengen hun vrije tijd evenveel alleen als samen door (57 %). Ongeveer 28 % brengt zijn of haar vrije tijd voornamelijk door in gezelschap en 15 % is in zijn of haar vrije tijd eerder alleen. Bijna de helft van de respondenten

besteedt, mits in gezelschap, hun vrije tijd evenveel met familie als met vrienden (49 %). Ongeveer 15 % besteedt zijn of haar vrije tijd voornamelijk met familie en 35 % meer met vrienden. Het grootste deel van de jongeren van dit onderzoek besteedt zijn of haar vrije tijd met leeftijdsgenoten zonder visuele beperking (75 %). Een veel kleiner deel besteedt zijn of haar vrije tijd zowel met leeftijdsgenoten zonder visuele beperking als met visuele beperking (15 %). Een nog iets kleiner deel heeft voornamelijk vrienden met een visuele beperking (10 %). Later zal hier nog op teruggekomen worden, want dit geeft meteen de groepen waarmee gekeken kan worden of er een verschil bestaat in de omgang met leeftijdgenoten die ook een beperking hebben of nou juist niet. Interessant om te vermelden is dat 16 van de 20 jongeren die omgaat met leeftijdsgenoten met een visuele beperking of alleen speciaal onderwijs of zowel regulier als speciaal onderwijs heeft gevolgd. Er zijn maar vier respondenten die geen speciaal onderwijs hebben gevolgd en wel regelmatig met leeftijdsgenoten met een visuele beperking omgaan. Behalve dat het hierdoor moeilijk is om de effecten van het volgen van speciaal onderwijs en de effecten van vrienden met een visuele beperking uit elkaar te halen, geeft dit ook de indruk dat vrienden vaak op school ontmoet worden⁷.

Uit een open vraag waarin de jongeren met een visuele beperking gevraagd is waar ze hun vrienden ontmoeten kwam dat ook naar voren (zie tabel 6 voor de resultaten). Het was bij deze vraag mogelijk meerdere antwoorden te geven, waardoor het totaal boven de 100 % uitkomt. Helaas is het wel zo dat 10 jongeren de vraag anders geïnterpreteerd hadden. Zij hebben beschreven wat ze met hun vrienden doen en waar ze hun vrienden zien in plaats van waar ze hun vrienden ontmoeten, waardoor deze jongeren afvielen (N = 68 voor deze vraag).

⁷ Dit geldt niet zo sterk voor jongeren die een instelling leven, speciaal onderwijs volgen lijkt meer invloed te hebben.

Tabel 6: Ontmoeting vrienden

Waar of hoe worden vrienden ontmoet?	Percentage
School	68 %
Uitgaan (disco of café)	27 %
Sport/ vrije tijd besteding	25 %
Uit de buurt	13 %
Woongroep (12% van de respondenten leeft in een woongroep)	12 %
Via andere vrienden	9 %
Kerk	9 %
Internet	7 %
Werk	3 %

Verder werd er door een behoorlijk aantal respondenten verteld dat ze met iemand die ze niet kennen een gesprek beginnen (ongeveer 1 % doet dat altijd, 27 % doet dat meestal en 49 % soms). Eén respondent vertelde dat ze dat misschien zelfs wel eerder een gesprekje met iemand aanknoopt wegens haar visuele beperking, omdat ze de non-verbale communicatie niet goed kan zien. Er zijn echter ook een redelijk aantal respondenten dat zelden of nooit een gesprekje beginnen met iemand die ze niet kennen (bij elkaar 23 %). Toch stappen de jongeren met een visuele beperking iets minder snel naar iemand toe om kennis te maken. Ongeveer 33 % doet dat zelden of nooit, 41 % doet dat soms, terwijl 18 % het meestal doet en 9 % altijd.

Als gevraagd wordt of ze wel eens een gesprekje met iemand beginnen waarvan ze vinden dat die er goed uitziet, wordt de groep die dat minder vaak doet groter. Ongeveer 42 % doet dat zelden of nooit. Dit wordt ook wel door meer respondenten enger gevonden. Maar 24 % vindt het niet eng, terwijl er bij de vorige vraag ongeveer 29% is die het niet eng vindt. Circa 34 % begint toch soms een gesprekje met iemand waarvan zij vinden dat hij of zij er knap uitziet en 18 % doet dat meestal. Bij de vraag of de respondenten wel eens mee gaan doen aan een gesprek van een groep jongens en meisjes, zijn de antwoorden verdeeld (zie tabel 7 en 8).

Tabel 7: Meedoen aan een gesprek

Antwoorden	Percentage %
Doe ik nooit	8
Doe ik zelden	18
Doe ik soms	39
Doek ik meestal	24
Doe ik altijd	11

Tabel 8: Angst bij een gesprek

Antwoorden	Percentage %
Helemaal niet eng	24
Een beetje eng	39
Nogal eng	22
Erg eng	11
Heel erg eng	4

Veruit de meeste respondenten kijken tijdens een gesprek de ander aan (43 % meestal en 34 % altijd). Maar 10 % doet dat zelden of nooit en 13 % soms. Terwijl

oogcontact voor jongeren met een visuele beperking toch moeilijker is dan voor hun ziende leeftijdsgenoten. Ook kwam naar voren dat het overgrote deel van de respondenten het maken van oogcontact helemaal niet eng vindt (63 %). Een kleinere groep vindt het wel een beetje eng (29 %) en 8 % vindt het maken van oogcontact nogal eng of heel erg eng.

De frequentie van de bovenstaande acties, zoals een gesprekje beginnen met een jongen of meisje die jij er knap uit vind zien, hangt negatief samen met de spanning die ervoor gevoeld wordt ($r = -.58, -.50, -.36, -.49$ en $-.44$; met $p \leq 0.01$). Jongeren die het bijvoorbeeld eng vinden om iemand aan te kijken, zullen dat ook minder vaak doen.

Over het algemeen kan gezegd worden dat blinde en slechtziende jongeren, net als hun ziende leeftijdsgenoten, vaak vrienden uitkiezen die op hen lijken. Ook bij blinde en slechtziende zal gelijkenis een rol spelen bij het aangaan van een vriendschap of niet. Dit geldt voor leeftijd, geslacht, kledingstijl, interesses of hobby's en populariteit. Het geldt echter niet voor het opleidingsniveau en in mindere mate voor het delen van dezelfde etniciteit, zoals hieronder duidelijk zal worden.

Dat de vrienden van de blinde en slechtziende jongeren ongeveer even oud zijn als zichzelf geldt voor bijna 80 % van de respondenten. Ongeveer 17 % zegt echter dat hun vrienden niet even oud zijn. Van deze groep zegt 5 % dat hun vrienden ouder zijn, 10 % dat ze zowel oudere als jongere vrienden hebben en heeft 1 % vrienden die jonger zijn. Circa 53 % van de blinde en slechtziende jongeren heeft voornamelijk vrienden van hetzelfde geslacht, terwijl 33 % met zowel jongens als meisjes omgaat. De groep die voornamelijk vrienden van het andere geslacht heeft is aanzienlijk kleiner (9 %). Meer dan de helft van de jongeren zou dat ook niet willen veranderen, ze willen niet meer leeftijdsgenoten van hetzelfde of van het andere geslacht kennen (57 %). De jongeren die het wel zouden willen veranderen willen eerder iemand van het andere geslacht leren kennen (30 % versus de 8 % die meer vrienden van hetzelfde geslacht zouden willen).

Bij het opleidingsniveau ligt het anders, 41 % van de jongeren heeft aangegeven dat het opleidingsniveau van hun vrienden over het algemeen gelijk ligt aan het opleidingsniveau van zichzelf. Het aantal respondenten dat echter aangeeft dat ze zowel vrienden met een lagere opleiding, hogere opleiding als een zelfde soort opleidingsniveau heeft, is even groot (ook 41 %). Bij een aantal respondenten gaat het

om vrienden die een hoger opleidingsniveau hebben dan zichzelf (6 %) en bij 10 % gaat het om vrienden met een lagere opleiding.

Wat betreft de kledingstijl lijken de blinde en slechtziende jongeren en hun vrienden wel weer op elkaar. Ongeveer 45 % geeft aan dat de meeste van hun vrienden dezelfde smaak hebben wat betreft de kledingkeuze en 33 % geeft aan dat een aantal vrienden dezelfde kledingstijl heeft. Omstreeks 20 % geeft echter aan dat hun kledingsmaak anders is dan die van hun vrienden. Qua interesses en hobby's geeft 86 % van de jongeren aan dat er veel of een aantal gemeenschappelijke hobby's of interesses gedeeld worden. Slechts 9 % van de respondenten geeft aan dat het er weinig of geen zijn. Over de populariteit van hun vrienden zeggen de respondenten voornamelijk dat hun vrienden ongeveer even populair zijn als zichzelf (76 %). Ongeveer 13 % zegt echter dat zijn of haar vrienden minder populair zijn en 11 % zegt dat zijn of haar vrienden populairder zijn. Wat betreft de etniciteit zijn er zowel respondenten die aangeven dat ze aantal vrienden met een andere afkomst hebben als respondenten die aangeven dat ze geen vrienden met een andere afkomst hebben (respectievelijk 47 % en 42 %). Een kleinere groep geeft aan voornamelijk vrienden met een andere afkomst te hebben (6 %).

In het leggen van contact met leeftijdgenoten zijn de antwoorden verdeeld. Ongeveer 30 % heeft het gevoel dat anderen vaker het initiatief nemen. Dit is een vrij groot deel van de groep. Een enigszins kleiner deel van de groep heeft nou juist het gevoel dat zij zelf vaker het initiatief nemen, namelijk 24 %. De meeste respondenten, ongeveer 45 %, heeft echter het gevoel dat het initiatief van beide kanten komt. Zowel zichzelf als anderen leggen het eerste contact.

Er is, gemeten met T-testen, geen significant verschil gevonden tussen het aantal vrienden en hechte vrienden bij respondenten met of zonder vrienden met een visuele beperking. Ook zijn er geen verschillen gevonden wat betreft het aangaan van gesprekjes met onbekende leeftijdgenoten of het maken van oogcontact. Met de Fisher's Exact⁸ test is wel een significant verschil aangetoond wat betreft de vrije tijd besteding (Fisher's Exact test = 10,62 en $p = .02$). In tabel 9 is de verdeling te zien.

⁸ De gegevens voldoen niet aan de voorwaarde voor een Chi-kwadraat toets, omdat de groepen te klein zijn, zie voor meer informatie hierover het basishandboek SPSS 12 (De Vocht, 2004).

Tabel 9: Vrije tijd alleen of samen?

Wel of geen vrienden met een visuele beperking?	Voornamelijk alleen	Voornamelijk in gezelschap	Beide evenveel	Totaal
Geen vrienden visuele beperking	8	21	30	59
Een aantal of voornamelijk vrienden visuele beperking	4	1	15	20
Totaal aantal	12	22	45	79

Wat betreft de gelijkheid van vrienden is de verdeling significant verschillend wat betreft de etniciteit en opleiding (Fischer's Exact test = 11,05 met $p = .02$ en Fischer's Exact test = 21,59 met $p = .00$). Jongeren met vrienden met een visuele beperking hebben eerder vrienden van een andere afkomst en minder vaak vrienden met hetzelfde opleidingsniveau. De gelijkheid van hun vrienden geldt voor deze jongeren op deze twee terreinen dus nog minder dan voor de respondenten die geen vrienden met een visuele beperking hebben. Wat betreft het aangaan van vriendschappen is er verder geen significant verschil aantoonbaar. Er is nog wel één trend wat betreft leeftijd van vrienden. In verhouding hebben jongeren met vrienden die ook een visuele beperking hebben eerder vrienden met een ongelijke leeftijd ($\chi^2 = 3,60$ en $p = .08$).

Om iets te zeggen over de samenhang van het wel of niet gemakkelijk voelen in vriendschapsrelaties (vignetten) en de andere vragen, staat hieronder (tabel 10) eerst de volledige inhoud van elke vignet weergegeven met alle mogelijke antwoorden. Achter de antwoorden staat steeds het percentage respondenten dat het betreffende antwoord gegeven heeft.

Tabel 10: Vier vignetten (N= 77)

Vignet 1 Ik voel me op mijn gemak in hechte vriendschapsrelaties. Ik vind het niet erg als ik van mijn vrienden afhankelijk ben of als mijn vrienden afhankelijk van mij zijn. Ik ben niet bang om in de steek gelaten te worden gekwetst te worden door mijn vriend/vriendin.	
1. Past helemaal niet bij mij	3%
2. Past eigenlijk niet bij mij	18 %
3. Een beetje op mij van toepassing	33 %
4. Past goed bij mij	36 %
5. Past helemaal bij mij	10 %
Vignet 2 Ik voel me niet op mijn gemak in hechte vriendschapsrelaties. Ik wil best wel goede contacten met vrienden, maar ik vind het moeilijk anderen helemaal te vertrouwen of van hen afhankelijk te zijn. Ik ben bang dat ik gekwetst zal worden als ik al te intiem met iemand word.	
1. Past helemaal niet bij mij	40 %
2. Past eigenlijk niet bij mij	38 %
3. Een beetje op mij van toepassing	17 %
4. Past goed bij mij	5 %
5. Past helemaal bij mij	0 %
Vignet 3 Ik wil wel graag hechte vriendschapsrelaties, maar anderen willen meestal niet zo'n nauwe band als ik. Ik voel me niet erg op mijn gemak zonder hechte vriendschapsrelaties. Ik maak me soms zorgen dat anderen niet zoveel om mij geven als ik om hen.	
1. Past helemaal niet bij mij	34 %
2. Past eigenlijk niet bij mij	38 %
3. Een beetje op mij van toepassing	20 %
4. Past goed bij mij	8 %
5. Past helemaal bij mij	1 %
Vignet 4 Ik voel me op mijn gemak zonder veel intimiteit. Het is voor mij belangrijk om onafhankelijk en zelfstandig te zijn. Ik heb liever niet dat ik afhankelijk ben van anderen, of dat anderen afhankelijk van mij zijn.	
1. Past helemaal niet bij mij	7 %
2. Past eigenlijk niet bij mij	21 %
3. Een beetje op mij van toepassing	47 %
4. Past goed bij mij	23 %
5. Past helemaal bij mij	3 %

Er is, tegen verwachting in, echter geen samenhang tussen het aantal vrienden en de mate waarop iemand zich gemakkelijk voelt in hechte vriendschapsrelaties. Er is wel een aantal andere samenhangen gevonden. Twee van de vier vignetten correleren significant met het wel of niet een gesprekje met leeftijdsgenoten beginnen. Het eerste vignet, het op zijn of haar gemak voelen in vriendschapsrelaties, hangt niet

significant samen met één van de andere variabelen. Het tweede vignet hangt positief samen met de spanning die ervaren wordt bij het beginnen van een gesprekje met een onbekende jongen of onbekend meisje ($r = .31$ en $p = .00$). Ook hangt het positief samen met het beginnen van een gesprekje met een groep leeftijdgenoten ($r = .29$, met $p = .01$). Het derde vignet hangt negatief samen met hoe vaak jongeren een gesprekje voeren met een onbekende leeftijdgenoot ($r = -.33$, met $p = .00$) en positief met de angst bij het beginnen van een gesprekje met een onbekende jongen of onbekend meisje ($r = .24$, $p = .04$). Ook hangt het derde vignet negatief samen met het beginnen van een gesprekje met een groep leeftijdgenoten en een knappe leeftijdgenoot ($r = -.36$ en $-.34$, met $p = .05$). Daarentegen hangt het positief samen met de spanning bij het beginnen van een gesprekje met een knappe leeftijdgenoot ($r = .23$, met $p = .02$) en met de spanning die ervaren wordt bij het kennismaken met een onbekende leeftijdsgenoot ($r = .26$, met $p = .02$). Het vierde vignet hangt alleen negatief samen met de spanning bij het beginnen van een conversatie met een groep jongens en meisjes. Er is hierbij echter alleen sprake van een trend ($p = .06$).

Anders gezegd: als een respondent moeite heeft met het vertrouwen, is de spanning bij het beginnen van een gesprekje met een onbekende leeftijdgenoot en een groep leeftijdgenoten groter. Er is echter meer negatieve invloed als de respondent graag nauwe banden met anderen wil, maar niet zeker weet of anderen dat ook met hem of haar willen. Dit laatste betekent niet alleen dat de respondent eerder spanning voelt bij het benaderen van leeftijdgenoten, maar ook minder vaak een gesprekje begint. Het op zijn of haar gemak voelen zonder intimiteit hangt nou juist samen met minder spanning bij het beginnen van een gesprekje met een groep jongens en meisjes.

De vignetten correleren voor een deel ook met elkaar. Het eerste vignet correleert negatief met het tweede vignet ($r = -.38$ met $p = .00$) en ook negatief met de andere vignetten, maar dat zijn geen significante correlaties. Het tweede vignet hangt positief samen met het derde en vierde vignet (beide: $r = .26$ met $p = .02$). Het derde vignet correleert ook positief met het vierde, maar ook deze correlatie is niet significant.

Opvallend is dat het wel of niet een gesprekje voeren met leeftijdgenoten wel op een aantal punten significant correleert met het aantal vrienden. De frequentie waarop een respondent met iemand kennis gaat maken hangt positief samen met het aantal vrienden ($r = .36$, met $p = .00$), terwijl de angst ervoor negatief samenhangt met

het aantal vrienden ($r = -.33$, met $p = .00$). De frequentie waarmee de respondenten een gesprekje beginnen met een groep leeftijdgenoten hangt ook positief samen met het aantal vrienden ($r = .25$, met $p = .04$). En terwijl het beginnen van gesprekje met een onbekende leeftijdsgenoot niet significant samenhangt, geldt dit wel omgekeerd voor de spanning die daarbij gevoeld wordt ($r = -.27$, met $p = .02$). Als een respondent het eng vindt om een gesprekje te beginnen met een onbekende leeftijdsgenoot, heeft hij of zij vaak minder vrienden dan iemand die het minder eng vindt. Dat het nemen van initiatief in contactleggen belangrijk is kan ook terug gevonden worden in de vraag hierover. Er is hierbij geen sprake van een significant verband, maar er is wel een trend ($\chi^2 = 5,59$, $V = .27$ en $p = .06$). Respondenten die vaker initiatief nemen in het leggen van contacten hebben eerder meer dan 7 vrienden.

Wat betreft de correlaties kan nog gezegd worden dat de meeste losse vragen van de SIG sterk met elkaar correleren. Alleen het maken van oogcontact en de spanning die daarbij wel of niet gevoeld wordt valt daarbuiten. Dit hangt bijna nergens mee samen. Wegens de samenhang tussen de andere vragen kan er ook gesproken worden over twee nieuwe schalen van de SIG, met een alpha van .80 voor de frequentieschaal en een alpha van .83 voor de spanningsschaal (beide 4 items). Zie tabel 11 voor de gemiddelde scores en standaard deviaties. Van beide schalen zijn de vier vragen afkomstig van meerdere onderdelen van de SIG (zie voor de uitkomsten hiervan paragraaf 3.2, tabel 16). Vergeleken met de resultaten daarvan, ligt de spanning bij het contactleggen erg hoog, er is zelfs sprake van een significant verschil ($t = -7,94$, $-5,36$ en $-5,19$ met $p = .00$).

Tabel 11:

	Gemiddelde	Min.-max.	Std dev.
Aangaan vriendschappen -frequentie	2,96	1 - 5	.82
Aangaan vriendschappen -spanning	2,11	1 - 5	.81

Alle bovenstaande en overige correlaties zijn terug te vinden in de onderstaande tabel⁹. Het laagste meetniveau is nominaal of ordinaal. Er is daarom gebruik gemaakt van Cramer's V (0-1) en Spearman's Rho (r ligt tussen de -1 en 1). In de tabel is alles wat met Cramer's V berekend is onderstreept.

⁹ Wegens ruimtebesparing is het maken van oogcontact hier echter uit verwijderd, dit hangt nauwelijks ergens mee samen.

Tabel 12: Correlaties instrumenten aangaan van vriendschappen

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1. Aantal vrienden	1															
2. Nemen van initiatief	<u>0.27</u>	1														
3. Gesprekje beginnen met leeftijdgenoot	0.19	<u>0.38**</u>	1													
4. Spanning bij beginnen gesprekje met leeftijdgenoot	-0.27*	<u>0.37**</u>	-0.50**	1												
5. Gesprekje beginnen met groep leeftijdgenoten	0.25*	<u>0.31</u>	0.39**	-0.38**	1											
6. Spanning bij gesprekje groep	-0.16	<u>0.17</u>	-0.20	0.45**	-0.44**	1										
7. Gesprekje beginnen met een knappe leeftijdgenoot	0.20	<u>0.40**</u>	0.59**	-0.44**	0.45**	-0.09	1									
8. Spanning bij beginnen gesprekje knappe leeftijdgenoot	-0.03	<u>0.32*</u>	-0.40**	0.62**	-0.15	0.39**	-0.49**	1								
9. kennis maken	0.36**	<u>0.36**</u>	0.64**	-0.58**	0.38**	-0.28*	0.58**	-0.43**	1							
10. spanning bij kennis gaan maken	-0.33**	<u>0.25</u>	-0.50**	0.72**	-0.30**	0.47**	-0.39**	0.62**	-0.58**	1						
11. Aangaan frequentie	0.27*	<u>0.39**</u>	0.77**	-0.61**	0.69**	-0.30**	0.84**	-0.48**	0.82**	-0.58**	1					
12. Aangaan spanning	-0.23*	<u>0.30*</u>	-0.52**	0.85**	-0.39**	0.67**	-0.46**	.82**	-0.58**	0.87**	-0.54**	1				
13. Vignet 1	0.07	<u>0.30</u>	-0.18	-0.02	0.10	-0.15	-0.14	-0.05	-0.04	-0.08	-0.06	0.00	1			
14. Vignet 2	-0.02	<u>0.21</u>	-0.03	0.31**	-0.15	0.29*	-0.07	0.22	-0.07	-0.08	0.26*	0.08	-0.38**	1		
15. Vignet 3	-0.01	<u>0.21</u>	-0.33**	0.24*	-0.36**	0.09	-0.34**	0.23*	-0.18	-0.36**	0.28*	0.17	-0.22	.26*	1	
16 Vignet 4	0.06	<u>0.24</u>	-0.08	0.13	-0.22	0.07	0.01	0.12	-0.11	-0.14	0.13	-0.05	-0.09	0.26*	0.20	1

* p< 0.05

** p< 0.01

3.2 Onderhouden van vriendschappen

Bij het onderhouden van vriendschapsrelaties hebben de meeste jongeren het gevoel dat ze evenveel initiatief tonen in het onderhouden van de relatie als hun vrienden (76 %). Maar een aantal jongeren hebben het gevoel dat zij zelf meer initiatief tonen (15 %) of dat anderen meer initiatief tonen (4 %). Dit in tegenstelling tot het initiatief bij het leggen van het contact (zie paragraaf 3.1), waarbij de antwoorden meer gelijk verdeeld waren.

Er werden in de vragenlijst verschillende manieren genoemd waarmee het contact onderhouden kon worden: bellen, e-mailen, sms-en, bij elkaar op bezoek gaan en ergens wat met elkaar afspreken. Er kon gekozen worden uit zelden of nooit, soms, regelmatig, vaak en erg vaak. Bij de verschillende categorieën werd “regelmatig” het meest als antwoord gekozen. Alleen bij de categorie “samen ergens iets afspreken” was dit niet het geval, de meeste respondenten hebben hier “soms” ingevuld (34 %). Samen ergens iets ondernemen gebeurt dus relatief minder vaak. Ook in een open vraag over de besteding van vrije tijd kwam dit naar voren. In de open vraag kwam ook naar voren dat er een categorie mist in het bovenstaande rijtje, namelijk “chatten”. Meer dan 40 respondenten noemen bij de besteding van hun vrije tijd “computeren” en bijna de helft hiervan heeft het expliciet over chatten met vrienden. In tabel 12 staan de categorieën die het meest werden opgenoemd bij de bovenstaande vraag. Het was mogelijk om meerdere antwoorden te geven op de vraag. Om de lijst niet te lang te laten worden zijn echter de antwoorden die maar één keer gegeven zijn, weggelaten.

Tabel 13: vrijetijdsbesteding algemeen

Activiteiten	Percentage
Sportactiviteiten/ hobby's	61 %
Computeren	54 %
Thuis of bij vrienden afspreken (kletsen/ rondhangen)	44 %
Uitgaan (disco/ café)	35 %
Tv of DVD kijken	30 %
Winkelen	19 %
Lezen	19 %
Muziek maken	19 %
Muziek luisteren	18 %
Huiswerk maken/ studeren	14 %
Bioscoop	11 %
Huishouden	9 %
Veringingen	8 %
Wandelen (met hond)	6 %
Kerk	5 %
Familie bezoeken	5 %
Niets doen	5 %

Het grootste deel van de respondenten, ongeveer 70 %, is lid van één vriendengroep, 9 % is lid van meerdere vriendengroepen en 4 % is lid van meerdere vriendengroepen en heeft daarnaast een aantal losse vriendschappen. Een vriendengroep bestaat uit gemiddeld 8 personen, variërend van 3 tot 20. Van de respondenten die lid zijn van een vriendengroep is 88 % lid van een clique (circa 3 tot 10 personen) terwijl slechts 12 % van de respondenten lid is van een crowd (± 20 personen). De respondenten die lid zijn, zijn gemiddeld bijna 5 jaar deel van een vriendengroep. Dit hangt positief samen met hoelang de respondenten hun vrienden kennen ($r = .35$, met $p = .01$). De respondenten vervullen uiteenlopende functies binnen de vrienden groep van organisator tot vertrouwenspersoon. In tabel 13 staan de antwoorden die het meest gegeven zijn op de vraag naar de rol binnen de vriendengroep. In tabel 14 staat een overzicht van de activiteiten die door de meeste respondenten samen met een vriendengroep ondernomen worden.

Tabel 14: De rol binnen de groep

Rol binnen de groep	percentage (N = 64)
Gewoon een vriend, niemand is meer of minder	25 %
Gezelschap, iemand die meedoet (gemiddeld)	19 %
Weet ik niet	13 %
Organisator, initiatiefnemer	13 %
Degene die luistert, vertrouwenspersoon, zorgzaam	11 %
Gangmaker, grappenmaker	9 %
Degene die het contact onderhoudt	5 %

Tabel 15: Activiteiten vriendengroep

Activiteiten	Percentage (N= 65)
Uitgaan	45 %
Samen afspreken of rondhangen	32 %
Sporten/ hobby's	31 %
Samen praten, kletsen of lachen	25 %
Schoolactiviteiten/ op school samen zijn	23 %
Film/ DVD kijken	22 %
Computeren/ samen "gamen"	9 %
Verjaardagen	8 %

Om vriendschapsrelaties te onderhouden zijn ook sociale vaardigheden van belang. Deze zijn gemeten met een aantal bestaande vragenlijsten (zie paragraaf 2.4). Om uit te rekenen of er een verschil is tussen de gemiddelde scores van het onderzoek onder jongeren met een visuele beperking en het in paragraaf 2.4 genoemde vergelijkingsmateriaal is er tweezijdig getest met behulp van T-testen. Bij de resultaten moet wel rekening gehouden worden met de hogere leeftijd en het hogere opleidingsniveau van de vergelijkingsgroep bij de SSL en IRI. Dit kan een vertekend

beeld geven. In tabel 15, op de volgende pagina, staan de uitkomsten van dit onderzoek en vergelijkingsonderzoeken naast elkaar.

Tabel 15:overzicht resultaten

	Vergelijkings- onderzoek		Onderzoek Kalksma		Verschil		
	Gemiddelde	sd	Gemiddelde	sd	t	p	
U-GIDS N=498/75							
Binding t.a.v. relaties	3,32	0,76	3,54	0,68	0,22	2,75	.01*
Exploratie t.a.v. relaties	3,05	0,73	2,94	0,55	0,11	-1,71	.09
SIG N=501/79							
Frequentie zichzelf kenbaar maken	3,08	0,69	3,38	0,65	0,30	4,16	.00*
Frequentie uiten eigen onzekerheid en ontoereikendheid	3,23	0,66	3,64	0,44	0,41	8,22	.00*
Frequentie uiten positieve gevoelens	2,87	0,72	3,19	0,50	0,32	5,59	.00*
Spanning zichzelf kenbaar maken	1,75	0,59	1,77	0,57	0,02	0,32	.75
Spanning uiten eigen onzekerheid en ontoereikendheid	1,60	0,50	1,71	0,45	0,11	2,20	.03*
Spanning uiten positieve gevoelens	1,93	0,71	1,81	0,52	0,12	-2,16	.03*
IRI N=579/41 en N=582/38							
Jongens: Inleven in anderen	16,78	4,72	14,05	3,49	2,73	-5,02	.00*
Meisjes: Inleven in anderen	17,96	4,85	15,68	3,52	2,28	-3,99	.00*
SSL N=514 /75							
Interacties alledaagse emotionele steun	11,0	2,5	9,51	2,20	1,49	-5,87	.00*
Interacties Waarderings-steun	15,4	2,8	15,91	2,73	0,51	1,61	.11
Discrepanties alledaagse emotionele steun	5,5	1,9	10,91	1,53	5,41	30,50	.00*
Discrepanties waarderings-steun	7,9	2,3	16,24	2,56	8,34	28,25	.00*

* significant verschil met $p < .05$

De U-GIDS bestaat uit twee delen, binding ten aanzien van relaties en exploratie ten aanzien van relaties. De gemiddelde score van de blinde en slechtziende jongeren wat betreft hun betrokkenheid ten aanzien van vriendschapsrelaties is 3,54 (range 1-5). Er is hierbij sprake van een significant verschil met de gemiddelde score die uit het vergelijkingsonderzoek naar voren kwam ($p = .01$). De betrokkenheid van de jongeren met een visuele beperking ligt hoger. Bij “de exploratie ten aanzien van relaties” is het gemiddelde 2,94 (range 1-5). Dit is wel lager dan het gemiddelde uit OIN, maar verschilt niet significant ($p = .09$). Bij deze laatste berekening moet, zoals eerder genoemd, rekening gehouden worden met de lage betrouwbaarheid (een alpha van .55). Er is meer onderzoek nodig om hier meer over te kunnen zeggen.

De SIG bestaat uit zes delen. Het eerste deel gaat over hoe vaak iemand zichzelf kenbaar maakt, in de vorm van contact leggen en je mening geven. Het tweede deel betreft het hoe vaak iemand onzekerheid en eigen ontoereikendheid uit in de vorm van kritiek ontvangen, aandacht en hulp vragen. Het derde deel bestrijkt hoe vaak iemand positieve gevoelens uit, in de vorm van complimenten en waardering geven en ontvangen. De overige drie delen gaan over dezelfde drie onderwerpen, maar dan niet over hoe vaak iets gebeurt, maar hoeveel spanning een dergelijke situatie oproept. De range van alle zes schalen is 1 tot 5.

De gemiddelde score van alledrie de frequentieschalen van de SIG verschillen significant van de gemiddelde score van OIN ($p = .00$). De gemiddelde score op dit onderdeel ligt bij de onderzoeksgroep hoger dan bij de vergelijkingsgroep. Dit betekent dat de onderzoeksgroep de handelingen vaker uitvoert dan de vergelijkingsgroep. De gemiddelde score van de spanning die het zichzelf kenbaar maken oproept is 1,77. Deze verschilt nauwelijks van de gemiddelde score van de vergelijkingsgroep (1,75). Er is dan ook geen sprake van een significant verschil ($p = .75$) en de scores kunnen als gelijk beschouwd worden. De spanning van het uiten van de eigen onzekerheid en ontoereikendheid bij de respondenten verschilt wel significant ($p = .03$). De gemiddelde score van 1,71 ligt hoger dan de gemiddelde score bij OIN. De spanning bij het uiten van positieve gevoelens geeft ook een significant verschil ($p = .03$), maar de gemiddelde score van 1,81 ligt in dit geval lager. De blinde en slechtziende jongeren ervaren meer spanning bij het uiten van hun eigen onzekerheid en ontoereikendheid en minder spanning bij het uiten van positieve gevoelens.

Bij de IRI (range 0-28) geldt zowel voor de jongens als meisjes dat de gemiddelde score significant verschilt van de vergelijkingsgroep ($p = .00$). De gemiddelde score van de jongeren met een visuele beperking ligt lager dan van de Amerikaanse studenten. Dit betekent dat jongeren met een visuele beperking meer moeite hebben met het inleven in anderen. De verklaring hiervoor kan behalve in de sociale vaardigheden ook liggen in de afkomst, de leeftijd en/of het opleidingsniveau van de vergelijkingsgroep. Deze bestaat namelijk uit Amerikaanse studenten.

Van de SSL zijn vier subschalen gemeten bij de respondenten. Te weten de interacties en discrepanties van de alledaagse emotionele steun en waarderingssteun. Oftewel hoe vaak het gebeurt ten opzichte van hoe vaak de respondenten zouden willen dat deze steun plaatsvindt. Bij de emotionele steun is er een significant verschil met de gemiddelde scores van de studenten uit Groningen (interacties: $p = .00$ en discrepanties: $p = .00$). Bij de interacties ligt de gemiddelde score lager, terwijl bij de discrepanties deze hoger ligt. Dat wil zeggen dat de jongeren met een visuele beperking minder emotionele steun ervaren, maar deze steun minder missen dan de studenten uit Groningen. Voor de waarderingssteun is bij de interacties geen significant verschil gevonden. Het gemiddelde mag als gelijk beschouwd worden met de normscore ($p = .11$). De gemiddelde score bij de discrepantie van de waarderingssteun verschilt wel significant en is hoger. Ook met de hoeveelheid steun op dit gebied zijn de jongeren met een visuele beperking meer tevreden dan de studenten uit Groningen.

Er kan gezegd worden dat de sociale vaardigheden van blinde en slechtziende jongeren over het algemeen hoog liggen. Opvallend is dat een aantal van de sociale vaardigheden samenhangen met eerder genoemde variabelen. De U-GIDS, zowel de binding als exploratie ten aanzien van vriendschappen, hangt positief samen met het lid zijn van een vriendengroep ($V = .44$ en $.33$, met $p = .01$ en $.02$). Het is mogelijk dat het lid zijn van een vriendengroep deze vaardigheden bevordert, maar het is ook mogelijk dat jongeren die zich uit zichzelf meer richten op anderen eerder lid zijn van een vriendengroep. Ook geldt dat de respondenten die eerder initiatief tonen in het onderhouden van het contact gemiddeld minder spanning voelen bij het contact leggen en hun mening geven, en het uiten van positieve gevoelens ($V = .22$ en $.28$, met $p < .05$). Bovendien zijn deze jongeren eerder tevreden met de emotionele steun en de waarderingssteun die ze ontvangen ($V = .43$ en $.42$, met $p < 0.01$). Jongeren die actiever zijn in het onderhouden van hun vriendschappen (bellen, met elkaar

afspreken, etc.) hebben eerder een hogere score op het uiten van positieve gevoelens ($r = .28$, met $p < .05$). Tevens ervaren ze meer steun van hun leeftijdgenoten ($r = .63$ en $.53$, met $p < .01$) en zijn ook meer tevreden over de hoeveelheid emotionele steun die zij van vrienden ontvangen ($r = .23$, met $p < .05$).

In tabel 16, op de volgende pagina, staan alle correlaties tussen de verschillende instrumenten. Het laagste meetniveau bij de metingen was nominaal of intervalniveau. Het verband tussen de variabelen is daarom gemeten met Cramer's V (0-1) en Pearson correlatie (van -1 tot 1). Alles wat met Cramer's V is uitgerekend is onderstreept.

Tabel 17: correlaties instrumenten onderzoeksvraag 2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1. Initiatief in onderhouden	1															
2. Manier onderhouden vriendschappen	<u>0.18</u>	1														
3. Lid van een vriendengroep	<u>0.08</u>	<u>0.24</u>	1													
4. binding t.a.v. vriendsch.	<u>0.30</u>	0.14	<u>0.44**</u>	1												
5. exploratie t.a.v. vriendsch.	<u>0.13</u>	0.19	<u>0.33*</u>	0.28*	1											
6. zichzelf kenbaar maken	<u>0.22</u>	0.20	<u>0.27</u>	-0.05	-0.06	1										
7. spanning zichzelf kenbaar maken	<u>0.22*</u>	-0.04	<u>0.20</u>	-0.00	0.06	-0.58**	1									
8. uiten onzekerh. en ontoereikendheid	<u>0.14</u>	0.02	<u>0.23</u>	0.18	-0.10	0.41**	-0.22	1								
9. Spanning uiten onzekerh. en ont.	<u>0.13</u>	0.12	<u>0.25</u>	-0.02	0.03	-0.05	0.57**	-0.24*	1							
10. uiten positieve gevoelens	<u>0.18</u>	0.28*	<u>0.08</u>	0.22	0.16	0.42**	-0.25*	0.31**	-0.03	1						
11. spanning uiten positieve gevoelens	<u>0.28*</u>	-0.04	<u>0.11</u>	-0.06	0.03	-0.08	0.54**	0.00	0.58**	-0.37**	1					
12. inleven in anderen	<u>0.19</u>	0.04	<u>0.15</u>	0.15	0.13	0.10	-0.02	0.40**	0.00	-0.12	0.23*	1				
13. interacties emotionele steun	<u>0.22</u>	0.63**	<u>0.35</u>	0.21	0.43**	0.10	-0.06	0.07	0.09	0.40**	-0.05	0.19	1			
14. discrepanties emotionele steun	<u>0.43**</u>	0.23*	<u>0.20</u>	0.15	-0.00	0.22	-0.25*	0.04	-0.06	0.23*	-0.27*	-0.02	0.20	1		
15. interacties waarderingssteun	<u>0.12</u>	0.53**	<u>0.39</u>	0.16	0.14	0.20	-0.09	0.06	0.00	0.24*	0.03	0.11	0.60**	0.21	1	
16. discrepanties waarderingssteun	<u>0.42**</u>	0.18	<u>0.38</u>	0.24*	0.03	0.23	-0.38**	0.00	-0.22	0.14	-0.25*	0.07	0.16	0.65**	0.36**	1

*p< 0.05

**p< 0.01

3.3 Afbreken van vriendschappen

Ongeveer 44 % heeft soms een vriendschapsrelatie afgebroken, terwijl 54 % dat zelden of nooit gedaan heeft. Er is maar één respondent die regelmatig een vriendschapsrelatie afgebroken heeft. Bijna dezelfde percentages komen naar voren bij de vraag of een ander wel eens het contact met hun verbroken heeft. Ongeveer 53 % zegt dat dit zelden of nooit gebeurd is, 42 % zegt soms en 4 % (3 respondenten) zeggen dat het regelmatig gebeurd is. Eén respondent zegt dat het erg vaak gebeurd is. Dat de antwoorden van de vragen vergelijkbaar zijn, is ook te zien in het significante verband hiertussen (Spearman's $Rho = .57$, met $p = .00$).

Op de vraag of vriendschapsrelaties wel eens verwaterd zijn antwoord 18 % met zelden of nooit en 67 % met soms. Dit is dus vaker gebeurd dan het actief verbreken van het contact. Ongeveer 13 % zegt zelfs dat het regelmatig gebeurd is en 3 % dat het vaak gebeurd is. In het afgelopen jaar zijn er gemiddeld 0,6 relaties afgebroken. Ongeveer 62 % heeft helemaal geen vriendschap of liefdesrelatie afgebroken.

De jongeren uit dit onderzoek maken niet vaak ruzie met hun vrienden. Er is maar één respondent die aangeeft dat het wel vaak gebeurd, terwijl 66 % aangeeft zelden of nooit ruzie met vrienden te hebben en de overige 30 % zegt dat het soms gebeurt.

Wat betreft de vriendengroep vertelt 47 % van de respondenten dat deze stabiel is. Dat wil zeggen dat er geen leeftijdgenoten bijkomen of weggaan. Ongeveer 52 % vertelt dat er soms nieuwe leden bijkomen of leden niet meer bij de vriendengroep horen en maar 2 % verteld dat de samenstelling van de vriendengroep regelmatig verandert.

Het actief verbreken van het contact (door de respondent of iemand anders) hangt positief samen met hoeveel relaties er in het afgelopen jaar verbroken zijn ($r = .45$ en $.42$, met $p = .00$) en met hoe vaak vriendschapsrelaties verwaterd zijn ($r = .27$ en $.24$, met $p = .02$ en $.04$). Hoe vaak een respondent het contact zelf verbroken heeft hangt significant samen met hoe vaak de betreffende respondent ruzie heeft met zijn of haar vrienden ($r = .29$, met $p = .05$). Opvallend is dat jongeren die vaker ruzie maken met hun vrienden ook vermelden dat er vaker vriendschapsrelaties verwaterd zijn ($r = .30$, met $p = .01$).

3.4 De rol van de visuele beperking

Om te onderzoeken wat de rol van de visuele beperking is bij het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschapsrelaties, is gebruik gemaakt van zowel open als gesloten vragen. Bij de gesloten vragen (9 items) konden de respondenten kiezen uit 5 antwoordmogelijkheden. Van zelden of nooit tot erg vaak. Het gemiddelde van de schaal is 1,7 (range 1-5, zie voor de betrouwbaarheid tabel 2). Dit wil zeggen dat de moeilijkheden met vriendschappen die samenhangen met de visuele beperking, in de beleving van de onderzoeksgroep niet heel groot is. Ook in de eerste open vraag over problemen komt dat naar voren (zie tabel 17). Meer dan 1/3 van de respondenten ervaart geen moeilijkheden die verband houden met hun beperking (39 %). Een iets grotere groep ervaart echter soms problemen (47 %).

Tabel 18: moeilijkheden i.v.m. de visuele beperking

antwoordmogelijkheden	percentage
Nooit	39 %
Soms	47 %
Regelmatig	10 %
Vaak	4 %
Erg Vaak	0 %

De thema's die vaker naar voren komen in de open vraag zijn: Niet mee kunnen sporten, geen film kunnen/ willen kijken of vooraan moeten zitten, vrienden moeilijk kunnen vinden, moeite met de oriëntatie in bijvoorbeeld een disco, de afhankelijkheid van anderen, bekenden niet herkennen, niet zien als iemand zwaait of knipoogt, buitengesloten worden door wat anderen vinden van de beperking, zich voelen als een last tot anderen of anderen die dat vinden, onzekerheid over wat anderen vinden, moeilijk zelfstandig ergens komen, het "anders zijn", moeite met gezichtsuitdrukkingen of oogcontact en leeftijdgenoten die moeite hebben om met iemand met een beperking om te gaan.

Bij het aangaan van vriendschapsrelaties heeft 80 % zelden of nooit meegemaakt dat de visuele beperking het verhinderde. Ongeveer 18 % heeft dat soms meegemaakt en maar 3 % regelmatig. Waar een aanmerkelijk deel van de jongeren wel last van heeft zijn de vooroordelen en het onbegrip van anderen. Ongeveer 30 % zegt daar regelmatig iets van te merken en 41 % soms. Daarnaast heeft bijna 30 % regelmatig het idee dat anderen zich afvragen hoe ze met hem of haar om moeten gaan in verband met de visuele beperking. Ongeveer 49 % denkt dat soms. De

afhankelijkheid van anderen en wat respondenten wel en niet kunnen speelt daarbij een rol. Ook bij het onderhouden van relaties heeft dat invloed.

“(...) Mensen willen vaak minder met je omgaan, omdat ze vinden dat je afhankelijk van ze gaat worden.”

Het kan ook onzekerheid opleveren bij de respondenten.

“Ik ben soms wel een beetje bang dat mensen waarmee ik een leuk gesprek heb of wil hebben me zullen negeren om mijn slechthoortheid.”

Wat betreft de non-verbale communicatie, geeft 41 % van de respondenten aan geen problemen te hebben. Dit kan zijn omdat de respondent het idee heeft dat hij of zij niets mist;

“Ik loop hier bijna nooit tegenaan (het begrijpen van non-verbale communicatie) en vind het helemaal niet erg dat ik dat soort dingen niet kan zien.”

of omdat hij of zij het idee heeft dat het genoeg gecompenseerd kan worden;

“Nee, ik loop hier eigenlijk niet tegenaan, ik heb geleerd op andere dingen te letten”.

Soms hebben respondenten echter wel problemen met de non-verbale communicatie. Bijna 60 % geeft aan dat het lastig of moeilijk kan zijn omdat bijvoorbeeld de reacties of emoties van leeftijdgenoten niet altijd goed geïnterpreteerd kunnen worden.

“Er zijn er wel die blij kijken en dan zeg ik kijk niet zo boos of er wordt een grapje gemaakt en iemand is er boos over en dan doe ik er nog een schepje bovenop (...).”

“Ja ik vind het wel lastig, en als ik iets niet begrijp voel ik me heel vaak buitengesloten.”

Een kleiner deel van de groep heeft daarnaast regelmatig (15 %), vaak of zelfs zeer vaak het gevoel zich meer te moeten bewijzen ten opzichte van leeftijdgenoten

(bij elkaar opgeteld ongeveer 30 %). Ook vindt bijna 20 % het lastig, omdat ze niet altijd over alle onderwerpen mee kunnen praten. Ongeveer 16 % heeft regelmatig of vaak het gevoel dat het lastig is, omdat ze niet aan bepaalde activiteiten mee kunnen doen wegens hun visuele beperking.

“Het ondernemen van activiteiten die ik niet kan doen. –Dit is vooral uitgaan. Heel veel van mijn leeftijdgenoten gaan vaak uit en dat wil ik nu ook wel eens doen. Maar toen ik dat nog niet deed werden vriendschappen wel eens minder (...). Verder is ook sporten lastig. Als men bijvoorbeeld gaat voetballen dan doe ik ook niet mee en dan wordt je wel eens als mietje gezien. –En soms kun je niet meepraten over dingen die je door je handicap niet kunt, bijvoorbeeld autorijden of reactiesport in mijn geval en dan gaan mensen je wel eens als verlegen zien terwijl je dat helemaal niet bent.”

Daarentegen hebben de meeste respondenten minder het gevoel dat ze zich moeten bewijzen of dat er lastige situaties ontstaan omdat ze niet in alles kunnen participeren. Een deel heeft dat gevoel helemaal niet (voor zowel het zich meer moeten bewijzen als het participeren geldt dit voor ongeveer 40 %), 31 % heeft soms het gevoel zich meer te moeten bewijzen door hun beperking en 44 % ervaart soms lastige situaties, omdat ze niet met alles mee kunnen doen.

Het afbreken van relaties wordt misschien nog wel het minst beïnvloed door de visuele beperking. Een opvallend resultaat is dat er wel jongeren zijn die aangeven dat er wel eens vriendschapsrelaties verwaterd zijn (82 %), maar dat weinig respondenten het gevoel hebben dat het te maken heeft met de visuele beperking (86 % ervaart dat niet zo). Ook voor het verbreken van contacten in het algemeen geldt dat 85 % aangeeft dat dat niet komt door de visuele beperking, terwijl 15 % dat wel soms heeft meegemaakt.

Een ander opvallend resultaat, omdat er niet naar gevraagd is, is dat bij ongeveer 17 % van de respondenten in de open antwoorden naar voren komt dat de visuele beperking een grotere rol speelt bij het krijgen van verkering dan bij vriendschapsrelaties.

“Het is moeilijker om een liefdesrelatie met iemand te beginnen als je een visuele beperking hebt. Dit geldt vooral bij het aangaan van een relatie met iemand die wel goed kan zien. In vriendschappen en andere contacten merk ik hier weinig van”.

“(...)zo die eerste blik. Ja ik merk dat ik minder snel doorheb of een meisje me leuk vind soms moet ik dat dan horen van iemand anders (...).”

Omdat er sprake is van een schaal, wat betreft de moeilijkheden met vriendschappen die door de onderzoeksgroep ervaren wordt, is het mogelijk te kijken of er een significante samenhang is met een van de eerder beschreven instrumenten over het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen. Bijzonder is dat de informatie die met meer rechtstreekse vragen verkregen is niet helemaal overeenkomt met de gevonden correlaties. Met name de informatie over de relatie tussen de visuele beperking en het afbreken van vriendschapsrelaties, zoals hieronder vermeld wordt. Alleen de significante resultaten zullen de revue passeren. Alle instrumenten uit tabel 11 en 12 zijn echter onderzocht.

Wat betreft het aangaan van vriendschappen zijn er twee significante samenhangen gevonden. Respondenten die meer spanning voelen bij het contactleggen, ervaren meer moeilijkheden die samenhangen met hun beperking ($r = .25$ met $p = .03$). Jongeren die zich daarentegen meer op hun gemak voelen in hechte vriendschapsrelaties (vignet 1), ervaren significant minder moeilijkheden die samenhangen met hun visuele beperking dan de jongeren die dit vignet minder goed bij hun vonden passen (Spearman's $Rho = -.27$, met $p = .02$). Ook is er nog een trend. Respondenten die hun vrije tijd eerder alleen door brengen ervaren meer moeilijkheden met vriendschappen die samenhangen met hun beperking dan jongeren die hun vrije tijd voornamelijk in gezelschap doorbrengen (Spearman's $Rho = -.21$, met $p = .06$). Een ander opmerkelijk resultaat is dat jongeren die hun vrije tijd voornamelijk met hun familie doorbrengen meer problemen lijken te ervaren dan jongeren die hun vrije tijd met vrienden of zowel met vrienden als familie doorbrengen (een gemiddelde van 1,9 ten opzichte van een gemiddelde van 1,7 en 1,6). Er is geen significant verband aan te tonen, maar wel een significant verschil tussen de groepen ($t = -4,33$ met $p = .00$).

Er zijn daarnaast drie significante correlaties gevonden met de in paragraaf 3.2 beschreven instrumenten. Respondenten die het gevoel hebben dat het initiatief in het onderhouden van het contact van beide kanten komt, ervaren minder problemen die verband houden met hun visuele beperking (Cramer's $V = .26$, met $p = .04$). De spanning die ervaren wordt bij het contact leggen en de eigen mening geven, hangt

nou juist positief samen met de specifieke problemen die de jongeren met een visuele beperking tegenkomen ($r = .36$, met $p = .00$). Net als de spanning die ervaren wordt bij het uiten van de eigen onzekerheid en ontoereikendheid, in de vorm van kritiek ontvangen en aandacht en hulp vragen ($r = .31$, met $p = .01$). Dit wil zeggen dat de respondenten die meer angst ervaren bij de bovengenoemde acties, ook eerder het gevoel hebben dat ze moeilijkheden in vriendschappen tegenkomen, die verband houden met hun visuele beperking.

Wat betreft het afbreken van vriendschappen hangt de frequentie van het ruziemaken met vrienden positief samen met de moeilijkheden die ervaren worden door de visuele beperking (Spearman's $Rho = .32$, met $p = .01$). Dit geldt ook voor hoe vaak vriendschappen verwateren. Als dit vaker gebeurt, worden er over het algemeen meer moeilijkheden ervaren (Spearman's $Rho = .29$, met $p = .01$). Naast deze twee significante verbanden, is er ook nog een trend gevonden. Als vrienden vaker het contact verbroken hebben, worden er tevens meer moeilijkheden ervaren met vriendschappen in verband met de visuele beperking (Spearman's $Rho = .20$, met $p = .08$). Dit geldt niet voor het zelf verbreken van het contact (Spearman's $Rho = .07$, met $p = .57$). Samengevat lijkt het afbreken van vriendschappen door de bovenstaande samenhangen meer invloed te hebben dan door de respondenten genoemd wordt. Het kan natuurlijk ook zo zijn dat nou juist de moeilijkheden die de respondenten, door hun visuele beperking, ervaren met vriendschappen het afbreken van vriendschappen bevordert.

3.5 Verschillen tussen de subgroepen

In deze paragraaf wordt er aandacht besteed aan de verschillen tussen subgroepen. Deze subgroepen zijn gebaseerd op: de sekse van de respondenten, verschillende leeftijden, interactie-effecten van sekse en leeftijd, etniciteit, ernst van de beperking, of er sprake is van een stabiele of progressieve beperking en wanneer de beperking ontstaan is. De verschillen tussen de variabelen op nominaal niveau zijn gemeten met de Chi-kwadraat toets of de Fisher's exact test. Variabelen op ordinaal niveau zijn gemeten met de Mann-Whitney toets (deze geeft een z-score). Tot slot zijn variabelen op een interval of ratioschaal gemeten met T-testen of variatieanalyses.

Verschillen tussen jongens en meisjes

Jongens rapporteerden gemiddeld meer vrienden dan meisjes (bijna 3 vrienden meer), maar dit verschil is niet significant ($p = .21$). Wel significant is het verschil in vrije tijd besteding ($\chi^2 = 7,91$ met $p = .02$). Jongens besteden hun vrije tijd eerder met vrienden, terwijl meisjes in hun vrije tijd eerder verdelen tussen familie en vrienden. Een ander opvallend resultaat is dat jongens eerder vrienden hebben met gemeenschappelijke hobby's dan meisjes (Fisher's Exact test = 7,30 met $p = .05$). Daarnaast hebben jongens eerder speciaal onderwijs of zowel speciaal onderwijs als regulier onderwijs gevolgd dan meisjes (Fisher's Exact tests = 7,31 met $p = .03$).

Wat betreft de sociale vaardigheden is er één significant resultaat gevonden. Meisjes zijn beter in het inleven in andermans gevoelens ($F = 4,30$ met $p = .04$). Ook ervaren zij significant meer emotionele steun van hun vrienden dan jongens ($F = 4,26$ met $p = .04$). Ook zijn er nog enkele trends gevonden. Meisjes ervaren meer spanning bij het zichzelf kenbaar maken ($F = 3,85$ met $p = .05$), in de vorm van contact leggen en eigen mening geven, en voeren de bijbehorende handelingen ook minder vaak uit ($F = 3,18$ met $p = .08$). Ook in de afzonderlijke vragen over het contact leggen en de spanning die daarbij gevoeld wordt komt dat naar voren. Meisjes voelen significant meer spanning bij het beginnen van een gesprekje met een onbekende leeftijdgenoot ($z = -2,05$ met $p = .04$). Dit geldt, in mindere mate, ook voor het kennis gaan maken met onbekenden. Het is geen significant verschil, maar wel een trend ($z = -1,87$ met $p = .06$). Opvallend is dat meisjes vignet 3 ("Ik wil wel graag hechte vriendschapsrelaties, maar anderen willen meestal niet zo'n nauwe band als ik. Ik voel me niet erg op mijn gemak zonder hechte vriendschapsrelaties. Ik maak me soms zorgen dat anderen niet zoveel om mij geven als ik om hen"), enigszins beter bij hun vinden passen dan jongens (trend: $z = 1,77$ met $p = .08$). Dit is opvallend, omdat met name vignet 3 meer samenhang vertoonde met het aangaan van vriendschappen dan de andere vignetten (zie paragraaf 3.1).

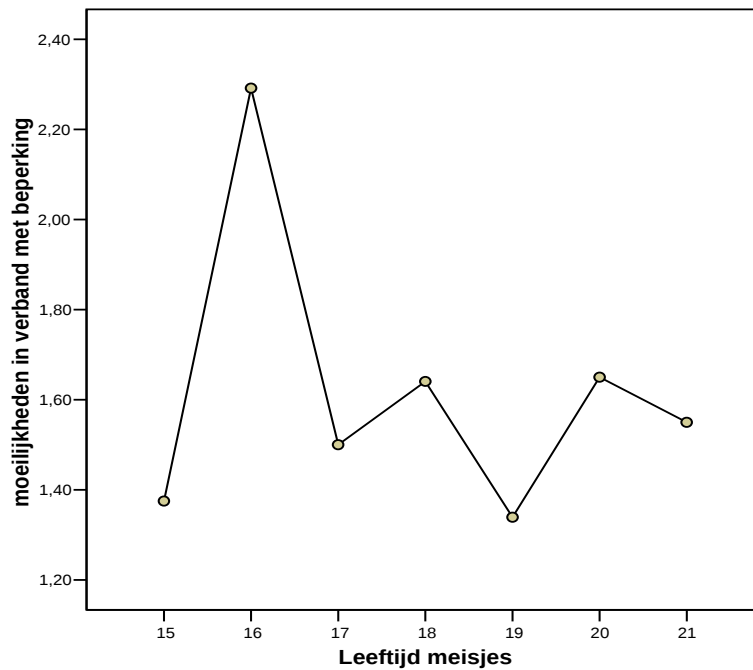
De vriendschappen van meisjes lijken ook veranderlijker. Als meisjes lid zijn van een vriendengroep, is deze eerder aan verandering onderhevig (trend: $z = 1,74$ met $p = .08$) en vriendschappen van meisjes zijn vaker stukgelopen of verwaterd (trend: $z = -1,80$ met $p = .07$). Er is geen significantie aantoonbaar wat betreft de moeilijkheden die ervaren worden met vriendschappen. Wel is het zo dat meisjes significant meer moeite hebben met het niet kunnen volgen van de non-verbale communicatie ($\chi^2 = 6,12$ met $p = .01$).

Verschillen met leeftijd

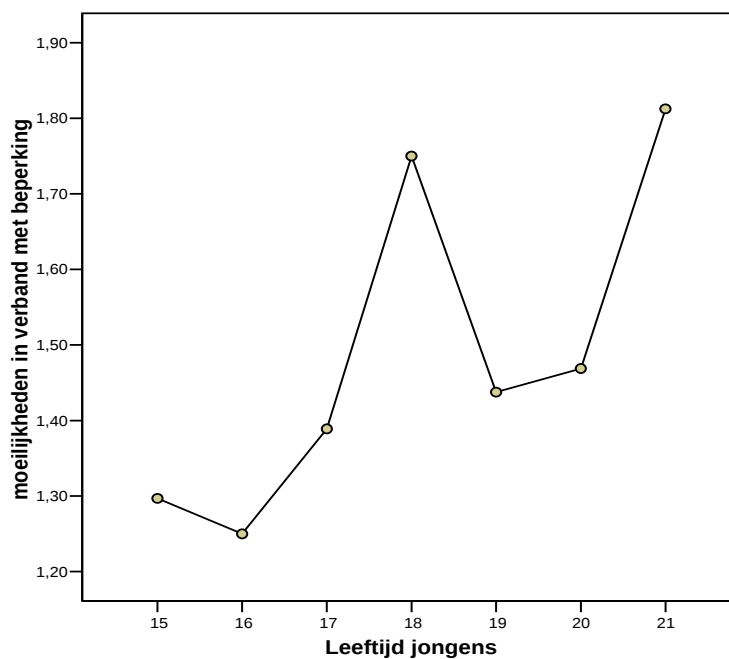
De jongens uit de onderzoeksgroep zijn gemiddeld 17,4 jaar en de meisjes 18,1 jaar. Bij een verdeling in twee leeftijdsgroepen (14-17 jaar en 18-21 jaar) zijn er een aantal significante verschillen gevonden. Jongere respondenten hebben meer interesses of hobby's gemeenschappelijk met hun vrienden ($\chi^2 = 14,33$ met $p = .00$). Oudere respondenten kennen ze hun vrienden langer ($t = -1,97$ met $p = .05$) en hebben een significant hogere score op de exploratieschaal ($t = -2,48$ met $p = .02$). Ook zijn ze meer tevreden met de waarderingsteun die ze van vrienden krijgen ($t = -2,02$ met $p = .05$). Oudere jongeren voelen tevens minder spanning bij het uiten van positieve gevoelens ($t = 2,17$ met $p = .03$) en lijken deze gevoelens ook vaker te uiten (trend: $t = -1,85$ met $p = .07$). Daarnaast lijken zij minder spanning te voelen bij het aangaan van vriendschappen (trend: $t = 1,85$ met $p = .07$). Het verwachte verschil in de omgang met leeftijdgenoten van de andere sekse is er niet. De verdeling van het wel of niet omgaan met jongeren van het andere geslacht blijft redelijk constant.

Interacties tussen sekse en leeftijd

In de literatuur werd vermeld dat meisjes in hun vriendschappen een turbulente fase doorlopen van hun 14de tot 16de levensjaar (zie paragraaf 2.1). Ook in dit onderzoek zijn er enkele opvallende interacties tussen de leeftijd van de respondenten en het geslacht gevonden. Meisjes ervaren rond hun 16de een piek in de moeilijkheden die ze, wegens hun visuele beperking, ervaren met vriendschappen (statistisch is er met T-testen aan te tonen dat de problemen van meisje van 16 significant verschillen van de andere leeftijden met $p < .05$). Dit terwijl jongens van die leeftijd er het minst last van hebben (zie figuur 5 en figuur 6).

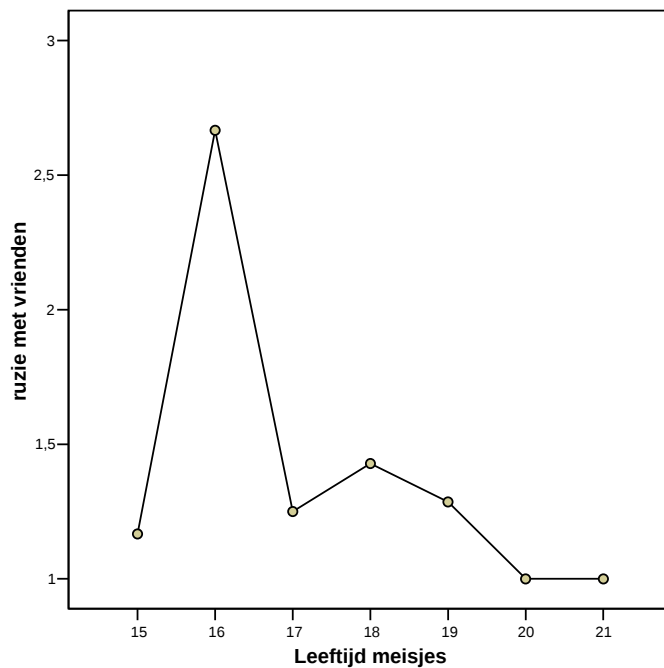
Figuur 5: meisjes en moeilijkheden in verband met beperking

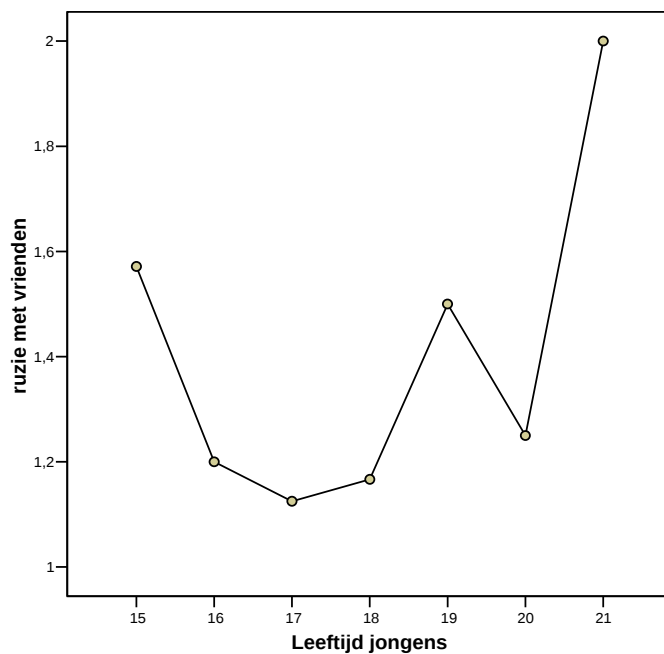
Figuur 6: jongens en moeilijkheden in verband met beperking

Interessant is dat de meisjes rond dezelfde periode vaker ruzie maken met hun vrienden ($\chi^2 = 6,12$ met $p = .03$) en dat ook bij de jongens de moeilijkheden die ze, wegens hun beperking, ervaren met vriendschappen samenhangt met hoe vaak ze ruzie maken (zie figuur 7 en 8). Wat betreft het ruziemaken is er echter geen

significantie aan te tonen bij de jongens.

Figuur 7: meisjes en ruziemaken

Figuur 8: jongens en ruziemaken

Etniciteit

Er zijn twee significante resultaten gevonden wat betreft de etniciteit van de respondenten. Bij het interpreteren van de resultaten is wel voorzichtigheid geboden, omdat het maar een kleine groep respondenten met een andere etniciteit betreft (N =

6). Jongeren met een andere (dan Nederlandse) etniciteit hebben significant minder hobby's gemeenschappelijk met hun vrienden ($z = -2,28$ met $p = .02$) en maken minder oogcontact ($z = -2,02$ met $p = .04$). Ook zijn er nog enkele trends. Jongeren met een Nederlandse afkomst lijken zich iets beter in te kunnen leven in anderen ($t = 1,80$ met $p = .08$) en lijken minder waarderingssteun te ervaren ten opzicht van de respondenten met een andere afkomst ($-1,97$ met $p = .05$). Jongeren met een andere etniciteit ervaren meer moeilijkheden in vriendschappen die samenhangen met hun visuele beperking ($t = -1,90$ met $p = .06$).

Ernst van de beperking

De ernst van de beperking is ingedeeld naar blind en slechtziend (2 groepen). Er zijn echter bijna geen significante verschillen gevonden tussen blinde en slechtziende jongeren. Opvallend is wel dat slechtziende respondenten iets meer spanning voelen bij het zichzelf kenbaar maken, het uiten van de eigen ontoereikendheid en het uiten van positieve gevoelens. Deze verschillen zijn minimaal en niet significant, maar wijzen wel alledrie dezelfde richting op. Ook geldt dit voor de moeilijkheden die wegens de beperking in vriendschappen ervaren worden. De gemiddelde schaalscore ligt bij slechtziende jongeren iets hoger en daarnaast is er een significant verschil bij hoe vaak het wegens de visuele beperking niet is gelukt vrienden met iemand te worden. Slechtziende jongeren ervaren meer moeilijkheden wat betreft het aangaan van vriendschappen ($z = -2,01$ met $p = .05$). Een ander significant verschil is de leeftijd van de twee groepen ($t = 3,26$ met $p = .00$). De blinde respondenten zijn gemiddeld ouder dan de slechtziende respondenten (respectievelijk 18,9 en 17,5 jaar). Ook is er een trend wat betreft het volgen van speciaal onderwijs. Blinde respondenten hebben eerder speciaal onderwijs of zowel regulier als speciaal onderwijs gevolgd, terwijl slechtziende jongeren vaker alleen regulier onderwijs gevolgd hebben (Fisher's Exact test = 4,72 met $p = .09$).

Progressieve of stabiele beperking

Jongeren met een progressieve beperking rapporteerden bijna 2 vrienden meer, maar dit verschil is niet significant. Wel is er een trend gevonden wat betreft het aangaan van vriendschappen. Respondenten met een stabiele beperking lijken vaker initiatief te nemen in het leggen van het contact, terwijl respondenten met een progressieve beperking eerder vermelden dat het initiatief van beide kanten komt ($\chi^2 = 4,82$ met $p =$

.09). De jongeren met een progressieve beperking vonden over het algemeen ook vignet 3¹⁰ iets beter bij hun passen dan jongeren met een stabiele beperking (trend: $\chi^2 = 2,88$ met $p = .09$).

Wat betreft de sociale vaardigheden is er een aantal significante verschillen gevonden. Zowel de spanning van het uiten van de eigen onzekerheid als van zichzelf kenbaar maken ligt bij de respondenten met een stabiele beperking hoger ($t = -2,48$ en $-2,24$ met $p = .02$ en $.03$). Dit komt ook overeen met de trend die is gevonden wat betreft de frequentie van het uiten van positieve gevoelens. Jongeren met een progressieve lijken deze gevoelens vaker te uiten ($t = 1,71$ met $p = .09$).

¹⁰ Ik wil wel graag hechte vriendschapsrelaties, maar anderen willen meestal niet zo'n nauwe band als ik. Ik voel me niet erg op mijn gemak zonder hechte vriendschapsrelaties. Ik maak me soms zorgen dat anderen niet zoveel om mij geven als ik om hen

Verschillen met het ontstaan van de beperking

Het ontstaan van de beperking is ingedeeld in vier groepen: Vanaf de geboorte, voor het 7de jaar, voordat de respondent 13 jaar werd en na het 13de levensjaar.

Er is één significant resultaat gevonden, namelijk bij het uiten van positieve gevoelens ($F = 4,70$ met $p = .01$). Jongeren die tussen hun 7de en 13de jaar blind of slechtziend geworden zijn doen dit minder vaak. Hierbij moet vermeld worden dat het maar om een kleine groep respondenten gaat (7 %). Ook is er nog een trend gevonden.

Jongeren die vanaf hun geboorte blind of slechtziend zijn zeggen vaker dat het initiatief in het contactleggen van beide kanten komt ($\chi^2 = 5,66$ met $p = .06$).

3.6 De relatie met sociale netwerkaspecten en sociale competentie

In deze paragraaf zullen de correlaties tussen het huidige onderzoek en het onderzoek van Kef (2005) besproken worden. Aan bod komen; de netwerkgrootte, netwerksamenstelling, de tevredenheid met de praktische en emotionele steun, welbevinden, sociale competentie, sociaal aanvaard voelen door klasgenoten, omgang met leeftijdgenoten, eenzaamheid, zelfwaardering en de mate van acceptatie van de beperking. Ten eerste is het echter interessant om te kijken hoe de respondenten op de verschillende variabelen scoren. In tabel 18 is een overzicht te zien. Hier staan ook de verschillen met ziende leeftijdgenoten in, mits er ook resultaten bekend zijn van het eerder genoemde Opvoeden in Nederland (OIN).

Tabel 18: Resultaten onderzoek Kef (N = 77)

	Resultaten huidig onderzoek Kef		Vergelijkings-onderzoek		Verschil t p		
	Gemiddelde	sd	Gemiddelde	sd			
Netwerk							
Netwerk-grootte	16,19	9,40	g.v.				
Tevredenheid steun (range 1-5)							
Praktische steun	4,17	0,75	g.v.				
Emotionele steun	4,03	0,71	g.v.				
Welbevinden (range 1-10)							
Algemeen welbevinden	7,95	1,08	8,32	1,28	0,37	-3,05	.00
Welbevinden School of werk	7,25	1,29	g.v.				
Welbevinden sport	7,43	1,67	g.v.				
Welbevinden Vrienden-kring	8,12	1,30	g.v.				
Sociale competentie (range 1-4)							
Sociale acceptatie	2,89	0,64	3,01	0,55	0,13	-1,71	.09
Romantiek	2,31	0,63	2,58	0,48	0,27	-3,73	.00
Vriend-schappen	3,17	0,40	3,19	0,54	0,03	-0,55	.59
Overige variabelen							
Sociaal aan-vaard voelen klasgenoten (range 1-3)	2,77	0,33	2,75	0,38	0,02	0,57	.57
Omgang leeftijd-genoten (range 1-5)	2,88	0,09	3,51	0,88	0,63	-6,96	.00
Eenzaamheid (range 0-11)	2,51	2,74	g.v.				
Zelf-Waardering (range 1-4)	2,99	0,50	3,12	0,534	0,13	-2,27	.03
Acceptatie van de beperking (range 1-5)	38,6	0,54	n.v.t				

g.v. = geen vergelijkingsmogelijkheden

De onderzochte groep is zowel tevreden over de praktische als emotionele steun. Ook gaat het goed met de jongeren met een visuele beperking. Bij het algemeen welbevinden is wel te zien dat het significant verschilt met hun ziende leeftijdgenoten. Die zijn nog net iets gelukkiger. Wat betreft de competentiebeleving van de respondenten verschillen de resultaten per gebied. Het gaat goed wat betreft de sociale acceptatie en vriendschappen, maar minder goed qua romantiek. Bij de vergelijking met ziende leeftijdgenoten lijken jongeren met een visuele beperking zich iets minder competent te voelen wat betreft de sociale acceptatie (trend) en significant minder competent wat betreft de romantiek.

De respondenten voelen zich gemiddeld goed aanvaard door klasgenoten. Ook in de vergelijking met ziende leeftijdgenoten komt er geen groot verschil naar voren. De frequentie waarmee de jongeren met een visuele beperking omgaan met leeftijdgenoten ligt echter laag (zoals in paragraaf 3.2 ook naar voren kwam). Jongeren zonder beperking gaan dan ook significant vaker om met leeftijdgenoten. De respondenten voelen zich niet erg eenzaam, maar hun zelfwaardering is niet heel erg hoog. In vergelijking met ziende leeftijdgenoten ligt hun zelfwaardering dan ook significant lager. Wat betreft de acceptatie van hun beperking ligt het gemiddelde vrij hoog.

Hieronder staan de correlaties de vriendschapskenmerken met de bovenstaande variabelen. Alleen de significante resultaten zullen besproken worden, niet significante correlaties worden buiten beschouwing gelaten. Alle correlaties met vriendschapskenmerken van paragraaf 3.1, 3.2, 3.3 en 4.4 zijn wel onderzocht (zie ook tabel 11 en 16). Dit is gebeurd met behulp van het Pearson relatie coëfficiënt, Spearman's Rho en de Chi-Kwadraat toets, met Cramer's V als associatiemaat.

Netwerkgrootte

De netwerkgrootte hangt samen met hoeveel hechte vrienden iemand heeft ($r = .24$ met $p = .04$). Jongeren met een groter netwerk noemen ook meer hechte vrienden. Het totale netwerk hangt ook negatief samen met het derde vignet (het zich niet op zijn of haar gemak voelen zonder hechte vriendschappen, $r = -.36$ met $p = .00$). Dit wil zeggen dat jongeren met een groter netwerk dit vignet minder goed bij hun vonden passen.

Netwerk samenstelling

De grootte van het gezin hangt samen met hoe vaak een respondent zich kenbaar maakt (in de vorm van contactleggen en zijn of haar mening uiten $r = .25$ met $p = .03$). Jongeren uit een groter gezin doen dit vaker. Dit geldt (logischerwijs) ook voor het aantal broertjes en zusjes ($r = .23$ met $p = .04$). Respondenten met meer brusjes maken zichzelf ook vaker kenbaar. Daarnaast kunnen jongeren met meer brusjes zich ook beter inleven in anderen ($r = .30$ met $p = .01$) en ervaren zij meer waarderingssteun ($r = .24$ met $p = .04$). Als jongeren meer familieleden als belangrijk hebben ervaren in de afgelopen 6 maanden, hebben zij ook vaker een liefdesrelatie of vriendschap verbroken in het afgelopen jaar ($r = .27$ met $p = .01$).

Respondenten die meer vrienden hebben opgenoemd in het onderzoek van Kef hebben dat ook gedaan in het huidig onderzoek ($r = .23$ met $p = .04$). Dit geldt tevens voor het aantal hechte vrienden ($r = .26$ met $p = .02$). Opvallend is dat het aantal vrienden die genoemd zijn in het onderzoek van Kef negatief samenhangen met de moeilijkheden die door de visuele beperking ervaren worden in vriendschappen ($r = -.32$ met $p = .00$). Jongeren met meer vrienden ervaren minder moeilijkheden. Dit is opvallend, omdat het aantal vrienden die genoemd zijn in het huidig onderzoek er niet mee samenhangen. Ook hangen het aantal vrienden uit het onderzoek van Kef negatief samen met het derde vignet (niet op zijn of haar gemak voelen zonder hechte vriendschappen, $r = -.28$ met $p = .02$) en het verwateren van vriendschappen ($r = -.25$ met $p = .03$). Jongeren met minder vrienden zijn eerder alleen in hun vrij tijd en mits in gezelschap lijken ze meer vrije tijd met hun familie te besteden dan met vrienden (Fisher's Exact test = 32,88 en 29,04 met $p = .02$ en $.08$). Het aantal vrienden met een visuele beperking hangt significant samen met het aantal personen in een vrienden groep ($r = -.33$ met $p = .01$). Jongeren met meer vrienden die ook een visuele beperking hebben noemen gemiddeld minder vrienden in hun vriendengroep. Daarnaast hangt het negatief samen met vignet 2 (niet op zijn of haar gemak voelen in hechte vriendschapsrelaties). Jongeren met meer vrienden die ook een beperking hebben vinden dit vignet minder goed bij hun passen.

Het aantal personen dat genoemd is in de categorie school of werk hangt nergens mee samen. Het totale aantal clubleden die belangrijk gevonden worden hangt echter negatief samen met hoeveel moeilijkheden die de respondenten ervaren door hun visuele beperking ($r = -.24$ met $p = .04$) en hoe vaak ze ruzie maken met hun

vrienden ($r = -.28$ met $p = .02$). Jongeren die meer clubleden hebben opgenoemd, ervaren minder moeilijkheden en maken minder vaak ruzie met hun vrienden.

Het aantal burens en personen van de leefgroep hangen nergens significant mee samen. Jongeren die meer professionals noemen zijn echter minder tevreden met de waarderingssteun die zij van vrienden ontvangen ($r = -.24$ met $p = .04$).

Praktische en emotionele steun

De tevredenheid met de *praktische steun* hangt samen met de betrokkenheid ten aanzien van relaties ($r = .24$ met $p = .05$). Jongeren die meer tevreden zijn met de praktische steun die zij ontvangen, zijn gemiddeld ook meer betrokken. Ook zijn zij meer tevreden met de waarderingssteun en emotionele steun die zij van vrienden ontvangen ($r = .27$ en $.23$ met $p = .02$ en $.05$).

De tevredenheid met de *emotionele steun* hangt samen met het op zijn of haar gemak voelen in vriendschappen ($r = .23$ met $p = .05$). Jongeren die meer tevreden zijn met de steun die zij ervaren, voelen zich over het algemeen ook meer op hun gemak in hechte vriendschappen. Tevens hangt minder tevredenheid samen met moeite hebben met het vertrouwen en het niet zo op hun gemak voelen in vriendschappen ($r = -.31$ met $p = .01$).

Respondenten die meer tevreden zijn met de emotionele steun die zij ontvangen, zijn actiever in het onderhouden van hun vriendschappen (bellen, op bezoek gaan, etc., $r = .26$ met $p = .03$). Ook is er een verband met hoe vaak iemand zijn of haar positieve gevoelens uit ($r = .25$ met $p = .03$). Jongeren die meer tevreden zijn uit deze gevoelens vaker.

De tevredenheid met de emotionele steun hangt ook samen met hoeveel emotionele steun en waarderingssteun de respondenten ervaren van hun vrienden (gemeten met de SSL-I, $r = .26$ en $.30$ met $p = .03$ en $.01$). Het hangt echter niet samen met de tevredenheid met de steun gemeten met de SSL-D. In andere woorden: Jongeren die minder tevreden zijn met de emotionele steun die zij ontvangen geven niet aan dat ze deze steun ook missen van hun vrienden.

Welbevinden

Er is de respondenten op vier terreinen gevraagd naar hun welbevinden. Ten eerste naar hoe het nu in het algemeen met hun gaat en daarna wat betreft hun school of werk, sport en vriendenkring.

Algemeen welbevinden: Het welbevinden hangt samen met hoe vaak iemand contact legt met leeftijdgenoten ($r = .25$ met $p = .03$). Als een respondent gelukkiger is, legt hij of zij vaker contact. Er is ook een verband tussen het algemeen welbevinden en het niet op zijn of haar gemak voelen in hechte vriendschapsrelaties ($r = -.27$ met $p = .02$). Respondenten die moeite hebben met het vertrouwen en zich niet op hun gemak voelen in hechte vriendschapsrelaties zijn minder gelukkig. Jongeren die echter gelukkiger zijn, zijn vaak meer betrokken ten aanzien van vriendschappen ($r = .25$ met $p = .04$). Ook voelen zij minder spanning bij het zichzelf kenbaar maken ($r = -.24$ met $p = .04$). Daarnaast ervaren zij minder moeilijkheden met vriendschappen die verband houden met hun beperking ($r = -.36$ met $p = .00$).

Welbevinden school of werk: Er zijn twee significante resultaten wat betreft het welbevinden op het domein school of werk. Jongeren die gelukkiger zijn op dit terrein hebben gemiddeld minder vaak een vriendschap afgebroken ($r = -.23$ met $p = .04$). Ook geldt dat andere minder vaak een vriendschap met hun afgebroken hebben ($r = -.24$ met $p = .04$).

Welbevinden sport: Een bijzondere correlatie is dat het welbevinden op het domein sport samenhangt met het aantal vrienden ($r = .30$ met $p = .01$). Jongeren die gelukkiger zijn wat betreft het sporten hebben over het algemeen meer vrienden. Ook voelen deze respondenten zich eerder op hun gemak zonder hechte vriendschappen ($r = .23$ met $p = .05$).

Welbevinden vriendenkring: Jongeren die gelukkiger zijn met hun vriendenkring hebben gemiddeld ook meer vrienden ($r = .25$ met $p = .03$). Jongeren die daarentegen minder gelukkig zijn met hun vriendenkring voelen zich ook eerder niet op hun gemak zonder hechte vriendschapsrelaties ($r = -.26$ met $p = .03$). Ook voelen deze jongeren zich eerder gespannen bij het contactleggen en het geven van hun eigen mening ($r = -.30$ met $p = .01$). Respondenten die gelukkiger zijn wat betreft hun vriendenkring zijn in het algemeen ook actiever in het onderhouden van hun vriendschappen ($r = .31$ met $p = .01$). Daarnaast ervaren zij minder moeilijkheden met vriendschappen die verband houden met hun beperking ($r = -.36$ met $p = .00$).

Sociale competentie

De sociale competentie is onderverdeeld in drie delen; sociale acceptatie, romantiek en vriendschappen. De competentie beleving van *sociale acceptatie* hangt samen met het aantal vrienden ($r = .47$ met $p = .00$) en het aantal hechte vrienden ($r =$

40 met $p = .00$). Als jongeren zich op dit terrein competentier voelen hebben ze over het algemeen meer vrienden en hechte vrienden. Ook hebben zij, als zij lid zijn van een vriendengroep, gemiddeld een grotere vriendengroep ($r = .30$ met $p = .03$). Respondenten die zich competentier voelen wat betreft de sociale acceptatie zijn ook actiever in het onderhouden van hun vriendschappen ($r = .27$ met $p = .02$). Tevens houdt dit verband met het zichzelf kenbaar maken in de vorm van contact leggen en hun eigen mening geven. Jongeren die zich competentier voelen, doen dit vaker ($r = .41$ met $p = .00$). Ook voelen zij minder spanning bij het uiten van positieve gevoelens ($r = .27$ met $p = .02$). Daarnaast ervaren zij minder moeilijkheden met vriendschappen die verband houden met hun beperking ($r = -.26$ met $p = .02$).

Respondenten die zich competent voelen op het gebied van *romantiek*, voelen zich gemiddeld meer op hun gemak in hechte vriendschapsrelaties ($r = .25$ met $p = .03$). Terwijl jongeren met een visuele beperking die zich minder competent voelen op het gebied van romantiek, zich ook eerder niet op hun gemak voelen in hechte vriendschappen ($r = -.30$ met $p = .01$). De competentiebeleving van romantiek hangt daarnaast positief samen met hoelang een respondent lid is van een vriendengroep ($r = .26$ met $p = .05$). Ook geldt dat jongeren die zich, op dit gebied, competentier voelen, over het algemeen actiever zijn in het onderhouden van hun vriendschappen ($r = .30$ met $p = .01$). Daarnaast hangt het samen met het zichzelf kenbaar maken. Jongeren die zich competentier voelen leggen vaker contact en geven eerder hun mening ($r = .38$ met $p = .00$) en voelen daar ook minder spanning bij ($r = -.32$ met $p = .01$). Ditzelfde geldt voor het uiten van positieve gevoelens. Een hogere competentiebeleving hangt samen met het frequenter uiten hiervan ($r = .49$ met $p = .00$) en minder spanning ($r = -.23$ met $p = .05$).

Jongeren die zich competentier voelen wat betreft *vriendschappen* hebben gemiddeld meer vrienden en hechte vrienden ($r = .33$ en $.35$ met $p = .00$). Ook zijn zij gemiddeld langer lid van een vriendengroep ($r = .26$ met $p = .05$). De competentiebeleving van vriendschappen hangt daarnaast negatief samen met het niet op zijn of haar gemak voelen zonder hechte vriendschappen ($r = -.28$ met $p = .01$). Als een respondent zich minder competent voelt, voelt hij of zij zich eerder niet op zijn of haar gemak zonder hechte vriendschappen. Als de blinde en slechtziende jongeren, zich nou juist competentier voelen leggen zij vaker contact met leeftijdgenoten en geven zij vaker hun mening ($r = .43$ met $p = .00$). Ook voelen zij minder spanning

daarbij ($r = -.28$ met $p = .01$). Daarnaast ervaren zij minder moeilijkheden met vriendschappen die verband houden met hun beperking ($r = -.24$ met $p = .04$).

Sociaal aanvaard voelen klasgenoten

Jongeren die zich meer sociaal aanvaard voelen in hun klas hebben over het algemeen ook meer hechte vrienden ($r = .23$ met $p = .05$). Ook is er een verband met hoelang jongeren al lid zijn van een vriendengroep. Als jongeren langer lid zijn, voelen zij zich ook eerder sociaal aanvaard ($.27$ met $p = .05$). Het sociaal aanvaard voelen door klasgenoten hangt daarnaast positief samen met de frequentie van het zichzelf kenbaar maken (contact leggen en mening geven). Jongeren die zich meer sociaal aanvaard voelen leggen vaker contact met leeftijdgenoten en uiten hun mening vaker ($r = .31$ met $p = .01$). Ze voelen ook minder spanning bij het zichzelf kenbaar maken ($r = -.35$ met $p = .00$).

Omgang leeftijdgenoten

Jongeren die frequenter omgaan met leeftijdsgenoten hebben gemiddeld meer vrienden ($r = .25$ met $p = .03$) en meer hechte vrienden ($r = .28$, met $p = .02$). Ook zijn zij actiever in het onderhouden van hun vriendschappen ($r = .25$ met $p = .04$). In het geval dat jongeren lid zijn van een vriendengroep, hangt de frequentie van de omgang met leeftijdgenoten ook samen met hoelang de betreffende respondent lid is van de groep ($r = .28$ met $p = .03$). Jongeren die vaker omgaan met leeftijdgenoten zijn vaak langer lid. Ook leggen zij vaker contact met leeftijdsgenoten en geven zij eerder hun mening ($r = .42$ met $p = .00$). Blinde en slechtziende jongeren die meer activiteiten met hun leeftijdgenoten ondernemen uiten ook vaker hun positieve gevoelens ($r = .29$ met $p = .01$).

Eenzaamheid

Eenzaamheid hangt samen met hoeveel hechte vrienden de betreffende jongere heeft ($r = -.23$ met $p = .04$). Als iemand meer hechte vrienden heeft, voelt diegene zich minder eenzaam. Ook als blinde en slechtziende jongeren hun vrienden langer kennen zijn ze minder eenzaam ($r = -.31$ met $p = .01$). Jongeren die lid zijn van een vriendengroep voelen zich over het algemeen ook minder eenzaam ($V = .24$ met $p = .04$). Jongeren die zich eenzamer voelen brengen ook meer vrije tijd alleen door dan samen ($V = .31$ met $p = .02$).

Jongeren die zich minder eenzaam voelen leggen daarnaast vaker contact met leeftijdgenoten en geven vaker hun mening (zichzelf kenbaar maken: $r = -.30$ met $p = .01$). Tevens voelen zij daarbij minder spanning ($r = .27$ met $p = .02$). Respondenten die zich eenzamer voelen ervaren ook minder emotionele en waarderingsteun van hun vriend ($r = -.31$ en $-.26$ met $p = .01$ en $.02$). Ook geldt dat er vaker vriendschapsrelaties verwaterd zijn ($r = .24$ met $p = .04$). Eenzaamheid hangt ook samen met de moeilijkheden die jongeren ervaren met de non-verbale communicatie. Jongeren die vermelden het lastig te vinden de non-verbale communicatie niet altijd te begrijpen, voelen zich gemiddeld ook eenzamer ($V = .32$ met $p = .01$). Dit geldt ook in het algemeen voor de moeilijkheden met vriendschappen die de respondenten kunnen ervaren door hun visuele beperking. Jongeren die minder eenzaam zijn ervaren minder moeilijkheden en andersom ($r = .57$ met $p = .00$).

Zelfwaardering

Respondenten met een hoge zelfwaardering voelen minder spanning bij het zichzelf kenbaar maken, in de vorm van contactleggen en hun mening uiten ($r = -.27$ met $p = .02$).

Acceptatie van de beperking

Er is een verband tussen de acceptatie van de beperking en de frequentie waarmee een respondent zichzelf kenbaar maakt ($r = .25$ met $p = .03$). Een jongere die zijn of haar beperking beter geaccepteerd heeft legt ook vaker contact en uit zijn of haar mening regelmatig. Dit geldt ook voor het uiten van de eigen onzekerheid en ontoereikendheid ($r = .29$ met $p = .01$). Ook is er een verband met hoe vaak een respondent ruzie maakt met zijn of haar vrienden ($r = -.27$ met $p = .02$). Jongeren die hun beperking meer accepteren, maken minder vaak ruzie met hun vrienden. Daarnaast ervaren zij minder moeilijkheden met vriendschappen die verband houden met hun beperking ($r = -.42$ met $p = .00$).

Hoofdstuk 4: Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk worden eerste de conclusies uiteengezet en daarna komt de discussie aan bod. Hierin worden enkele methodologische aspecten van het onderzoek beschreven. Tenslotte zijn er enkele aanbevelingen te geven vanuit dit onderzoek. Deze staan in paragraaf 4.3.

4.1 Conclusies

“Wat is de rol van de visuele beperking bij het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen?”

Aangaan onderhouden en afbreken van vriendschappen

Uit eerder onderzoek is gebleken dat jongeren met een visuele beperking minder vrienden hebben dan hun ziende leeftijdgenoten (Kef et. al. 1997; Kef 1999). Tegen verwachting in hebben de respondenten uit dit onderzoek echter meer vrienden genoemd in een open vraag hierover. In vergelijking met middelbare scholieren uit heel Nederland gemiddeld zelfs 4 vrienden meer. (12 ten opzichte van 8, bij N = 1483, Kassenberg, 2004). Er kan dan ook geconcludeerd worden dat jongeren met een visuele beperking voldoende vrienden hebben.

In de literatuur over vriendschappen van blinde en slechtziende adolescenten kwam naar voren dat het hebben van vrienden die ook een visuele beperking hebben een positieve invloed kan zijn, bijvoorbeeld door de mogelijkheid ervaringen uit te wisselen. In dit onderzoek wordt de positieve invloed van lotgenoten bevestigd. Ongeveer 25 % van de respondenten heeft vermeldt een aantal of voornamelijk vrienden met een visuele beperking te hebben en deze jongeren voelen zich gemiddeld meer betrokken bij hun vriendschappen en lijken minder spanning te voelen bij het uiten van hun eigen onzekerheid en ontoereikendheid.

In de literatuur over vriendschappen in de adolescentie kwam naar voren dat jongeren vaak vriendschappen aangaan met leeftijdgenoten die op hun lijken. Vanuit dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat dit ook geldt voor blinde en slechtziende adolescenten. Deze gelijkenis geldt zowel voor leeftijd, geslacht, kledingstijl, interesses of hobby's als populariteit. De gelijkenis van hun vrienden geldt echter niet voor het opleidingsniveau en in minder mate voor het delen van dezelfde etniciteit.

Opvallend is de gelijke leeftijd van vrienden. Uit eerder onderzoek (Kef et. al. , 1997; Kef, 1999) kwam namelijk naar voren dat jongeren met een visuele beperking eerder oudere vrienden hadden. Dit kan vanuit dit scriptieonderzoek niet bevestigd worden.

Wat betreft het nemen van initiatief in het leggen van contacten wordt er in de literatuur over vriendschappen van blinde en slechtziende jongeren vermeld dat ruim driekwart wel eens initiatief neemt in het contact leggen. (Sloep en Reek, 1998). Dit percentage ligt iets hoger dan in het huidige onderzoek naar voren kwam (69 %). Ongeveer 30 % van de respondenten heeft namelijk aangegeven dat het initiatief eerder bij anderen ligt. Vanuit het huidige onderzoek is daarnaast bekend dat de respondenten, gemiddeld gezien, wel regelmatig contact met onbekende leeftijdgenoten leggen, maar ook meer spanning voelen bij het contactleggen in vergelijking met de spanning die gevoeld wordt bij de andere sociale vaardigheden die gemeten zijn (zoals de eigen mening geven en het uiten van positieve gevoelens). Daarbij geldt dat deze spanning en de frequentie van het contactleggen samenhangen met het aantal vrienden. Jongeren die minder vaak op onbekende leeftijdgenoten afstappen en meer spanning voelen hebben minder vrienden. Afgaande op de bovenstaande informatie lijkt het aangaan van vriendschappen enigszins lastig te zijn voor jongeren met een visuele beperking. Dit lijkt, in vergelijking met ziende leeftijdgenoten, echter geen weerslag te hebben op het aantal vrienden.

Het wil ook niet zeggen dat het aangaan van vriendschappen niet even lastig is voor adolescenten zonder een beperking. De spanning is misschien zelfs “normaal” voor de leeftijdsgroep en het is ook mogelijk dat hun ziende leeftijdgenoten evenveel initiatief nemen in het leggen van het contact. Omdat er geen resultaten van ziende leeftijdgenoten bekend zijn (bij de auteur), is op dit moment niet mogelijk om te onderzoeken of de visuele beperking er iets mee te maken heeft. In de beleving van de respondenten zelf heeft de visuele beperking in ieder geval nauwelijks tot geen invloed op het aangaan van vriendschappen. Dit kwam ook, maar in mindere mate, in de correlaties naar voren. Alleen de bovengenoemde spanning correleert met de moeilijkheden die, door de visuele beperking, in vriendschappen ervaren worden.

Uit de literatuur kwam verder naar voren dat jongeren met een visuele beperking veel tijd alleen doorbrengen (zie paragraaf 1.3). In de beleving van de respondenten besteed echter maar een klein deel (15 %) zijn of haar vrije tijd voornamelijk alleen. Wel is het zo dat ruim de helft van de onderzochte jongeren zijn of haar vrije tijd zowel alleen als samen doorbrengt. Door de aard van de vraag is het

echter niet mogelijk hier termen als veel of weinig aan te verbinden. Er is meer onderzoek nodig om daar iets over te kunnen zeggen. Er zijn wel andere aanwijzingen gevonden die de eerdere resultaten ondersteunen. Jongeren met een visuele beperking besteden significant minder tijd met leeftijdgenoten dan jongeren zonder een beperking. Daarnaast besteedt maar een heel kleine groep, mits in gezelschap, zijn of haar vrije tijd voornamelijk met familie (15 %) ten opzichte van vrijetijdsbesteding met vrienden. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat de blinde en slechtziende jongeren meer alleen zijn. Logischerwijs verwacht je dan ook dat jongeren met een visuele beperking zich meer eenzaam voelen, maar dat blijkt niet waar te zijn. Adolescenten met een visuele beperking voelen zich gemiddeld niet eenzaam. Voor de 15 % die zijn of haar vrije tijd voornamelijk alleen doorbrengt geldt echter wel dat zij zich eenzamer voelen. Zij lijken ook meer problemen te ervaren met vriendschappen door hun visuele beperking. Dit laatste geldt ook voor jongeren die hun vrije tijd voornamelijk met hun familie doorbrengen.

In de literatuur komt ook naar voren dat jongeren met een visuele beperking minder intensieve activiteiten met hun vrienden ondernemen (eerder passief en voorgestructureerd) en minder vrije tijd in groepsverband besteden (zie paragraaf 1.3). Dat wordt door de resultaten van dit onderzoek gedeeltelijk bevestigd. Er zijn echter ook aanwijzingen gevonden die deze eerdere bevindingen niet ondersteunen.

Bij het onderhouden van het contact, bellen, e-mailen en sms-en de respondenten regelmatig met hun vrienden. Ook gaan ze regelmatig bij elkaar op bezoek. Het samen ergens afspreken om iets te gaan doen gebeurt echter maar soms. Bij elkaar thuis afspreken wordt dan geprefereerd. Het is mogelijk dat de verklaring van Rosenblum (1997 en 1998) “blinde en slechtziende jongeren verkiezen activiteiten die de invloed van de visuele beperking minimaliseren” hier van toepassing is (hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan samen een hobby uitoefenen in plaats van voetballen, zie paragraaf 1.3). Bij de vraag wat jongeren in hun vrije tijd doen, worden er ook veel activiteiten genoemd die te zien zijn als meer passief of voorgestructureerd (zoals muziek maken, lezen, computeren, met vrienden kletsen en tv of DVD kijken, zie tabel 13, paragraaf 2.3). Er is hier echter niet gevraagd naar wat de respondenten met hun vrienden doen. Het grootste deel van de respondenten is daarnaast lid van een vriendengroep (83 %) en de meest genoemde activiteiten met de vriendengroep zijn uitgaan, samen afspreken of rondhangen en sporten. Nu is het mogelijk dat de adolescenten met een visuele beperking minder tijd

met hun vriendengroep spenderen dan hun ziende leeftijdgenoten (dit is niet onderzocht), maar de activiteiten die met de vriendengroep worden ondernomen zijn niet in de regel passief of voorgestructureerd.

Volgens de gebruikte vragenlijsten kan er ook geconcludeerd worden dat jongeren met een visuele beperking voldoende sociale vaardigheden hebben. In vergelijking met jongeren zonder een beperking zijn de scores ook positief te noemen (zie tabel 15, paragraaf 3.2). Dit geldt echter niet voor de spanning bij het uiten van de eigen onzekerheid en ontoereikendheid en het lijkt niet op te gaan voor het inleven in anderen. Blinde en slechtziende adolescenten voelen meer spanning bij het vragen om aandacht en hulp van anderen, dan hun ziende leeftijdgenoten. Ook lijken de respondenten zich minder goed te kunnen inleven in anderen, maar bij deze laatste resultaten zijn de respondenten vergeleken met jongeren met een hoger opleidingsniveau, andere nationaliteit (Amerikaans) en hogere leeftijd (daarbij komt ook dat de vragenlijst vertaald is, wellicht heeft dat ook nog invloed op de gegeven antwoorden). Het is daarom niet zonder meer mogelijk om te zeggen dat de lagere score komt door minder een minder groot inlevingsvermogen. Wellicht zou de score van meer vergelijkbare jongeren zonder beperking ook lager uitvallen.

Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat jongeren met een visuele beperking minder steun van vrienden krijgen en meer beïnvloed worden door de sociale steun van vrienden dan hun ziende leeftijdgenoten (Kef en Decović, 2004). Uit dit onderzoek komt naar voren dat blinde en slechtziende adolescenten minder emotionele steun van vrienden ervaren dan studenten uit Groningen. Er komt echter ook naar voren dat de respondenten deze steun en de waarderingssteun van vrienden minder missen. Ze zijn meer tevreden met de hoeveelheid steun die gegeven wordt.

Wat betreft de sociale vaardigheden en de emotionele steun kan ook geconcludeerd worden dat respondenten met meer sociale vaardigheden eerder lid zijn van een vriendengroep, eerder initiatief tonen in het onderhouden van het contact, actiever zijn in het onderhouden van het contact met hun vrienden (bellen, e-mailen, etc.), meer steun van hun vrienden ervaren en hier ook meer tevreden over zijn. Als jongeren meer steun ervaren van hun vrienden en hier meer tevreden over zijn, zijn ze daarnaast ook actiever in het onderhouden van hun vriendschappen. De tevredenheid met de steun van vrienden hangt daarnaast nog samen met het initiatief nemen in het onderhouden van vriendschappen. Jongeren die meer initiatief nemen zijn meer tevreden.

Enkele van de bovengenoemde variabelen hangen ook samen met de moeilijkheden die, door de visuele beperking, in vriendschappen ervaren worden. Respondenten die het gevoel hebben dat het initiatief in het onderhouden van het contact van beide kanten komt, ervaren minder moeilijkheden. Ook hangen de sociale vaardigheden samen met moeilijkheden die in vriendschappen ervaren worden. Met name de spanning die gevoeld wordt bij het geven van de eigen mening, het contactleggen en de spanning die gevoeld wordt bij het uiten van de eigen onzekerheid en ontoereikendheid. Jongeren die meer spanning voelen ervaren tevens meer moeilijkheden.

Wat betreft het beëindigen van vriendschappen kan geconcludeerd worden dat de meeste jongeren (meer dan 80 %) wel eens meegemaakt heeft dat vriendschappen verwateren of afgebroken worden. De respondenten geven echter ook aan dat het afbreken van vriendschappen niet of nauwelijks beïnvloed wordt door hun visuele beperking. Opvallend is dat de correlaties dit beeld niet bevestigen. De moeilijkheden die, door de visuele beperking, ervaren worden in vriendschappen hangt samen met een aantal van de variabelen van het afbreken van vriendschappen. Jongeren die vaker ruziemaken met hun vrienden, vaker meemaken dat vriendschappen verwateren en die vaker ondervinden dat vrienden het contact met hun verbreken, ervaren meer moeilijkheden met vriendschappen door hun visuele beperking. Het is mogelijk dat de visuele beperking meer invloed heeft op het afbreken van vriendschappen dan dat de jongeren zelf ervaren. Het is echter ook mogelijk dat er door een negatieve ervaring, zoals het verbreken van een vriendschap of ruziemaken, andere moeilijkheden ontstaan. Je kunt hierbij denken aan de eerder genoemde spanning die de jongeren met een visuele beperking voelen bij het vragen om hulp en aandacht. In moeilijke situaties, ongeacht de aard van de lastige situatie, kan dit mogelijk een rol spelen.

Meer in het algemeen kan geconcludeerd worden dat blinde en slechtziende adolescenten weinig problemen ervaren met vriendschappen. Ongeveer 47 % ervaart soms moeilijkheden en 39 % ervaart zelfs nooit moeilijkheden. Eén van de in de literatuur gevonden stellingen wordt wel in dit onderzoek bevestigd. Sloep en Jong (1998) melden dat jongeren met een visuele beperking wel eens tegen problemen aan kunnen lopen in hun omgeving. Ook in dit onderzoek komt dat naar voren. De adolescenten hebben gemiddeld regelmatig last van vooroordelen en hebben daarnaast regelmatig het idee dat anderen niet goed weten hoe ze met hun om moeten gaan. Er kan behalve dat ook nog gezegd worden dat meer dan de helft van de respondenten

het lastig vindt dat ze de non-verbale communicatie niet kunnen volgen. De respondenten geven hier verschillende redenen voor. Sommige respondenten zeggen dat het lastig is bij het flirten met de andere sekse, anderen zeggen dat ze wel eens een situatie verkeerd beoordelen, omdat ze niet alles kunnen zien en sommige voelen zich ook wel buitengesloten als anderen bijvoorbeeld lachen om iets wat hij of zij niet kan zien.

Op basis van dit onderzoek kan ook met enige voorzichtigheid een aanwijzing gegeven worden over welke groepen respondenten meer risico op problemen hebben. Hierbij kan gedacht worden aan meer problemen rond het aangaan, onderhouden of afbreken van vriendschappen. Dit zijn meisjes¹¹, jongere respondenten, jongeren met minder sociale vaardigheden, met minder gemeenschappelijke hobby's of interesses met hun vrienden, slechtziende adolescenten en jongeren met een andere etniciteit. Meer moeilijkheden wil nog niet zeggen dat het slecht gaat met deze groepen, maar wel dat er eerder sprake is van een minder gunstige situatie omtrent vriendschappen.

Resultaten onderzoek Kef

In het onderzoek van Kef (2005) is er aandacht besteed aan netwerkaspecten (netwerkgrootte, netwerksamenstelling en tevredenheid met netwerkaspecten) en het psychosociaal welbevinden (sociale competentie, eenzaamheid, zelfwaardering, acceptatie van de beperking en welbevinden) van blinde en slechtziende adolescenten. Er kan geconcludeerd worden dat de respondenten die hebben meegedaan aan dit scriptieonderzoek tevreden zijn met de emotionele en praktische steun die zij ontvangen. Ook lijkt er sprake te zijn van een gezonde psychosociale ontwikkeling. Opvallend is wel dat de competentiebeleving van de respondenten op het gebied van de romantiek vrij laag ligt en dat de zelfwaardering van de respondenten significant lager ligt ten opzichte van ziende leeftijdgenoten. Ook gaan blinde en slechtziende jongeren minder vaak om met leeftijdgenoten (zoals eerder genoemd).

Er zijn veel correlaties tussen de resultaten van het onderzoek van Kef en de verschillende vriendschapsaspecten (zie paragraaf 3.6). De netwerkaspecten hangen samen met: Het aantal vrienden en hechte vrienden, het actiever onderhouden van vriendschappen, de sociale vaardigheden, de steun die ervaren wordt van vrienden, hoe vaak een respondent ruzie maakt met zijn of haar vrienden, het afbreken van

¹¹ Meisjes ervaren wel meer steun van vrienden dan jongens en kunnen zich beter inleven in anderen

vriendschappen en verkering en de moeilijkheden die door de visuele beperking ervaren wordt met vriendschappen.

Een gezonde psychosociale ontwikkeling hangt samen met: meer vrienden en hechte vrienden, vrijetijdsbesteding (minder tijd alleen doorbrengen), lid zijn van een grotere vriendengroep en langer lid zijn van een vriendengroep, vrienden langer kennen, het actiever onderhouden van vriendschappen, betere sociale vaardigheden, minder afgebroken vriendschapsrelaties, minder ruzie met vrienden, het niet lastig te vinden de non-verbale communicatie niet te kunnen volgen en minder moeilijkheden met vriendschappen die verband houden met de visuele beperking. Uit een scriptieonderzoek van Van Weenen (2005) kwam ook naar voren dat een lage mate van welbevinden in de jongvolwassenheid samenhangt met een kwalitatief “slechte” relatie met leeftijdgenoten in de adolescentie.

Opvallend is wel dat er in de literatuur over vriendschappen vaak vermeld staat dat vrienden voor een positief zelfbeeld kunnen zorgen, of te wel voor meer zelfwaardering. Dat is in dit onderzoek niet naar voren gekomen. De zelfwaardering hing alleen samen met de spanning bij het contactleggen en het uiten van de eigen mening en niet met alle andere variabelen. Omdat de hoeveelheid spanning wel sterk samenhangt met vriendschappen (bijvoorbeeld hoelang de respondenten hun vrienden kennen en de sociale acceptatie), kan wellicht gezegd worden dat de zelfwaardering indirect beïnvloedt wordt door vriendschappen.

Wat betreft de psychosociale ontwikkeling en netwerkaspecten zijn er verschillende conclusies mogelijk:

1. Vriendschappen en gerelateerde onderwerpen (zoals de vriendengroep, de omgang met leeftijdgenoten en sociale vaardigheden die nodig zijn voor de omgang met peers) zijn belangrijk voor de psychosociale ontwikkeling van blinde en slechtziende adolescenten. Jongeren met meer vrienden voelen zich bijvoorbeeld competent en minder eenzaam.
2. Vrienden zijn een belangrijk onderdeel van het totale netwerk, waarbij de verschillende netwerkliden onder andere invloed hebben op de zekerheid waarmee een blinde of slechtziende adolescent leeftijdsgenoten tegemoet treedt (met name het aantal broertjes en zusjes blijkt hierbij belangrijk te zijn).

4.2 Discussie

Bij het interpreteren van de resultaten moet rekening gehouden worden met een aantal beperkingen van dit onderzoek. Ten eerste zijn de respondenten die meededen aan dit onderzoek niet aselekt gekozen. Participatie gebeurde op vrijwillige basis en dit heeft mogelijk tot een selectie geleid. Het kan namelijk betekenen dat jongeren die aan dit onderzoek mee wouden doen afwijken van de algehele populatie van blinde en slechtziende jongeren in Nederland. In dat geval zouden de resultaten niet representatief zijn. Mogelijk hebben de respondenten die participeerden bijvoorbeeld meer vrienden dan de jongeren die verkozen niet mee te doen. Kef heeft in eerste instantie namelijk 680 jongeren benaderd. Hiervan hebben slechts 290 de antwoordkaart teruggestuurd. Van de 130 die geantwoord hebben niet mee te willen doen, is wel bekend dat de achtergrondgegevens (zoals geslacht en leeftijd) voldoende overeenkwamen met de adolescenten die wel wenste mee te doen aan haar onderzoek (Kef 2005). Van de overige 390 adolescenten is echter helemaal niets bekend.

Van de respondenten die wel wenste mee te doen aan het onderzoek van Kef en niet mee hebben gewerkt aan mijn scriptie is wel meer bekend, zoals de totale netwerkgrote, de netwerksamenstelling, tevredenheid met praktische en emotionele steun, verschillende domeinen van welbevinden, zelfwaardering, acceptatie van de beperking en eenzaamheid. De respondenten die mee hebben gedaan aan dit scriptieonderzoek verschillen op een twee terreinen. Gemiddeld waren de respondenten die participeerden, in het onderzoek van Kalksma, gelukkiger wat betreft hun vriendenkring, maar hadden ze nou juist een lagere zelfwaardering.

Ten tweede is er, naast de beschrijvende resultaten en de uitkomsten van verschiltoetsen, gebruikt gemaakt van correlaties. Correlaties geven aan of er een samenhang tussen twee of meerdere variabelen is, maar zegt niets over de oorzaak van de resultaten. Een bekend voorbeeld hiervan is dat er als er meer brandweerwagens uitrijden er ook meer brand is. Ondanks dat het met elkaar samenhangt, zou het onlogisch en fout zijn om te redeneren dat de brand veroorzaakt wordt door het uitrijden van de brandweerwagens of dat de brandweerwagens uitrijden door de brand. Soms is een correlatie zelfs simpelweg gebaseerd op toeval. Het is theoretisch bijvoorbeeld mogelijk dat de hoeveelheid brandweerwagens die uitrijden, de hoeveelheid brand die ontstaan is en de geboorte van babykangaroes in Australië in een onderzoek met elkaar correleren.

Nu geldt het bovenstaande misschien ook voor sommige van de correlaties die gevonden zijn in dit onderzoek. Als een respondent bijvoorbeeld meer professionals genoemd heeft in zijn of haar netwerk, ervaart de respondent ook minder waarderingssteun van vrienden. Het lijkt sterk om hieruit te halen dat de professionals de oorzaak zijn van minder steun van vrienden en waarschijnlijk is de respondent ook niet bij de professional terechtgekomen wegens te weinig waarderingssteun van vrienden (zeker aangezien de waarderingssteun van vrienden door de respondenten niet gemist wordt). Het is ook belangrijk om bij meer logische verbanden hierop verdacht te blijven. De samenhang tussen vriendschapskenmerken en de psychosociale ontwikkeling van jongeren met een visuele beperking kan misschien zelfs wel verklaard worden door een derde factor die niet in het onderzoek is meegenomen.

Ten derde zijn de resultaten verkregen door vragenlijsten die door de respondenten ingevuld moesten worden. Alle resultaten zijn dus een weergave van de subjectieve beleving van de respondenten. “Veel” kan in de ogen van iemand anders ook een andere betekenis hebben en misschien is er zelfs wel een verschil in betekenis tussen jongeren met een visuele beperking en jongeren zonder een visuele beperking. Daarentegen was het doel van dit onderzoek ook om te kijken of er mogelijke struikelblokken zijn in vriendschappen waar jongeren met een visuele beperking tegenaan lopen en of ze wellicht meer ondersteuning nodig hebben. Mocht dit zo zijn, dan had de ondersteuning beter gericht kunnen zijn op wat de jongeren zelf als moeilijk ervaren (zie inleiding). Het gebruik van vragenlijsten geeft daarnaast, ondanks de anonimiteit, de mogelijkheid dat jongeren toch sociaal wenselijke antwoorden geven.

Ten vierde is er veel gebruikt gemaakt van al bestaande vragenlijsten en gesloten vragen. Dit omdat het de vergelijking met ziende leeftijdgenoten mogelijk maakte en omdat antwoorden op gesloten vragen statistisch makkelijker te verwerken en te vergelijken zijn. Vooral de vergelijking met andere resultaten is daarbij erg belangrijk. Door deze vergelijking is het mogelijk aan te geven of de vriendschappen van blinde en slechthziende jongeren anders of problematischer zijn. Een nadeel van het gebruik van gestandaardiseerde vragenlijsten en gesloten vragen is echter dat de verschillende vragen niet in een context geplaatst kunnen worden. Niet voor de onderzoeker en niet voor de respondent. Wanneer voelt een respondent zich bijvoorbeeld eenzaam en waarom? Het kan ook voorgekomen zijn dat een respondent

moest kiezen uit antwoordmogelijkheden die niet helemaal bij de situatie of zijn of haar mening paste.

Ten vijfde waren sommige groepen respondenten ondervertegenwoordigd. Er waren maar weinig blinden en weinig jongeren met een andere etniciteit. Hierdoor is het statisch gezien niet mogelijk om op basis van de resultaten van deze groepen algemeen geldende uitspraken te doen. In een ander onderzoek met bijvoorbeeld meer jongeren met een andere etniciteit zouden misschien andere resultaten naar voren komen. Tot slot moet nog opgemerkt worden dat niet alle vragen door de respondenten goed begrepen werden, waardoor er minder informatie beschikbaar was over bijvoorbeeld het ontmoeten van vrienden. Hier is in hoofdstuk 3 (resultaten), wel al rekening mee gehouden.

4.3 Aanbevelingen

Jongeren met een visuele beperking

Over het algemeen gaat het goed met blinde en slechtziende jongeren die in dit onderzoek meededen. Er worden ook weinig moeilijkheden ervaren in vriendschappen. Ongeveer 15 % van de onderzochte respondenten bevindt zich echter in een minder gunstige situatie. Zij hebben een klein netwerk, een minder gunstige psychosociale ontwikkeling of hebben meer problemen met vriendschappen. Bij jongeren zonder een beperking is bekend dat het percentage zo rond de 10 % ligt wat betreft de netwerkgrootte en de psychosociale ontwikkeling (Kef, 2005).

Om wellicht de jongeren die meer moeilijkheden ervaren beter op weg te helpen volgen nu enkele aanbevelingen. Het is belangrijk dat jongeren met een visuele beperking initiatief tonen in het leggen van contacten en het onderhouden van vriendschappen. Dit hangt onder andere samen met minder moeilijkheden in vriendschappen en het contactleggen met leeftijdgenoten hangt samen met het aantal vrienden. Hierbij moet wel bedacht worden dat het initiatief in het allerbeste geval niet van één kant komt, maar van beide kanten.

Vrienden worden (door jongeren met een visuele beperking) voornamelijk ontmoet op school, bij het uitgaan of met sporten. Adolescenten met weinig vrienden, of adolescenten die graag meer vrienden willen, zouden bijvoorbeeld een sport kunnen gaan beoefenen. Misschien zijn balsporten niet voor iedereen goed mogelijk, maar je kunt ook denken aan met anderen paardrijden. Naast sporten kunnen jongeren

zich ook aansluiten bij andere clubs of verenigingen. Misschien is toneellessen of scouting eerder iets voor de betreffende jongere. Ook uitgaan wordt als belangrijk gezien bij het ontmoeten van vrienden. Jongeren met een visuele beperking zouden dus idealiter de mogelijkheid moeten krijgen om uit te gaan (vooropgesteld dat de betreffende jongere uit wil). De meeste vrienden werden echter ontmoet op school. Als het niet lukt om aansluiting te vinden op school is dat erg vervelend, alleen al omdat er jarenlang, dagelijks veel tijd op school doorgebracht wordt. In dit geval kan er het beste een oplossing voor gezocht worden, door bijvoorbeeld met ouders, leerkrachten, vrienden buiten school en/of professionals te praten. Het is niet iets waar jongeren zonder hulp makkelijk iets aan veranderen. Vanuit het onderzoek is verder bekend dat adolescenten met een visuele beperking minder vaak omgaan met leeftijdgenoten dan jongeren zonder een beperking. Ook dit zal door onder andere meer uit te gaan, te sporten met leeftijdgenoten en afspraken na schooltijd, bevorderd kunnen worden.

Een opvallend resultaat was dat nu juist deze groep meer spanning voelt bij het vragen om hulp en aandacht. Wellicht hebben de jongeren al gauw het gevoel hun netwerk te overvragen of te veel te belasten en misschien hebben ze ook wel met afwijzingen te maken gekregen (jongeren met een visuele beperking vragen ook meer aandacht en hulp). Het is belangrijk om te weten of de spanning alleen maar bestaat wegens de angst van een blinde of slechtziende adolescent om “lastig” te zijn (zich bezwaard voelt), of dat het vragen om hulp of aandacht daadwerkelijk lastig gevonden wordt door leden van het netwerk of leeftijdgenoten. Door hierover te praten is er wellicht meer afstemming mogelijk. In het eerste geval hoeft de jongere zich niet zo bezwaard meer te voelen en in het tweede geval is er misschien meer overleg nodig over wanneer er wel om hulp en aandacht gevraagd kan worden. De jongere zelf kan misschien, mocht dit nog niet het geval zijn, het vragen om aandacht en hulp verdelen over meerdere personen.

Wat betreft de moeilijkheden met vriendschappen kan nog gezegd worden dat blinde en slechtziende jongeren regelmatig ervaren dat leeftijdgenoten vooroordelen over hun hebben wegens de visuele beperking. Ook denken de adolescenten regelmatig dat anderen niet goed weten hoe ze met hun om kunnen gaan. Dit is opvallend, omdat er op de andere terreinen niet zoveel moeilijkheden ervaren werden.

Jongeren met een visuele beperking kunnen het beste zo goed mogelijk beslagen te ijs gaan. Vrienden, ouders, professionals en eenieder die dit leest, kunnen

hun misschien ondersteunen in het omgaan met vooroordelen en onbegrip van anderen. Wellicht is het echter ook belangrijk om te leren dat niet alles betrekking heeft op de visuele beperking. Eén van de respondenten was bijvoorbeeld beledigd door de vraag over het aangehaald worden door vrienden (inderdaad de vraag is een beetje vreemd). Deze respondent dacht echter dat de vragenlijst speciaal bedoeld was voor dit onderzoek en betichtte mij ervan dat ik niet wist hoe met iemand met een visuele beperking om te gaan. Het ging hier echter om een vragenlijst die bestemd is voor mensen in het algemeen en niet speciaal voor jongeren met een visuele beperking.

Daarnaast kan ook nog gezegd worden dat het niet begrijpen van de non-verbale communicatie soms kan lijden tot lastige situaties in vriendschappen. Van situaties waar later om gelachen kan worden tot jongeren die zich regelmatig buitengesloten voelen, omdat ze bijvoorbeeld niet snappen waar hun vrienden om lachen. Vrienden zouden zo'n laatste situatie kunnen voorkomen door meer hardop te vertellen wat er gebeurt, waarom er gelachen wordt en door meer te proberen de betreffende jongere erbij te betrekken.

En tot slot het beste advies: Jongeren met een visuele beperking willen voornamelijk behandeld worden als alle anderen, erbij horen en zich niet buitengesloten voelen.

“(...) Maar ik heb echt zoiets van ik wil gewoon behandeld worden net als iemand die niet slechtziend is, gewoon normaal.”

Verder onderzoek

Jongeren met een visuele beperking besteden relatief minder tijd met hun leeftijdgenoten. In een vervolgonderzoek kan gekeken worden naar de wens van blinde en slechtziende adolescenten. Missen zij deze omgang met leeftijdgenoten ook? Vinden zij zelf dat ze teveel tijd alleen doorbrengen? Is er wellicht een bijzondere reden voor? Ook kan er een vervolgonderzoek gedaan worden naar de vrienden van jongeren met een visuele beperking. Hoe zien zij hun vriendschap en de rol van de visuele beperking in de omgang met een blinde of slechtziende leeftijdgenoot?

Wat misschien ook interessant is om te onderzoeken is de rol van ouders ten opzicht van de rol van vrienden. In de literatuur is hier voor ziende kinderen en

adolescenten al een hoop mee gedaan, maar over blinde en slechtziende kinderen en adolescenten is het onderzoek nog erg gericht op specifieke domeinen in het leven en is er nog weinig literatuur die de verschillende domeinen samen neemt en/of integreert. Misschien is het ook mogelijk om een grootschalig onderzoek te doen naar de rol van de visuele beperking bij jongeren met een andere etniciteit. Mocht het niet mogelijk zijn om genoeg respondenten te vinden, wellicht een meer diepgaand kwalitatief onderzoek.

Naar aanleiding van “Liefde is Blind” (Sloep en Reek, 1998) en dit onderzoek is het misschien nog wel het meest interessant om onderzoek te doen naar het liefdesleven en de ervaringen van blinde en slechtziende adolescenten en/of jongvolwassenen met het hebben van verkering. Met name omdat de respondenten hier ook in dit onderzoek spontaan over begonnen. Vriendschappen werden niet zo moeilijk gevonden, maar wacht maar tot je verliefd bent en graag verkering wil...

Samenvatting

Integratie is een belangrijk begrip in onze samenleving als het om mensen met een beperking gaat. Om dit te verwezenlijken is de sociale intergratie, naast de fysieke en functionele integratie, erg belangrijk. Hoe worden mensen met een beperking nu daadwerkelijk opgenomen in de samenleving? Deze scriptie gaat in het bijzonder over de vriendschappen van adolescenten met een visuele beperking.

Uit de literatuur over de adolescentiefase is bekend dat jongeren steeds meer tijd buiten het ouderlijke huis met vrienden spenderen. Vriendschappen kunnen daarbij zorgen voor meer onafhankelijkheid van de ouders. Daarnaast kunnen vriendschappen onder andere zorgen voor een positief zelfbeeld. In de literatuur over vriendschappen van blinde en slechtziende adolescenten zijn er aanwijzingen gevonden dat het minder goed gaat. Jongeren met een visuele beperking zouden bijvoorbeeld meer tijd alleen doorbrengen dan hun ziende leeftijdgenoten en minder vrienden hebben.

De centrale probleemstelling van dit scriptieonderzoek was: *“Wat is de rol van de visuele beperking bij het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen?”* Verwacht werd dat adolescenten met een visuele beperking moeilijkheden zouden tegenkomen wat betreft het aangaan en onderhouden van vriendschappen.

Het onderzoek sloot aan bij een deel van het longitudinaal onderzoek van Kef (2005) naar de netwerken en de psychosociale ontwikkeling van adolescenten met een visuele beperking. Naast de gegevens die hierdoor beschikbaar waren is er een vragenlijst ontwikkeld die meer ingaat op het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen. Er is hierbij voor een computergestuurde vorm van dataverzameling gekozen. Van de 154 adolescenten die benaderd zijn, wilden er 118 meewerken. Deze respondenten hebben de vragenlijst per diskette opgestuurd gekregen. Deze methode heet ook wel Disk By Mail (DBM). De onderzoeksgroep bestond uiteindelijk uit 79 respondenten met een gemiddelde leeftijd van 17,8 jaar. Hiervan was 46 % vrouwelijk, 54 % mannelijk, 17 % blind en 83 % slechtziend.

Uit het onderzoek zijn verschillende conclusies naar voren gekomen. Jongeren met een visuele beperking ervaren enigszins moeite met het aangaan van vriendschappen. Ze voelen spanning bij het contactleggen met onbekende leeftijdgenoten en een vrij groot deel van de onderzochte jongeren neemt geen

initiatief in het leggen van het contact. Dit wil niet zeggen dat dit komt door hun visuele beperking. De meeste blinde en slechtziende adolescenten ervaren dat hun visuele beperking nauwelijks of geen invloed heeft bij het aangaan van vriendschappen. Het is ook mogelijk dat de spanning “normaal” is voor de leeftijdsgroep en dat evenveel van hun ziende leeftijdgenoten geen initiatief nemen in het contact maken. De jongeren met een visuele beperking hebben dan ook voldoende vrienden en zelfs gemiddeld meer vrienden dan hun ziende leeftijdgenoten.

Bij het onderhouden van vriendschappen heeft het grootste deel van de jongeren met een visuele beperking het gevoel dat het initiatief van beide kanten komt. Wel kan geconcludeerd worden dat blinde en slechtziende adolescenten significant minder frequent omgaan met leeftijdgenoten dan adolescenten zonder een beperking. De respondenten hebben tevens aangegeven gemiddeld vaker met vrienden bij elkaar thuis af te spreken dan dat ze ergens wat met elkaar afspreken. Positief is dat jongeren met een visuele beperking voldoende sociale vaardigheden hebben. Vergeleken met leeftijdgenoten komen ze op veel onderdelen zelfs iets beter uit. Op één onderdeel scoorden de jongeren met een visuele beperking echter significant lager. De onderzochte adolescenten voelen meer spanning bij het vragen om hulp en aandacht als iets niet goed lukt, of als ze iets niet begrijpen. Ook ervaren ze relatief weinig steun van hun vrienden. Deze steun missen de meeste jongeren echter niet.

Wat betreft het afbreken van vriendschappen kan gezegd worden dat de jongeren niet vaak ruzie maken met hun vrienden en dat er in het afgelopen jaar weinig relaties afgebroken zijn. Wel geven de adolescenten met een visuele beperking aan dat ze wel eens meemaken dat vriendschappen verwateren of afbreken. Weinig van de respondenten zegt echter dat dit iets te maken heeft met hun visuele beperking (15 %).

De onderzochte adolescenten ervaren weinig moeilijkheden in vriendschappen die verband hebben met hun visuele beperking. Slechts 15 % zegt hier regelmatig of vaker last van te hebben. Er worden meer lastige situaties ervaren door vooroordelen van leeftijdgenoten en er worden ook meer lastige situaties in vriendschappen ervaren omdat leeftijdgenoten niet altijd weten hoe ze met iemand met een beperking om moeten gaan. Dat waren de twee struikelblokken die in dit onderzoek naar voren kwamen.

Er kan ook voorzichtig een aanwijzing gegeven worden over de groepen respondenten die meer risico hebben om in een minder gunstige situatie te verkeren

aangaande vriendschappen. Dit zijn meisjes, jongere respondenten, jongeren met minder sociale vaardigheden, jongeren die minder activiteiten ondernemen met hun vrienden, die minder initiatief tonen, met minder gemeenschappelijke hobby's of interesses met hun vrienden, slechtziende adolescenten en jongeren met een andere etniciteit.

Uit de correlaties met het onderzoek van Kef (2205) kwam naar voren dat vriendschappen en gerelateerde onderwerpen (zoals de vriendengroep, de omgang met leeftijdgenoten en sociale vaardigheden die nodig zijn voor de omgang met peers) belangrijk zijn voor de psychosociale ontwikkeling van blinde en slechtziende adolescenten. Jongeren met meer vrienden voelen zich bijvoorbeeld competent en minder eenzaam.

Ook kwam naar voren dat vrienden een belangrijk onderdeel van het totale netwerk zijn, waarbij de verschillende netwerkleiden onder andere invloed hebben op de zekerheid waarmee een blinde of slechtziende adolescent leeftijdgenoten tegemoet treedt (met name het aantal broertjes en zusjes bleek hierbij belangrijk te zijn).

Bij de interpretatie van de resultaten moet wel rekening gehouden worden met een aantal beperkingen van het onderzoek. De jongeren zijn bijvoorbeeld niet aselekt gekozen, misschien bevinden de jongeren die niet hebben meegedaan aan het onderzoek zich in een minder gunstige situatie wat betreft het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen. Daarnaast is er gebruik gemaakt van correlaties, dit kan op zichzelf nuttige informatie geven, maar geeft geen oorzakelijk verband aan. Het is bijvoorbeeld niet mogelijk om te zeggen waardoor het komt dat de jongeren uit het onderzoek minder frequent met leeftijdgenoten omgaan dan hun ziende peers.

Literatuuropgave

- Arrindell, W. A., Groot, P. M. de & Walburg, J. A. (1984). *De schaal voor interpersoonlijk gedrag (SIG): Handleiding*. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Bartholomew, K. & Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 2, 226-244.
- Bartiméus (2003). CD-ROM: *Sociale competentiebevordering bij kinderen en jongeren met een visuele beperking, een handreiking voor opvoeding en onderwijs*. Doorn: Bartiméus.
- Beek, R. van (1986). Cognitief verklaringsmodel van sociale gedragsproblemen bij visueel gehandicapten. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, XXV, 114-120.
- Beattie, G. (2003). *Visible thought: The New Psychology of Body language*. London and New York: Routledge.
- Beven, J. P., O'Brien-Malone, A. & Hall, G. (2004). Using the Interpersonal Reactivity Index to Assess Empathy in Violent Offenders. *International Journal of Forensic Psychology*, 1, 2, 33-41.
- Bijstra, J. O., Bosma, H. A. & Jackson, S. (1994). The relationship between social skills and psycho-social functioning in early adolescence. *Personality and Individual Differences*, 16, 767-776.
- Bijstra, J. O., Kooi, H. P. van der, Bosma, H. A., Jackson, S. & Molen, H. T. van der (1993). Zelfwaardering en sociale vaardigheid bij adolescenten: Relaties tussen begrippen en effecten van een preventieve sociale vaardigheidstraining. *Kind en Adolescent*, 14, 161-172.
- Brandenburg, A. van, Wijnen, A. van & Tielman, R. (1990). *Homo's met een handicap bestaan niet: verslag van een vooronderzoek onder homoseksuele mannen en vrouwen met een handicap*. Utrecht: Interfacultaire Werkgroep Homostudies.
- Bryant, B. K. (1994). How does social support function in childhood? In F. Nestmann, Hurrelmann (red.). *Social networks and social support in childhood and adolescents* (23-35). Berlijn: DE Gruyter.
- Cole, J. D. (1998). *About Face*. Cambridge/London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Corsaro, W. A. (1979). "We're friends, right?" Childrens use of access rituals in

- nursery schools. *Language in Society*, 8, 411-434.
- Corsaro, W. A. (1985). *Friendship and peerculture in the early years*. Norwood, NJ: Ablex.
- Davis, M. H. (1983). *Interpersonal Reactivity Index (IRI)*. Gevonden op www.psycontent.com/abstracts/hh/jpa/2001 en mailer.fsu.edu/cfigleg/tests/ira.rtf
- Deković, M. & Meeus, W. (2000). Opvoedingsbeleving, sociale vaardigheden en vriendschapsrelaties van adolescenten. *Kind en Adolescent*, 21, 106-124.
- Dieleman, A. J., van der Linden, F.J. & Perreijn A.C. (red.) (1993). *Jeugd in meervoud. Theorieën, modellen en onderzoek van leefwerelden van jongeren*. Heerlen: De tijdstroom, Open Universiteit.
- Dwyer, D. (2000). *Interpersonal Relationships*. Londen: Routledge.
- Engels, R. C. M. E., Deković, M. & Meeus, W. (2000). Opvoedingsbeleving, sociale vaardigheden en vriendschapsrelaties van adolescenten. *Kind en Adolescent*, 21, 106-124.
- Erwin, P. (1998). *Friendship in childhood and adolescence*. London and NewYork: Routledge
- Gemert, G. H. & Minderaa, R. B. (red.) (2000). *Zorg voor mensen met een verstandelijke handicap*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V..
- Gennep, A. T. G., van (1989). *De kwaliteit van het bestaan van de zwaksten in de samenleving*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Gordon, J. & Grant, G. (red.) (1997). *How we feel. An insight into the emotional world of teenagers*. London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsly Publishers.
- Gringhuis, D., Moonen, J. & Woudenberg, P. van (1996). *Kinderen die slecht zien. Ontwikkeling, opvoeding, onderwijs en hulpverlening*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Lochem.
- Gunther, F. A. (1993). Visueel en verstandelijk gehandicapten. In Nakken, H. (red.). *Meervoudig gehandicapten, Een zorg apart*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Habekothé, H. T. & Peters, M. J. G. F. (1993). *Leefsituatie van visueel gehandicapten in de leeftijd van 19 tot en met 32 jaar*. Utrecht: Anraad.
- Hallinan, M. (1980). Patterns of cliquing among youth. In: H. C. Foot, A. J., Chapman & J. R., Smith (red.), *Friendship and social relations in children*. Chichester: Wiley.

- Harter, S. (1990). Causes, correlates and the functioning role of global self-worth: A life-span perspective. In Kolligan, J. & Sternberg (Eds). *Perceptions of competence and incompetence across the life-span*. New Haven: Yale University Press.
- Helsen, M., Vollebergh & W., Meeus, W. (1997). Sociale steun van ouders en vrienden en emotionele problemen in de adolescentie. *Kind en Adolescent*, 18, 35-47.
- Hoekstra- Vrolijk, S. A. (1996). Slechthooftheid: Wat is dat? In: Gringhuis, D., Moonen, J. & Woudenberg, P. van (red.). *Kinderen die slecht zien. Ontwikkeling, opvoeding, onderwijs en hulpverlening*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Huurre, T. M. & Aro, H., M. (1998). Psychosocial development among adolescents with visual impairment. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, 73-78.
- Huurre, T. M. & Aro, H., M. (2000). The Psychosocial Well-Being of Finnish Adolescents with Visual Impairments Versus Those with Chronic Conditions and Those with No Disabilities. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 94, 625-38.
- Huurre, T. M., Komulainen, E. J. & Aro, H., M. (1999). Social Support and Self-esteem Among Adolescents with Visual Impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 93, 26-37.
- Hutchinson, H.T. & Metegrano, M. (Eds.) (1991). *Ci3 system*. Evanston: Sawtooth Software, Inc.
- Hazan, C. & Shaver, P. R. (1987). "Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process". *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (3), 511-524.
- Jones, D. C. & Costin, C. E. (1995). Friendship quality during preadolescence and adolescence. *Merill Palmer Quarterly*, 41, 517-35.
- Kef, S. (1999). *Outlook on Relations. Personal Networks and Psychosocial Characteristics of Visually Impaired Adolescents*. Amsterdam: Academisch proefschrift Thela Thesis:
- Kef, S. (2002). Psychosocial Adjustment and the Meaning of Social Support for Visually Impaired Adolescents. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 96, 22-37
- Kef, S. (2005). *Verder kijken dan de beperking. Longitudinaal onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling en sociale netwerken van adolescenten en*

- jong-volwassenen met een visuele beperking*. Amsterdam: VU, FPP, Orthopedagogiek.
- Kef, S. & Deković, M. (2004). The role of parental and peer support in adolescents well-being: a comparison of adolescents with and without a visual impairment. *Journal of Adolescence*, 27, 453-466.
- Kef, S., Hox, J. J. & Habekothé, H. T. (1997). *(On)Zichtbare steun, onderzoek naar visueel gehandicapte jongeren en hun netwerk*. Amsterdam: Thesis Publishers Amsterdam.
- Kroksmark, U. & Nordell, K. (2001). Adolescents: The Age of Opportunities and Obstacles for Students with Low Vision in Sweden. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 213-225.
- Linden, van der F. J., Dijkman, Th. A. & Roeders, P.J.B. (1983). *Metingen van kenmerken van het persoonsstelsel en sociale stelsel*. Nijmegen: Hoogveld Instituut.
- Looijestijn, P. (2004). *Het Visueel Profiel. Een onderzoek naar visuele perceptie, visuele activiteiten, participatie, probleemgedrag en opvoedingskenmerken bij kinderen en jongeren met oculaire slechtziendheid*. Groningen: Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Meeus, W. (1991). Jeugd en identiteit. De adolescentie identiteit in theorie en empirie: Erikson en Marcia in Klaassen, C. (red). *Jeugd als sociaal fenomeen*. Amersfoort/Leuven: Acco.
- Meeus, W. (red), (1994). *Adolescentie, een psychosociale benadering*. Wolters-Noordhoff bv: Groningen.
- Mulder, A. A. J. & Otterloo, I. van (1982) Stereotype gedrag bij blinde kinderen. *Tijdschrift voor de orthopedagogiek*. 9, 401-406.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescents self image*. Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic.
- Rosenblum, P. L. (1997). Adolescents with visual impairments who have best friends: A pilot study. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 91, 224-235.
- Rosenblum, P. L. (1998). Best Friendships of Adolescents with Visual Impairments: A Descriptive Study. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 92, 593/608
- Rosenblum, P. L. (1998). Perceptions of the Impact of Visual Impairment on the lives of Adolescents. *Journal of the Visual Impairment & Blindness*, 94, 434-447.

- Sacks, S. Z., Kekelis L. S. & Gaylord,-Ross, R. J. (ed.) (1992). *The development of social skills by blind and visually impaired students*. New York: American Foundation for the Blind.
- Sacks, S. Z., Wolffe, K. E. & Tierney, D.(1998). Lifestyles of students with visual impairments: Preliminary studies of social networks. *Exceptional children*, 64, 463-478.
- Schep, M. (1998). *Seksualiteit onder de loep: de seksuele ontwikkeling van slechtziende en blinde kinderen en jongeren*. Huizen: Visio.
- Schotanus, M. (2000). *Toegang tot integratie? De rol van informatie- en communicatietechnologie in de functionele integratie van personen met een visuele beperking*. Amsterdam: Literatuurscriptie Universiteit van Amsterdam.
- Sier, J. C. C. M. (2000). *De ervaringen van scholieren met een visuele beperking op de reguliere middelbare school. Vroeger en nu*. Amsterdam: Onderzoeksscriptie Universiteit van Amsterdam, faculteit POW.
- Sloep, A. & Reek, S. (1998). *Liefde is blind. Onderzoeksscriptie naar de beleving van dating en seksualiteit van blinde jongeren*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, faculteit POW.
- Smits, J. A. E. & Vorst, H. C. M. (1982). *Schoolvragenlijst voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs (SVL): Handleiding voor gebruikers*. Nijmegen: Berkhout.
- Sonderen, E. van (1993). *Sociale Steun Lijst – Interacties (SSL – I) en Sociale Steun Lijst - Discrepancies (SSL – D), een handleiding*. Groningen: Noordelijk Centrum voor gezondheidsvraagstukken, Rijksuniversiteit Groningen.
- Thiede Call, K. & Mortimer, J. T. (2001). *Arenas of comfort in adolescence, a study of adjustment in context*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, publishers.
- Tracy, E. M. & Whittaker, J. K. (1990). The Social Network Map: Assessing social support in clinical practice. *Families in Society*, 461-470.
- Vocht, A. de (2004). *Basishandboek SPSS 12 voor windows. Statistiek met SPSS*. Utrecht: Bijleveld Press.
- Zijlstra, A. (1996). *Is de AVZ-R ziende blind en horende doof? Een literatuurstudie en leeronderzoek naar contact en contactstoornissen bij visueel-verstandelijk gehandicapten*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, faculteit POW.

Bijlagen

Bijlage 1: de introductietekst voor het onderzoek

“Onderzoek naar vriendschap”

Vriendschappen zijn vaak heel belangrijk. Voor mensen in het algemeen, maar zeker voor jongeren. In deze periode worden naast de contacten met ouders ook de contacten met leeftijdsgenoten steeds belangrijker. Vrienden zijn dan steeds meer degenen naar wie adolescenten toegaan met problemen, belevenissen, geheimen, ideeën, etc..

Vanaf juli wil ik in verband met mijn scriptie onderzoek gaan doen naar de vriendschapsrelaties van jongeren die blind of slechtziend zijn. Het onderzoek gaat over het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen. Hoe doen blinde en slechtziende jongeren dit? Wat gaat er goed en wat is er moeilijk? Zijn er bepaalde dingen extra lastig door het niet of niet goed kunnen zien? Hierbij kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan de non-verbale communicatie en het oogcontact bij een eerste ontmoeting.

Voor dit onderzoek zou ik graag aan jou willen vragen of je hier ook aan mee wilt doen. Ik zou je medewerking zeer op prijs stellen! Het gaat om het invullen van een vragenlijst per computer en het zal ongeveer 1 uur duren. Na afloop van het onderzoek ontvang je een samenvatting van de resultaten.

Met vriendelijke groet,

Sara Kalksma

Student Orthopedagogiek van de Universiteit van Amsterdam

Telefoon: -

E-mail: @

Respondentnummer:

Telefoonnummer:

(eventueel emailadres:)

Bijlage II: De vragenlijst (copyright S. Kalksma en S. Kef 2004)

De volgende onderdelen komen aan bod in de vragenlijst:

- Vrijtijdsbesteding
- Vrienden en Vriendengroep
- Sociale vaardigheden (hierbij is de oorspronkelijk nummering aangehouden)
 - o UGIDS
 - o SIG
- Initiatief nemen in contactleggen
- Mogelijke struikelblokken met het aangaan, onderhouden of afbreken van relaties door de visuele beperking.
- Onderhouden en afbreken van vriendschapsrelaties
- Sociale Steun
- Vignetten
- Perspective taking, zien door andermans gezichtspunt

Introductie

Welkom!

Dit is de vragenlijst over vriendschappen van adolescenten die blind of slechtziend zijn. Een tijdje geleden is jou gevraagd of je hieraan mee zou willen doen. Misschien kun je je dat nog herinneren.

De vragenlijst gaat over de betekenis van vrienden in jouw leven, over met wie jij je vrije tijd doorbrengt, of jouw vrienden op jou lijken en nog vele andere dingen. Onder "vrienden" worden steeds zowel vrienden als vriendinnen bedoelt. Het gaat erom dat er een beeld geschetst wordt van de gelijkenissen en verschillen tussen jouw ervaringen, die van andere blinden of slechtzienden en jongeren die geen visuele beperking hebben. Ga er lekker voor zitten, denk goed na bij de vragen en ga uit van je eerste indruk, deze is vaak het beste. Ik wens je veel succes!!

Als het nu echter niet meer uitkomt, of als je om de een of andere reden verhinderd bent, zou je me dan kunnen bellen om je af te melden? Je kunt me bereiken op 020-6658461. In ieder geval alvast bedankt! (Je kunt nu doorgaan door een willekeurige toets te kiezen.)

Uitleg

Dit onderzoek bestaat grotendeels uit gesloten vragen, en bevat daarnaast enkele open vragen. Bij de gesloten vragen kun je kiezen uit een paar cijfertoetsen als antwoord. En bij de open vragen gaat het veelal om jouw eigen ervaring en is het de bedoeling dat je jouw verhaal intikt. Na een gesloten vraag ga je automatisch door naar de volgende vraag. En na het intypen van je antwoord op een open vraag kun je doorgaan naar de volgende vraag door op 'Next' te klikken, linksonder in beeld. Je kunt hiervoor ook 'Alt en N' tegelijk intoetsen. Als je terug wilt naar een vorige vraag, kun je op 'Previous' klikken (naast 'Next') of de Esc-toets gebruiken. De tijd die het kost om de vragenlijst in te vullen zal voor een deel liggen aan hoeveel vrienden jij hebt en wat je daar allemaal over te vertellen hebt. Ook als je geen vrienden hebt is de informatie die jij ons kan geven belangrijk. Gemiddeld zal het ongeveer één uur duren. Veel plezier! (Je kunt nu doorgaan door een willekeurige toets te kiezen.)

Vrijtijdsbesteding

1. Nu volgen er enkele vragen over met wie en hoe jij je vrije tijd besteedt. Dit is de eerste open vraag: Op welke wijze besteed je doorgaans je vrije tijd en waar (bijvoorbeeld in clubverband of thuis)? Je kunt bij deze vraag zoveel ruimte gebruiken als dat jij denkt nodig te hebben.

...

2. Breng je voornamelijk je vrije tijd alleen door, in gezelschap of beide evenveel? Je kunt kiezen uit de volgende antwoorden:

- 1 In mijn vrije tijd ben ik voornamelijk alleen
- 2 In mijn vrije tijd ben ik voornamelijk in gezelschap
- 3 Beide evenveel

3. Breng je voornamelijk je vrije tijd door met vrienden, met familie of met beide evenveel? Je kunt kiezen uit de volgende antwoorden:

- 1 Voornamelijk met vrienden
- 2 Voornamelijk met familie
- 3 Beide evenveel

4. Breng jij voornamelijk je vrije tijd door met leeftijdsgenoten die ook een visuele beperking hebben, geen visuele beperking hebben of beide evenveel?

- 1 Leeftijdsgenoten met een visuele beperking
- 2 Leeftijdsgenoten zonder visuele beperking
- 3 Beide evenveel

Vrienden en Vriendengroep

1. Nu volgen een aantal vragen over vriendschappen. Daarvoor is het ten eerste belangrijk om te weten of jij vrienden hebt. Je kunt kiezen uit de volgende antwoorden:

- 1 Ja, ik heb vrienden
- 2 Nee, ik heb geen vrienden

2. Nu volgt de eerste vraag: Waar ontmoet jij je vrienden voornamelijk (bijvoorbeeld op school, in de disco, in een café, etc.)? Gebruik zoveel ruimte als je nodig denkt te hebben.

...

3. Hoeveel vrienden heb jij? Vul het aantal in (als je het niet precies weet, probeer dan een schatting te maken).

...

4. Hoeveel heel goede vrienden heb jij?

...

5. Hoelang ken jij je vrienden al? (Probeer een gemiddelde te geven).

...

6. Behoor jij tot een vriendengroep?

- 1 Nee
- 2 Ja

7. Uit hoeveel mensen bestaat deze vriendengroep?

...

8. Wat doe je vooral met deze vriendengroep (uitgaan, samen afspreken, sporten, etc.)?

...

9. Wat voor rol heb jij met name binnen deze vriendengroep? Neem zoveel ruimte als je denkt nodig te hebben.

...

10. Is jouw vriendengroep aan verandering onderhevig? Dat wil zeggen, komen er nieuwe mensen bij of gaan er vaak of wel eens mensen weg? Je kunt kiezen uit de volgende antwoorden:

- 1 Nee, mijn vriendengroep bestaat al lang uit dezelfde mensen.
- 2 Een beetje, mijn vriendengroep bestaat uit een aantal vaste mensen en soms komen er mensen bij of gaan er mensen weg.
- 3 Ja, mijn vriendengroep verandert regelmatig.

11. Hoelang behoor jij al tot een vaste vriendengroep (dit hoeft niet dezelfde vriendengroep te zijn)?

...

12. Welke stelling past het beste bij jou? Ik hoor niet bij een vast vriendengroep, maar...

- 1 Ik ga om met verschillende vriendengroepen.
- 2 Ik heb 1 of meerdere losse vriendschappen.
- 3 Ik ga om met verschillende vriendengroepen en heb een aantal losse vriendschappen.

13. Hieronder volgen enkele vragen over de verschillen en gelijkenissen tussen jou en jouw vrienden. Je kunt steeds kiezen uit verschillende antwoorden met behulp van enkele cijfertoetsen. Dit is de eerste vraag: zijn jouw vrienden ongeveer van dezelfde leeftijd als jij?

- 1 Ja, mijn vrienden zijn ongeveer even oud
- 2 Nee, mijn vrienden zijn over het algemeen jonger of ouder

14. Zijn jouw vrienden over het algemeen jonger of ouder?

- 1 Jonger
- 2 Ouder
- 3 beide

15. Heb jij meer vrienden van dezelfde sekse of nou juist niet? Mijn vrienden bestaan uit:

- 1 Alleen dezelfde sekse
- 2 Voornamelijk dezelfde sekse
- 3 Beide sekse evenveel
- 4 Voornamelijk andere sekse
- 5 Alleen andere sekse

16. Zou je meer vrienden van hetzelfde of van het andere geslacht willen kennen?

- 1 Nee
- 2 Ja, meer vrienden van hetzelfde geslacht.
- 3 Ja, meer vrienden van het andere geslacht.

17. Nu volgen enkele stellingen over de gelijkenissen en verschillen tussen jou en jouw vrienden. Kies steeds de stelling die het beste bij jou past. De eerste stelling gaat over het opleidingsniveau. Kies uit de volgende mogelijkheden:

- 1 Mijn vrienden hebben of volgen ongeveer dezelfde opleiding als ik.
- 2 Ik heb meer vrienden die een lagere opleiding volgen of voltooid hebben.
- 3 Ik heb meer vrienden die een hogere opleiding volgen of voltooid hebben.
- 4 Het is ongeveer gelijk verdeeld.

18. De volgende stellingen gaan over werk, kies uit de volgende mogelijkheden:

- 1 Ik heb meer vrienden die werken.
- 2 Ik heb meer vrienden die een opleiding volgen.
- 3 Allebei ongeveer evenveel.

19. De volgende stellingen gaan over kledingstijl, kies uit de volgende mogelijkheden:

- 1 Mijn vrienden en ik hebben over het algemeen dezelfde smaak wat kleding betreft.
- 2 De meeste van mijn vrienden hebben dezelfde kledingstijl.
- 3 Een aantal van mijn vrienden heeft dezelfde kledingstijl.
- 4 Mijn vrienden hebben over het algemeen niet dezelfde smaak wat kleding betreft.

20. De volgende stellingen gaan over interesses/ hobby's, kies uit de volgende mogelijkheden:

- 1 Ik heb veel gemeenschappelijke interesses of hobby's met mijn vrienden.
- 2 Ik heb een aantal interesses of hobby's gemeenschappelijk met mijn vrienden.
- 3 Ik heb weinig interesses of hobby's gemeenschappelijk met mijn vrienden.
- 4 Ik heb geen interesses of hobby's gemeenschappelijk met mijn vrienden.

21. De volgende stellingen gaan over etniciteit, kies uit de volgende mogelijkheden:

- 1 Ik heb veel vrienden met een andere afkomst dan ikzelf.
- 2 Ik heb een aantal vrienden met een andere afkomst dan ikzelf.
- 3 Ik heb geen vrienden met een andere afkomst dan ikzelf.

22. De volgende stellingen gaan over populariteit, kies uit de volgende mogelijkheden:

- 1 Mijn vrienden zijn ongeveer even populair als ik.
- 2 Ik ga meer om met leeftijdsgenoten die minder populair zijn.
- 3 Ik ga meer om met leeftijdsgenoten die populairder zijn dan mij.

Sociale vaardigheden

UGIDS (Exploratie en Binding aan vriendschappen)

Neem in gedachten de persoon uit de groep van leeftijdsgenoten die het belangrijkste voor je is. De volgende vragen gaan over de persoon die je nu in je hoofd hebt. Kies steeds het antwoord dat het beste bij jouw mening hoort. Je kunt steeds kiezen uit:

- 1 Klopt helemaal niet
- 2 Klopt niet
- 3 Klopt soms niet/ soms wel
- 4 Klopt wel
- 5 Klopt precies

- B1. Hij of zij geeft me zekerheid in het leven. Klopt dit voor jou?
E1. Ik probeer veel te weten te komen over hem of haar.
B2. Ik ben tevreden met de relatie die ik nu met hem of haar heb.
E2. Ik merk regelmatig dat anderen heel anders denken over hem of haar.
B3. Hij of zij geeft mij zelfvertrouwen.
E3. Ik denk vaak na over hem of haar.
B4. Door hem of haar voel ik mij zeker van mijzelf.
E4. Ik doe veel moeite om steeds nieuwe dingen te weten te komen over hem of haar.
B5. Hij of zij geeft me zekerheid voor de toekomst.
E5. Ik probeer er regelmatig achter te komen wat anderen vinden van hem of haar.
B6. Ik kan door mijn relatie met hem of haar de toekomst optimistisch tegemoet zien.
E6. Ik praat regelmatig met anderen over hem of haar.
B7. Ik weet zeker dat hij of zij voor mij de beste vriend of vriendin is.
B8. Ik weet wat ik wil met mijn leven door mijn relatie met hem of haar.

SIG (frequentie en spanningschalen)

1. Zichzelf kenbaar maken (1-3-5-25-26-29-35-41-42)
2. Uiten eigen onzekerheid en ontoereikendheid (4-11-12-13-17-22-28-33-37-39-43-44-46)
3. Uiten positieve gevoelens (6-8-16-18-20-23-34-40)

Bij de *frequentie* werd deze introductie gegeven:

Veel mensen vinden het moeilijk om in de omgang met anderen te reageren zoals ze eigenlijk zouden willen reageren. Ze vinden het bijvoorbeeld moeilijk om hulp van iemand te vragen of een gesprek met iemand te beginnen. Bedenk bij de volgende vragen hoe vaak je doet wat er staat. Je kunt steeds kiezen uit de volgende antwoorden:

- 1 Doe ik nooit
- 2 Doe ik zelden
- 3 Doe ik soms
- 4 Doe ik meestal
- 5 Doe ik altijd

Bij de *spanning* werd deze introductie gegeven:

Het volgende onderdeel lijkt erg op het onderdeel dat je net gedaan hebt. Het gaat nu alleen niet om hoe vaak je het doet, maar om wat je erbij voelt. Bedenk hoe eng je het zou vinden als je zou moeten doen wat er in de volgende stellingen beschreven staat. Je kunt steeds kiezen uit de volgende antwoorden:

- 1 Helemaal niet eng
- 2 Een beetje eng
- 3 Nogal eng
- 4 Erg eng
- 5 Heel erg eng

1. Een gesprekje beginnen met een jongen of meisje die je niet kent. Hoe vaak doe jij dat?
3. Aan een groep jongens of meisjes iets vertellen wat je hebt meegemaakt.
4. Om uitleg vragen over iets dat je niet begrepen hebt.
5. Een mening geven die anders is dan de mening van degene met wie je praat.
6. Ermee eens zijn wanneer iemand een compliment maakt over je uiterlijk.
8. Iemand vertellen dat je hem of haar graag mag.
10. Aan anderen vragen of ze er rekening mee willen houden, dat je ergens bang voor bent.
11. Wanneer een vriend of vriendin het met je oneens is toch je eigen mening vasthouden.
12. Toegeven dat je je vergist.
13. Tijdens een gesprek de ander aankijken.
16. Iemand vertellen dat je hem of haar graag mag.
17. Iemand die terecht kritiek op jou heeft, zeggen dat hij of zij gelijk heeft.
18. Ermee eens zijn wanneer iemand zegt dat je iets goed hebt gedaan.
20. Een gesprek beginnen met een jongen of meisje die je er knap uit vindt zien.
22. Met iemand praten over kritiek die hij of zij heeft op iets wat jij hebt gedaan.
23. Zeggen dat je het leuk vindt als iemand jou vertelt dat hij of zij jou graag mag.
25. Tijdens een gesprek met onbekenden zeggen hoe jij erover denkt.
26. Mee gaan doen aan een gesprek van een groep jongens en meisjes.
28. Een aanbod van iemand om jou te helpen aannemen.
29. Tegenover iemand met een zeer duidelijke mening, blijven zeggen hoe jij erover denkt.
33. Iemand vragen of je hem of haar gekwetst hebt.
34. Zeggen dat je het fijn vindt als iemand jou vertelt dat hij of zij bijzonder op jou gesteld is.
35. Zeggen hoe jij erover denkt tegenover iemand zoals een leraar.
37. Iemand zeggen dat je blij bent met iets dat hij of zij voor jou heeft gedaan.
39. Zeggen dat het je spijt als je iets fout hebt gedaan.
40. Tegen iemand zeggen dat je erg tevreden bent over iets dat je hebt gedaan.
41. Zeggen hoe jij denkt over dingen als het geloof.
42. Naar iemand toestappen om kennis met hem of haar te maken.
43. Iemand vragen jou de weg te wijzen.
44. Iemand om kritiek vragen om iets wat jij gemaakt hebt.
46. Ervoor uitkomen dat je van een bepaald onderwerp weinig af weet.

Initiatief nemen in contactleggen

Dit onderdeel is bijna afgelopen, nog 1 vraag voordat er een nieuw onderdeel begint: Neem jij vaker initiatief in contact maken met leeftijdsgenoten die jou aardig lijken of stappen anderen eerder naar jou toe?

- 1 Ik neem vaker initiatief.
- 2 Anderen nemen vaker initiatief.
- 3 Allebei ongeveer evenveel.

Mogelijke struikelblokken met het aangaan, onderhouden of afbreken van relaties door de visuele beperking.

Nu komt een nieuw onderdeel. De volgende vragen gaan over lastige dingen die je tegen kunt komen bij het aangaan, onderhouden en afbreken van vriendschappen. Het gaat dan vooral om moeilijkheden die je tegenkomt met betrekking tot jouw visuele beperking. Ga er lekker voor zitten en probeer zo eerlijk mogelijk te zijn. Er zullen bij dit onderdeel zowel open als gesloten vragen zijn.

1a. Dit is de eerste vraag: Kom je wel eens moeilijkheden tegen, in verband met vriendschappen, waarvan jij denkt dat het te maken heeft met jouw visuele beperking? Kies 1 van de volgende antwoorden:

- 1 Nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

1b. Kun je hiervan voorbeelden geven? Neem alle ruimte die je nodig hebt om jouw verhaal kwijt te kunnen.

...

2. Is het wel eens niet gelukt om vrienden met iemand te worden door zaken waarvan jij denkt dat het te maken heeft met jouw visuele beperking? Kies 1 van de volgende antwoorden:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

3. Zijn er wel eens relaties stukgelopen door moeilijkheden waarvan jij denkt dat het te maken heeft met jouw visuele beperking?

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

5. Is het wel eens lastig omdat je (in verband met je visuele beperking) niet over een bepaald onderwerp mee kunt praten met leeftijdsgenoten?

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

6. Loop je wel eens tegen lastige situaties in vriendschappen aan, doordat je, door jouw visuele beperking, niet met bepaalde activiteiten mee kan doen/wil doen? Kies uit een van de volgende antwoorden:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

7. Vind jij het soms lastig om non-verbale communicatie te begrijpen of te gebruiken (zoals oogcontact, lichaamshouding, etc)? Zo ja: waar loop je dan tegenaan? Je kunt bij deze vraag zoveel ruimte gebruiken als je denkt nodig te hebben.

...

8. Merk jij wel eens iets van vooroordelen of onbegrip van leeftijdgenoten over wat jij wel of niet kan? Kies uit een van de volgende antwoorden:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

9. Heb je wel eens het gevoel je meer te moeten bewijzen ten opzichte van leeftijdsgenoten omdat je een visuele beperking hebt? Je kunt kiezen uit een van de volgende antwoorden:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

10. Heb jij het idee of andere mensen zich wel eens afvragen hoe ze met jou om moeten gaan (wegens jouw visuele beperking)? Kies uit een van de volgende antwoorden:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

11a. Is er wel eens een vriendschapsrelatie stukgelopen of verwaterd in verband met jouw visuele beperking? Je kunt kiezen uit:

- 1 Nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

11b. Zou je een voorbeeld of enkele voorbeelden kunnen geven? Neem zoveel ruimte als je wilt. Het gaat hier om jouw eigen verhaal.

...

Onderhouden en afbreken van vriendschappen

1. De volgende vragen gaan over het onderhouden van het contact met jouw vrienden. Dit is de eerste vraag: Tonen jouw vrienden of jij meer initiatief in het onderhouden van het contact? Je kunt kiezen uit een van de volgende antwoorden:

- 1 Ik neem vaker initiatief in het onderhouden van contacten.
- 2 Anderen nemen meer initiatief in het onderhouden van contact met mij.
- 3 Allebei evenveel.

De vragen hierna gaan over hoe vaak de respondenten op een bepaalde manier het contact met hun vrienden onderhielden. Ze konden kiezen uit:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

2. Ik bel mijn vrienden, hoe vaak doe jij dit?
3. Ik email mijn vrienden
4. Ik SMS mijn vrienden
5. Mijn vrienden en ik gaan bij elkaar op bezoek
6. Mijn vrienden en ik spreken samen ergens af

Bij de volgende 4 vragen over het afbreken van vriendschappen konden de respondenten kiezen uit de volgende antwoorden (daarna volgt een open vraag):

- 1 Zelden of nooit
- 2 Soms
- 3 Regelmatig
- 4 Vaak
- 5 Erg vaak

1. Hoe vaak heb jij ruzie met vrienden?
2. Heb jij wel eens het contact met iemand verbroken?
3. Heeft een ander wel eens het contact met jou verbroken?
4. Zijn vriendschapsrelaties wel eens verwaterd (verhuizing, verandering school, uit elkaar gegroeid, etc.)?

5. Hoe vaak is er in het afgelopen jaar een relatie stukgelopen? Hiermee worden zowel vriendschapsrelaties als romantische relaties bedoelt.

...

Sociale steun (interacties en discrepanties)

Interacties: Nu volgt een vragenlijst met uitspraken over de omgang tussen jou en jouw vrienden. Het is de bedoeling dat je bij elke uitspraak aangeeft hoe vaak het gebeurt. Je kunt steeds kiezen uit de antwoorden:

- 1 Zelden of nooit
- 2 Af en toe
- 3 Regelmatig
- 4 Erg vaak

- 1 Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou aanhalen.
- 2. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou om raad vragen.
- 7. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou knuffels of liefkozingen geven.
- 8. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou een luisterend oor bieden.
- 14. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou complimenten geven.
- 15. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou in vertrouwen nemen.
- 16. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou om hulp vragen.
- 24. Gebeurt het wel eens dat jouw vrienden genegenheid voor jou tonen.
- 28. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jouw advies opvolgen.
- 30. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jouw sterke punten naar voren halen.

Discrepanties: Bij de volgende vragen gaat het erom in welke mate het gedrag, de reactie van mensen waarmee jij omgaat, afwijkt van wat jij zou wensen. Wil je het antwoord kiezen dat het best bij je past? Je kunt steeds kiezen uit de antwoorden:

- 1 Mis ik, zou ik graag meer willen
- 2 Mis ik niet echt, maar het zou prettig zijn als het iets vaker gebeurde
- 3 Precies goed zo; ik zou het niet vaker of minder vaak willen
- 4 Gebeurt te vaak; het zou prettig zijn als het minder vaak gebeurde

- 1 Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou aanhalen.
- 2. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou om raad vragen.
- 7. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou knuffels of liefkozingen geven.
- 8. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou een luisterend oor bieden.
- 14. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou complimenten geven.
- 15. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou in vertrouwen nemen.
- 16. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jou om hulp vragen.
- 24. Gebeurt het wel eens dat jouw vrienden genegenheid voor jou tonen.
- 28. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jouw advies opvolgen.
- 30. Gebeurt het wel eens dat je vrienden jouw sterke punten naar voren halen.

Vignetten

De volgende uitspraken gaan over belangrijke vriendschapsrelaties. Je kunt dan denken aan een goede vriend of vriendin met wie je regelmatig optrekt. Je kunt ook denken aan een vaste vriend of vriendin met wie je verkering hebt (of hebt gehad). Hieronder staan vier uitspraken, een soort van verhaaltjes, over relaties en gevoelens die je daarbij kunt hebben. Lees ze goed en kies daarna uit een van de volgende antwoorden:

- 1 Past helemaal niet bij mij
- 2 Past eigenlijk niet bij mij
- 3 Een beetje op mij van toepassing
- 4 Past goed bij mij
- 5 Past helemaal bij mij

1. Hier volgt de eerste uitspraak: Ik voel me op mijn gemak in hechte vriendschapsrelaties. Ik vind het niet erg als ik van mijn vrienden afhankelijk ben of als mijn vrienden afhankelijk van mij zijn. Ik ben niet bang om in de steek gelaten te worden of gekwetst te worden door mijn vriend of vriendin. In hoeverre past het bovenstaande bij jou?

2. Ik voel me niet op mijn gemak in hechte vriendschapsrelaties. Ik wil best wel goede contacten met vrienden, maar ik vind het moeilijk anderen helemaal te vertrouwen of van hen afhankelijk te zijn. Ik ben bang gekwetst te worden als ik al te intiem met iemand wordt. In hoeverre past het bovenstaande bij jou?

3. Ik wil wel hechte vriendschapsrelaties, maar anderen willen meestal niet zo'n nauwe band als ik. Ik voel me niet op mijn gemak in hechte vriendschapsrelaties. Ik maak me soms zorgen dat anderen niet zoveel om mij geven als ik om hen. In hoeverre past het bovenstaande bij jou?

4. Ik voel me op mijn gemak zonder veel intimiteit. Het is voor mij belangrijk om onafhankelijk en zelfstandig te zijn. Ik heb liever niet dat ik afhankelijk ben van anderen, of dat anderen van mij afhankelijk zijn. In hoeverre past het bovenstaande bij jou?

Zien door andermans gezichtspunt

De volgende stellingen gaan over mogelijke gedachten en gevoelens in verschillende situaties. Het is de bedoeling dat jij bij elke stelling aangeeft in hoeverre deze stelling bij jou past. Je doet dit telkens door een van de volgende antwoorden te kiezen:

- 1 Klopt helemaal niet voor mij
- 2 Klopt niet voor mij
- 3 Klopt soms niet/ soms wel
- 4 Klopt wel voor mij
- 5 Klopt precies voor mij

3. Ik vind het soms moeilijk om dingen vanuit andermans standpunt te zien.

8. Voordat ik oordeel over een onenigheid probeer ik altijd eerst het perspectief van alle betrokkenen te begrijpen.

11. Om mijn vrienden beter te begrijpen probeer ik soms situaties vanuit hun gezichtspunt te zien.

15. Als ik zeker weet dat ik gelijk heb, verspil ik niet veel tijd met het luisteren naar argumenten van anderen.

21. Ik geloof dat er altijd twee kanten aan ieder verhaal zitten en probeer vaak allebei de kanten te bekijken.

25. Als ik boos op iemand ben, probeer ik mezelf even in zijn of haar schoenen te verplaatsen.

28. Voordat ik kritiek op iemand geef probeer ik me meestal voor te stellen hoe ik het zou vinden als dat mij zou overkomen.

Einde

Dit is het einde van de vragenlijst. Ik wil je hartelijk bedanken voor je medewerking! Heb je nog opmerkingen of toevoegingen, dan hoor ik dat graag!

- 1 Ik heb nog wel op- of opmerkingen
- 2 Ik heb geen op- of opmerkingen

Hier is ruimte voor jouw opmerkingen:

...

Nogmaals heel erg bedankt!

Groeten Sara Kalksma
student Pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam.

(Na een pauze van 15 seconden sluit de vragenlijst automatisch af)